

*Forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike
typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for
antisosialitet og vold*

– en empirisk undersøkelse

Morten Ulriksen

Masteroppgave i pedagogikk

Allmenn studieretning

UNIVERSITETET I OSLO

Det utdanningsvitenskapelige fakultet

Pedagogisk forskningsinstitutt 2008

Problemområde

I oppgaven ønsket jeg å fokusere på forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for vold og atferdsproblemer. Ungdom fra institusjoner, spesialklasser og en matchet sammenligningsgruppe har deltatt i den empiriske undersøkelsen. Mer konkret ønsket jeg å studere hvordan temperament og framtidsorientering er assosiert til attributter relatert til to typer psykopatiske disposisjoner og individuelle forskjeller i aggressiv atferd. Videre ønsket jeg å utvikle et design hvor individuelle forskjeller i disse disposisjonene hos ungdom med atferdsproblemer kunne sammenlignes med en gruppe ungdom som ikke hadde definerte atferdsproblemer. Det er valgt å ta utgangspunkt i internasjonal forskning som har studert risiko og beskyttelsesfaktorer som kan lede fram til voldelig atferd og atferdsproblemer. Voldsutøvere har i tidligere studier blant vist seg å ha en overhyppighet av enkelte dysfunksjoner i nervesystemet, et uhensiktsmessig handlingsrepertoar, lav framtidsorientering og ulik sensitivitet i forskjellige situasjoner og en tendens til å feiltolke andres intensjoner. Dette var risikofaktorer jeg ønsket å undersøke nærmere hos ungdom med atferdsproblemer.

Metode

Empirien i oppgavene er basert på testing av til sammen 90 ungdommer med internasjonalt anerkjente instrumenter. Målgruppen besto av 45 ungdommer valgt ut fra et kriterium om at de har et definert atferdsproblemer. Gruppen besto av 29 gutter og 16 jenter som var tilknyttet institusjon eller gikk i spesialklasse. For å få en sammenligningsgruppe valgte vi ut 45 ungdommer som ikke hadde definerte atferdsproblemer. Disse ble matchet individuelt på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, nasjonalitet og bosted. Dette fordi de skulle være mest mulig lik ungdommene i målgruppen. Alderen for disse gruppene var fra 13-18 år med en gjennomsnittalder på 15.2 år ($SD=1.2$). Jentenes alder var fra 14-18 ($M=15,6$) og guttene var fra 13-18 ($M=14,9$).

Dataanalyse

Målgruppen og referansegruppen utgjør to uavhengige grupper. Av denne grunnen er Mann-Whitney U test egnet og brukt for å analysere disse dataene. Dataene ble videre analysert gjennom korrelasjon (Pearson's r) og multippel regresjon. I prosedyren frem mot test av antatt moderasjon/interaksjon ble hver av prediktor variablene gjennomsnittssentrert. Dette ble gjort for å maksimalisere tolkbarhet og redusere problemer knyttet til multikolaritet i analysen av interaksjonseffekter. I denne studien er det valgt å gjennomføre hierarkisk regresjon av de avhengige variablene hvor de uavhengige variablene er lagt i på ulike trinn på bakgrunn av det teoretiske grunnlaget. Signifikante interaksjonseffekter er videre tolket ved genererte predikerte verdier fra regresjonsligninger hvor et standard avvik over (Høy) og under (lav) gjennomsnittet til de kontinuerlige variablene er satt inn for å løse regresjonsligningene for å kunne presentere interaksjonene i grafer.

Resultater

Resultatene stadfestet at lav framtidsorientering er en viktig determinant for antisosial attributter (både primær og sekundær psykopati) og aggressiv atferd (både emosjonell og instrumentell). De indikerer videre at den negative sammenhengen mellom framtidsorientering og emosjonell aggresjon, instrumentell aggresjon, primær psykopati og sekundær psykopati er mye sterkere blant jenter enn hos gutter. Resultatene indikerer videre at sekundær psykopati, BAS-reaktivitet og mistenksomhet er forløpere for emosjonell aggresjon. Resultatene viser også en positiv sammenheng mellom BAS og mistenksomhet. Et høyt tilnærmingsdriv ser ut til å være en risikofaktor for en impulsiv og antisosial livsstil (attributter knyttet til sekundær psykopati), men også for utvikling av mistenksomhet overfor andre og emosjonell aggresjon. I tillegg indikerer resultatene at emosjonell aggresjon er rotfestet i en underaktiv BIS. Overaktiv BIS kan likevel også lede til emosjonell aggresjon og begge typer antisosiale attributter blant individer med overaktiv BAS. Videre viser resultatene at attributter relatert til primær psykopati har en positiv sammenheng til både instrumentell og emosjonell aggresjon. Sammenligning

mellom gruppene viser at unge med atferdsproblemer har et signifikant høyere BAS-driv, lavere fremtidsorientering, skårer høyere på antisosiale attributter (både de relatert til primær psykopati og de relatert til sekundær psykopati) og til begge typene aggresjon enn sammenligningsgruppen.

Forord

Bakgrunnen for valg av tema er at jeg jobber med antisosial ungdom, og at dette er et tema som interesserer meg veldig. I det daglige opplever jeg ungdom som løser konfliktsituasjoner med vold og aggresjon. For at effektive tiltak mot denne gruppen skal kunne bli satt inn tidlig, er det viktig å øke kunnskapen og søke forståelse i ulike faktorer som fører til vold og atferdsproblemer.

Jeg har i denne oppgaven fått tildelt Gunnar Bjørnebekk som veileder. Hans tidligere og nåværende forskning utgjør en stor del av fokuset i denne oppgaven. Hans enestående hjelp i skriveprosessen og ekspertise på dette feltet har vært til enorm hjelp for meg.

Morten Ulriksen

Oslo, 20.12-2007

Innholdsfortegnelse

1. Innledning og bakgrunn for oppgaven.....	1
1.2 Problemstilling og hensikt	2
1.3 Drøfting av begreper	5
1.4 Presiseringer og avgresninger	7
2. Teoretisk referanseramme.....	10
2.1 Antisosialitet og vold – begrepsavklaring.....	10
2.2 Antisosialitet og vold – utvikling og omfang	13
3. Instinkt og driftsteorier	18

Oppsummering og kritikk	23
4. Læringsteorier og vold	27
4.1 Klassisk betingingsteori	28
4.2 Operant betinging	30
Oppsummering	33
4.3 Sosial læringsteori	35
Oppsummering	38
5. Sosial interaksjonistisk teori	40
Oppsummering	47
6. Sosial økologisk teori	50
6.1 Skolen	56
6.2 Tilknytning antisosiale venner	57
6.3 Massemedier og vold	58
6.4 Rusmidler og vold	59
6.5 Andre årsaker til vold	60
Oppsummering og diskusjon	62
7. Aktørperspektivet	66
Oppsummering	67
8. Faktorer knyttet til temperament og personlighetstrekk	69
8.1 Emosjonell og instrumentell aggresjon	69

Oppsummering.....	73
8.2 Psykopati og vold.....	75
Oppsummering.....	82
8.3 Fremtidsorientering og vold.....	84
Oppsummering.....	86
8.4 Forsterkningssensitivitet	88
Oppsummering.....	91
9. Presentasjon av undersøkelsen.....	93
10. Hypoteser og hypotesemodell.....	94
11. Metodedel	99
11.1 Forskningsdesign	99
11.2 Utvalg.....	99
11.3 Tester.....	100
11.3.1 Fremtidsorientering (FTO).....	100
11.3.2 Disposisjoner relatert til sensitivitet i det nevrologiske grunnlaget for aktivering av tilnærmings- og unngåelsesmotivasjon.....	109
11.3.3 Instrumentell og emosjonell aggresjon	112
11.3.4 Antisosiale attributter.....	112
11.3.5 Fiendtlig attribusjonsmønster/ mistenksomhet	113
11.3.6 Observasjonsskjema.....	113

11.4 Instrumenter og framgangsmåte	114
11.4.1 Statistisk bearbeiding av datamaterialet.....	115
12. Resultater	117
13. Avsluttende drøftinger og konklusjoner	132
Litteraturliste.....	139
Tabell og figuroversikt.....	151

1. Innledning og bakgrunn for oppgaven

Vold er et samfunnsproblem som opprører og engasjerer. Det vies mye oppmerksomhet både i massemedier og i ulike faglige fora. Både i Norge og i andre land er antisosialitet og vold et problem og utgjør en stor personlig og samfunnsmessig kostnad. Ved flere og mer vedvarende risikofaktorer et barn eller en ungdom eksponeres for, er sjansen også større for kriminalitet, vold og rusmisbruk (Rutter, 1991). Flere av disse problemene kan predikeres av de samme risikofaktorene, blant annet at mange av risikofaktorene for kriminalitet og ungdomsvold er de samme som for atferdsproblemer i skolen, rusmisbruk, graviditet i tenårene og dropout fra den videregående skolen (Cairns mfl.,1989; Hawkins mfl.,1992).

På verdensbasis har et stort antall forskere i flere tiår studert forskjellige sider ved voldsatferd og bakgrunnen for den. Derfor skulle man kanskje anta at forskere hadde kommet fram til enighet om en del hovedprinsipper og grunnteorier for å forklare slik atferd. Dette er imidlertid ikke tilfellet. Hvis man studerer en del av den litteraturen som omhandler bruk av vold, oppdager man nokså raskt at det ikke finnes noen enhetlig teori som forbinder de ulike tilnærmelsene. For eksempel vektlegger noen forskere psykososiale miljøfaktorer som årsaker til vold, mens andre mener genetiske, biokjemiske eller fysiologiske variabler kan si noe kausalt om slik atferd (Poleszynski & Mysterud, 2003).

Selv om forskningsetiske spørsmål har ført til begrensninger i hvordan vold kan studeres, har måleinstrumenter til å studere psykofysiologiske reaksjoner blitt kraftig forbedret i de senere år. Studier har vist at risikofaktorer for utvikling av atferdsproblemer kan identifiseres i tidlig alder (f.eks Patterson & Forgatch 2000). Det har dessuten i løpet av de siste 10 årene blitt utført flere godt designede longitudinelle studier (f. eks Farrington,2006; Moffitt, 2005), og flere av dagens forskere har også begynt å studere vold ut i fra interaksjonen mellom miljø, biologi og situasjoner.

Blant antisosial ungdom finner vi vold og aggresjonsproblemer som stiller oss overfor spesielle utfordringer. Barn og unge som viser antisosial atferdsmønster har større sjanse for å falle igjennom på skolen og i arbeidslivet, og noen er mer utsatt og har større risiko

enn andre. Hvis disse atferdsvanskene er betydelig i ung alder vil det også ha større innvirkning i den enkeltes fremtidige liv. I arbeidet med antisosialitet og vold, er det derfor viktig å kunne øke kunnskapen og forstå ulike risikofaktorer som utløser vold. Gjennom å studere disse individuelle forskjellene hos ulike typer voldsutøvere, kan også effektive tiltak vil bli satt inn tidlig.

1.2 Problemstilling og hensikt

Følgende problemstilling søkes belyst i oppgaven:

”Forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for antisosialitet og vold”.

Kapittel 1 inneholder innledning og bakgrunn for oppgaven. Her vil jeg drøfte begreper og avgrensinger av hensyn til oppgavens størrelse.

I kapitlene 2 - 8 presenteres teorigrunnlaget. Kapittel 9 blir undersøkelsen presentert, mens i kapittel 10 presenteres en teoretisk modell utviklet fra teorigrunnlaget. Her utledes og presenteres også prosjektets hypoteser. I kapittel 11 utvikles og beskrives den empiriske studien. I kapittel 12 blir resultatene fra den empiriske undersøkelsen presentert. Oppgaven avsluttes med kapittel 13 der det foretas et sammendrag med konklusjoner diskutert ut fra teori og hypoteser.

Gjennom arbeid med ungdom med atferdsproblemer kommer man ofte opp i situasjoner som har voldelig karakter. I forskningslitteraturen rundt begrepet alvorlige atferdsforstyrrelser er det flere begreper som går igjen. De bygger på diagnostiske kriterier eller operasjonelle definisjoner. På den måten er det relativt tydelig hva slags atferd de omfatter og hvordan de kan avgrenses i forhold til beslektede begreper. ”Antisosial atferd” står for gjentatte brudd på sosialt akseptable atferdsmønstre og omfatter aggresjon, opposisjon mot voksenautoritet, regelbrudd og brudd på de allmenne sosiale normer i samfunnet (Walker et al., 1995). Aggressiv atferd er et viktig kjennetegn, men det omfatter også ulydighet, skulk fra skolen, tyveri, vold, hærverk og rusmisbruk (Kaufmann, 1998a).

Videre i kapittel 2 vil jeg gjøre rede for omfang og utvikling av atferdsproblemer og vold.

I kapittel 3 vil jeg gå inn på instinkt og driftsteorier, der evolusjonspsykologien søker å forstå i hvilken grad arv kan være en forutsetning for sinnet og hvordan miljøet i samvirke med sinnet frambringer atferd. Ifølge Lorenz (1966) er aggresjon et instinkt som andre instinkter og under naturlige betingelser fungerer den "hensiktsmessig" ved å opprettholde artens eksistens.

Forskergruppen med Dollard, Doob, Miller, Mowrer og Sears i spissen (1939,1941), mente at aggresjon er et resultat av en medfødt disposisjon for å bygge opp en aggresjonsdrift. Aggresjonsdriften foranlediges av frustrasjon og utløser tilgjengelige aggressive atferdsresponser.

Det individet har lært sammen med dets biologiske konstitusjon utgjør det repertoar som gjør at hun eller han er disponert for bruk av vold.. Bandura (1973) mente ut fra sine teorier at aggresjon og vold er lært. I kapittel 4 vil jeg derfor gjøre rede for læringsteorier og vold, der jeg kommer inn på klassisk betingingsteori som har sitt utspring i forskningen til fysiologen Ivan Pavlov. Situasjoner som er betinget med en negativ affektrespons kan føre til vold siden den kan utløse en "fight or flight" respons (Berkowitz 1983:57-58). Klassisk betinging fører til at noen stimuli kan utløse negativ affekt automatisk. Negativ affekt antas i den sammenheng å være en forgjenger for emosjonell aggresjon. Videre sier jeg noe om operant betinging, som tar for seg hvordan en kan få individer til å gjøre mer eller mindre av en ting, avhengig av om de får belønning eller straff. Fokuset på miljøet er sentralt, siden all atferd styres gjennom forsterkningsbetingelsene i miljøet.

Innen sosialkognitiv teori betraktes individets utvikling som et resultat av en gjensidig samhandling mellom individets atferd, indre personlige forhold (kognitive, emosjonelle og biologiske) og forhold i omgivelsene (Bandura, 1997). Sosialkognitive teorier kombinerer det behavioristiske og kognitive perspektivet. Resultatet er en teori som hevder at personligheten er et resultat av interaksjonen mellom et tenkende menneske i sosiale omgivelser som produserer lærende erfaringer.

Kapittel 5 inneholder sosial interaksjonistisk teori som tar utgangspunkt i Pattersons studier.

Gerald Patterson og hans kolleger ved Oregon Social Learning Center har utført longitudinelle undersøkelser av hvordan barn og unge utvikler alvorlige atferdsproblemer. De viktigste risikofaktorene er knyttet til egenskaper ved familien (Loeber, 1990; Patterson, 1982; Patterson et al. 1992). Her vil jeg komme inn på tidlig identifisering av antisosialitet (atferdsproblemer) ved blant annet Moffitt (1993).

I kapittel 6 gjør jeg rede for det sosialøkologiske perspektivet. Her er samspillet mellom individet og omgivelsene enda mer framtrædende. Sosialøkologisk orienterte teorietikere legger vekt på gjensidigheten mellom individet og omgivelsene (f. eks. Hengeler, 1996; Brofenbrenner, 1979). Innenfor dette perspektivet vil jeg komme inn på faktorer som; skole, gjenger, massemedier, rusmidler, og andre ulike risikofaktorer som kan ha sammenheng med antisosialitet og vold.

I kapittel 7 vil jeg gjøre rede for aktørorienterte teorier om samfunnsforhold som legger vekt på at aktørene har en hensikt og mål med det de gjør og at sosial orden er resultat av regelmessige utvekslinger mellom aktører som søker å løse varige felles problemer og oppgaver, eller å unngå for alvorlige konflikter. Når vi analyserer et samfunnsproblem på denne måten, ser vi det i aktørperspektiv.

I dette studiet er målgruppen ungdommer med atferdsproblemer. Det finnes mange teorier som forsøker å knytte en bestemt type atferd til relativt stabile personlighetstrekk. Mange forskere har i senere tid studert faktorer knyttet til individets temperament i undersøkelser av hva som predikerer og opprettholder aggressiv atferd (f. eks. Bjørnebekk, 2008; Caspi, McClay, Moffitt et al., 2002). Jeg vil i kapittel 8 gjøre rede for faktorer knyttet til temperament og personlighet. Vold kan i teorien kategoriseres som emosjonell eller instrumentell aggresjon (f. eks. ref. Cornell et al., 1996). Noen kategoriserer det som instrumentell og reaktiv/fiendtlig aggresjon (f.eks. Coie & Dogde, 1987). Flere undersøkelser tyder på at psykopater står for over halvparten av den alvorlige kriminaliteten (Krøvel et al., 1997:114). Det er derfor viktig å omhandle denne gruppen spesielt når fenomenet vold tas opp. Forbrytere/lovbryteres strukturering av

fremtiden er mindre differensiert, mindre ”utbredt”, og mer internalt enn ikke-lovbrytere. Spesielt de som er institusjonalisert (Trommsdorff & Lamm, 1980). Fremtidsorienteringen varierte ut fra hvor lang tid de hadde vært på institusjon og ut fra alder. Videre mener Trommsdorff & Lamm (1980) at et individs individuelle ståsted og motiv også er sentralt.

Det eksisterer to motivasjonelle systemer i hjernen som ligger til grunn for en stor del av menneskets atferd og personlighetstrekk (Gray, 1982, 1991). I sin biologiske teori beskriver Gray at det ene systemet regulerer atferd for tilnærming, mens det andre regulerer unngåelsesatferd som respons til ulike miljøstimuli. Systemene kaller Gray for BIS og BAS (behavioral inhibition system/ behavioral approach system).

Teoridelen i avhandlingen vil munne ut i en teoretisk modell som bygger på de teoretiske modeller som drøftes, samt på tidligere empiriske funn som er presentert i forskningslitteraturen. I denne delen vil jeg også presentere et sett av hypoteser som testes ut i den empiriske undersøkelsen. Dette vil videre være styrende for metode-, resultat- og diskusjonsdelen og presenteres i kapittel 10.

I kapittel 11 beskrives den metodiske tilnærmingen.

I kapittel 12 presenteres resultatene fra den empiriske undersøkelsen. Resultatene vurderes i forhold til studiens problemstillinger.

Resultatene fra den empiriske studien sammenfattes og drøftes i kapittel 13. Resultatene drøftes i lys av teorigrunnlaget og annen relevant empiri.

1.3 Drøfting av begreper

I psykologisk litteratur brukes ofte begrepet aggresjon istedenfor begrepet vold. Jeg vil derfor gå inn på aggresjonsbegrepet og bruke dette til å utløse en definisjon av vold.

Ulike definisjoner på vold kan sees som uttrykk for ulike forståelser av vold.

Kunnskapsfeltet om vold er under konstant utvikling. Definisjonene reflekterer hvilke verdier og ståsteder man ønsker å fremheve, og endres i takt med ny kunnskap og forskning.

For lettere å kunne gi en god definisjon av vold vil jeg se på aggresjon som en grunnleggende emosjon. Vold kan kategoriseres som emosjonell eller instrumentell aggresjon (f. eks. ref. Cornell et al., 1996). Andre forskere bruker kategoriene instrumentell og reaktiv/fiendtlig aggresjon (f.eks.ref. Coie & Dogde,1987). I forskningslitteraturen rundt begrepet antisosialitet er det flere begreper som går igjen. De bygger på diagnostiske kriterier eller operasjonelle definisjoner. På den måten er det relativt tydelig hva slags atferd de omfatter og hvordan de kan avgrenses i forhold til beslektede begreper. "Antisosial atferd" står for gjentatte brudd på sosialt akseptable atferdsmønstre og omfatter aggresjon, opposisjon mot voksenautoritet, regelbrudd og brudd på de allmenne sosiale normer i samfunnet (Walker et al., 1995). Patterson (1982) og Kaufmann (1998a) argumenterer også for å bruke betegnelsen antisosial atferd om barn. Fokuset er da i sterkere grad på atferd som vanligvis er forløpere til den alvorlige antisosiale atferden, og det kan ofte dreie seg om norm- og regelbrytende atferd som kan predikere alvorlig antisosial atferd i voksen alder. Disse atferdsproblemene er som regel multideterminerte. I dette ligger det resultat av flere samvirkende forhold. Medvirkende årsaker kan være individuelle forhold knyttet til arv, gener, helse, følelser og tenkning. Miljømessige årsaker er knyttet til familie, venner, skolen og andre deler av det sosiale nettverket. I tillegg påvirkes barn og unge av det utvidede miljøet som omtales som kultur og samfunnsforhold (Ogden, 2001).

Isdal (2002) definerer vold slik: «Vold er enhver handling rettet mot en annen person, som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får den andre personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutter å gjøre noe den vil.». Det finnes eksempler på handlinger som går inn under denne definisjonen av vold: Fysisk vold, seksuell vold, materiell vold og psykisk vold. Det er ikke bare snakk om fysiske skadevirkninger, men inkluderer også handlinger som får en annen person til å handle mot sin vilje. Aggresjon ligger svært nær vold. Isdal (2002) definerer aggresjon som: "utadrettet atferd som har til hensikt å skade noe eller noen". Isdal mener begrepet aggresjon refererer til handlinger, og felles for disse handlingene er at de er rettet inn mot å skade noen eller noe. Vold vil alltid kunne tilfredsstille kriteriene for å bli kalt aggresjon, mens aggresjon etter hans mening ikke alltid er vold. Videre sier Isdal at vold bør være et rasjonelt ord, og skal beskrive noe som foregår i samhandling mellom

mennesker, mens aggresjon er en persons målrettede, skadepåførende handlinger (Ibid,2002).

I oppgaven vil det bli beskrevet ulike risikofaktorer som kan forklare individuelle forskjeller og sammenheng mellom antisosialitet og vold. Risikofaktorer er enhver faktor som kan øke sannsynligheten for negative resultater i fremtiden (Durlak, 1995). Det refererer til forhold eller hendelser som forekommer før barnet/ungdommen har begynt å vise alvorlig problematferd, og som empirisk har vist seg å forutsi denne negative atferdsutviklingen. Risikofaktorer kan dermed betraktes som et faresignal eller en forløpsindikator på alvorlige antisosialitet (Ibid, 1995). Loeber og Farrington (2000) beskriver risikofaktorer som; faktorer som, dersom de er til stede for et individ, predikerer risiko for framtidig antisosial atferd og øker sannsynlighet for utvikling av varige atferdsvansker og kriminell atferd.

1.4 Presiseringer og avgresninger

Oppgaven benytter teorier fra andre fagdisipliner for å gi en mer sammensatt forståelse av mulige faktorer for vold og antisosialitet. Læringsteoriene som jeg velger å vektlegge er knyttet til sosiallæringsteori eller mer generell læringsteori. I tillegg vil det fokuseres på interaksjonsmønster i familien som i tidligere studier har vist seg å være relatert til bruk av vold (f. eks. Patterson, 1982).

En spesiell oppmerksomhet vil jeg gi til ulike faktorer som ut fra tidligere studier synes å være sentrale forgjengere for attributter knyttet til primær- og sekundær psykopati. Videre ønsker jeg å undersøke i hvilken grad fiendtlig attribusjon er forgjenger for emosjonell og instrumentell aggresjon. Det eksisterer to motivasjonelle systemer i hjernen som ligger til grunn for en stor del av menneskets atferd og personlighetstrekk. Jeg vil i forbindelse med dette se på forgjengere for antisosial atferd ved å se på sensitivitet overfor negative konsekvenser (BIS) og belønningssensitivitet (BAS).

Videre har jeg valgt å undersøke hvilken rolle fremtidsorientering har som forgjenger til bruk av vold og antisosialitet.

For å kvalitetssikre forskningsprosessen har jeg valgt å avgrense temaområdet til noen perspektiver som forskningsspørsmålene kan utledes fra. Typer av problematikk som kan være aktuelt for ungdommer som oppgaven omhandler, men som det ikke fokuseres spesielt på er:

- Problematikk knyttet til barn og ungdom med innvandrers- eller flyktningbakgrunn
- Barn og ungdom med medfødte nevrologiske og somatiske tilstander (for eksempel ADHD, hyperkinesi eller DAMP og lignende).
- Biologiske risikofaktorer (for eksempel kromosomers betydning for vold, funksjoner i nervesystemet, testosteron, nevrotransmitteres betydning for vold og lignende)
- Barn og ungdom som har sterkt forsinket utvikling
- Tiltak og forhindring av voldshandlinger

Jeg velger å ikke gå nøyere inn på biologiske risikofaktorer hos denne gruppen i denne oppgaven, da dette blir for stort for denne oppgaven. Jeg henviser til Bjørnebekk (1998), for et grundig innsyn på dette området. Videre finnes det faktorer som korrelerer med atferdsproblemer uten at de er forårsaket av dem, og problemer som kommer som en konsekvens av atferdsproblemene. Disse kan være:

- ADHD
- Lærevansker
- Depresjon
- Angstforstyrrelser
- Post-traumatisk stressreaksjoner
- Alkohol- og stoffmisbruk (eldre barn og unge)
- Suicidalitet

(Koefoed, 2007)

Jeg vil ikke gå nærmere inn på disse faktorene i denne oppgaven.

Oppgavens teoretiske og empiriske grunnlag fokuseres på barn og ungdom. Begrepet atferdsproblemer vil også brukes om antisosialitet i noen sammenhenger, dette fordi disse begrepene blir brukt om hverandre og ut fra teorifokus i forskningslitteratur. Til grunn for teori og empiri om ulike risikofaktorer for utvikling av vold, rusmiddelbruk, mobbing og kriminalitet ligger forestillingen om antisosialitet.

2. Teoretisk referanseramme

2.1 Antisosialitet og vold – begrepsavklaring

Vold kan kategoriseres som emosjonell eller instrumentell aggresjon (f. eks. ref. Cornell et al., 1996). Andre forskere bruker kategoriene instrumentell og reaktiv/fiendtlig aggresjon (f.eks.ref. Coie & Dogde,1987). Cornell og hans medarbeideres (1996) utgangspunkt var et forsøk på å trekke et skille gjennom en global vurdering basert på vitners generelle bedømmelser av hendelser. Enkelte voldshendelser hadde imidlertid både instrumentelle og reaktive/fiendtlige kvaliteter. For eksempel: en elev planla å rane en annen gutt, men samtidig som dette skjer blander det seg en annen inn for å stoppe han, han blir sint og slår denne gutten ned. Dodge & Coie (1987) identifiserte to subtyper av aggresjon i sine studier: Reaktiv og proaktiv aggresjon. Reaktiv aggresjon er karakterisert som en impulsiv - defensiv respons til en oppfattet provokasjon eller trussel, sterk negativ affekt, sinne og fiendtlig responser. Proaktiv aggresjon er ikke assosiert med provokasjon; men er definert som målrettet aggresjon. Proaktiv aggresjon medvirker effektive problemløsningsstrategier for å oppnå et bestemt mål. Isdal (2002) mener all vold har to elementer, det emosjonelle elementet i volden vil være følelser som redsel, fortvilelse, hjelpeløshet eller avmakt. Det instrumentelle vil være påvirkningen av andre, volden er kontrollert og målrettet, samt oppnåelsen av makt. Isdal (2002) mener skillet mellom instrumentell og ekspressiv vold kan hindre oss i å se viktige sider ved volden og voldsutøveren.

Gjennom arbeid med antisosial ungdom kommer man ofte opp i situasjoner som har voldelig karakter. I begrepet vold ligger det et bredt spekter, dette finner vi blant annet i definisjonen til Isdal (2002):

«Vold er enhver handling rettet mot en annen person, som gjennom at denne handlingen skader, smerter, skremmer eller krenker, får den andre personen til å gjøre noe mot sin vilje eller slutter å gjøre noe den vil».

Det finnes eksempler på handlinger som går inn under denne definisjonen av vold: Fysisk vold, seksuell vold, materiell vold og psykisk vold. Det er ikke bare snakk om fysiske

skadevirkninger, men inkluderer også handlinger som får en annen person til å handle mot sin vilje. Aggresjon ligger svært nær vold. Isdal (2002) definerer aggresjon som: utadrettet atferd som har til hensikt å skade noe eller noen. Isdal mener begrepet aggresjon refererer til handlinger, og felles for disse handlingene er at de er rettet inn mot å skade noen eller noe. Vold vil alltid kunne tilfredsstille kriteriene for å bli kalt aggresjon, mens aggresjon etter hans mening ikke alltid er vold. Videre sier Isdal at vold bør være et rasjonelt ord, og skal beskrive noe som foregår i samhandling mellom mennesker, mens aggresjon er en persons målrettede, skadepåførende handlinger (Ibid,2002). Hans måte å se vold på er opptatt av handlingens prosjekt eller funksjon, der felles for all vold er påvirkning gjennom påføring av noe vondt. Isdal (2002), sier at hvis vi kaller volden for noe annet og nøytralt, vil det ikke være samsvar mellom de ordene som brukes og ubehaget hos dem som utsettes for volden. Ordet vold vil tvinge til å problematisere, analysere og lete etter andre alternativer. Han mener at alvorlig vold er et tegn på at noe inni personen er ”galt”. Hvis en person mer enn to ganger reagerer med vold uten å ha et ønske om det, er det et problem. Vold er et resultat av de livsbetingelser et individ skulle mestre. Et symptom på et individ med problemer, og uheldige miljøbetingelser. All atferd er tillært og kan avlæres/relæres. Han mener politikere, helsearbeidere og skolen må skille mellom handling og person, vektlegge at vold er et vanlig menneskelig problem som er utøvers ansvar som det finnes hjelp for. For de som jobber med dette er det viktig at det ikke blir en normalisering som bidrar til å gjøre fenomenet så vanlig at man ikke problematiserer det (Ibid,2002).

I forskningslitteraturen rundt begrepet antisosialitet er det flere begreper som går igjen. De bygger på diagnostiske kriterier eller operasjonelle definisjoner. På den måten er det relativt tydelig hva slags atferd de omfatter og hvordan de kan avgrenses i forhold til beslektede begreper. ”Antisosial atferd” står for gjentatte brudd på sosialt akseptable atferdsmønstre og omfatter aggresjon, opposisjon mot voksenautoritet, regelbrudd og brudd på de allmenne sosiale normer i samfunnet (Walker et al., 1995). Aggressiv atferd er et viktig kjennetegn, men det omfatter også ulydighet, skulk fra skolen, tyveri, vold, hærverk og rusmisbruk (Kaufmann, 1998a).

Patterson (1982) og Kaufmann (1998a) argumenterer også for å bruke betegnelsen antisosial atferd om barn. Fokuset er da i sterkere grad på atferd som vanligvis er forløpere til den alvorlige antisosiale atferden, og det kan ofte dreie seg om norm- og regelbrytende atferd som kan predikere alvorlig antisosial atferd i voksen alder. Patterson (1982) skiller mellom *makrososiale og mikrososiale analyser* av utviklingen av antisosial atferd. Analysene tar for seg belastninger som foreldrenes sykdom, psykiske problemer, rusproblemer, dårlig økonomi, arbeidsløshet, samlivsbrudd og brutte hjem. Disse forholdene påvirker barna primært gjennom foreldrenes evne til og muligheter for å kunne oppdra sine barn. Foreldrenes stress og den kumulative effekten av små kriser og uoverensstemmelser bidrar til å undergrave foreldrenes kompetanse og forsterke aggressiv atferd hos barnet (Patterson, 1982).

Alvorlige atferdsproblemer i skolesammenheng omtales ofte som en del av problemgruppen ”sosial og emosjonelle problemer” ut fra litteraturen. Olweus (1994) gir oppmerksomhet til mobbing og skulk som en del av begrepet alvorlig problematferd. Ogden (1993) legger mer vekt på at atferdsproblemene får negative følger for undervisningen og læringsaktivitetene.

Atferdsproblemer er som regel multideterminerte. I dette ligger det resultat av flere samvirkende forhold. Medvirkende årsaker kan være individuelle forhold knyttet til arv, gener, helse, følelser og tenkning. Miljømessige årsaker er knyttet til familie, venner, skolen og andre deler av det sosiale nettverket. I tillegg påvirkes barn og unge av det utvidede miljøet som omtales som kultur og samfunnsforhold (Ogden, 2001). I likhet med Ogden har Sørli (2000) definert atferdsproblemer som inneholder flere faktorer:

”Et barn eller ungdom har alvorlige atferdsproblemer når han eller hun over tid viser et antisosialt atferdsmønster som medfører betydelig skade, plage og/eller krenkelse av mennesker og/eller dyr”.

Denne definisjonen er ganske vid og inneholder flere faktorer som spiller inn på antisosial atferd. Flere ting som definerer dette begrepet er brudd på aksepterte sosiale normer og regler for atferd. Alvorlige atferdsproblemer er det motsatte av prososial atferd, og er definert som noe som er kontinuerlig. Tid, situasjon og kontekstbestemte

normer og forventninger er faktorer som spiller inn på hva som aksepteres av atferdsvariasjoner. Vanlige elever kan vise den samme type atferd som de elevene som karakteriseres som antisosiale eller elever med alvorlige atferdsvansker. Problematferden som en møter hos normale barn/ungdom, er i mange situasjoner ikke annerledes enn den som utføres av barn/ungdom med problemer. Forskjellen er at atferden skiller seg ut med hensyn til *frekvens, grad av intensitet, varighet og omfang* (Sørli & Nordahl, 1998, s.33).

Felles for alle definisjonene er at ungdommen defineres for noe som er utenfor en ”normal” atferd. Ungdommene beskrives videre i negativt ladede termer som for eksempel; krenkelser, skade, kriminalitet, hemmer, krenker osv. Det er i følge definisjonene ovenfor mange ulike fellesforståelser som forsøker å forklare problemet. Den videre teoretiske tilnærmingen og drøftingen vil ta utgangspunkt i at atferdsproblemer og vold kan sees i en kontekstuell sammenheng.

2.2 Antisosialitet og vold – utvikling og omfang

I ulike studier av barn og ungdom med antisosial og voldelig atferd har man funnet ulike risikofaktorer som øker sannsynligheten for å utvikle et volds- og aggresjonsproblemer. Man har ikke kunnet påvise enkelte faktorer eller forhold som fører til antisosial atferd eller vold, men heller mulige prediktorer og samvariasjon. (Ekspertuttalelsen, Norges Forskningsråd, 1998).

Det har lenge vært forsket på vold som fenomen over hele verden. Studier som har blitt utført i perioden etter 2. verdenskrig har gitt kunnskap som kan forklare voldshandlinger og har utvidet forståelsen av vold som fenomen.

I tiden etter 2. verdenskrig kan forskningen om utsatte barn inndeles i tre perioder (Rutter, 1985): Den første fasen ble innledet av blant andre Spitz & Wolf (1946), som da studerte deprivasjon hos barn som vokste opp i institusjoner med manglende primæromsorg. I denne fasen var en opptatt av hvilken betydning tidlige livserfaringer hadde for barns mentale utvikling. Selv om man kan slå fast at tidlige belastninger kan ha

store negative konsekvenser for barn, så er det få som mener at dette utelater andre faktorer.

I den andre fasen var en særlig opptatt av hvilken negativ effekt separasjonsseparasjonserfaringer kunne ha for barn, for eksempel når de ble lagt inn på sykehus eller mistet kontakten med en av foreldrene gjennom skilsmisse (Ogden, 2001).

I den tredje fasen begynte man å se på beskyttende faktorer, mestring og kompetanse. Her fant forskerne klare forskjeller i hvordan barn mestret høyrisikomiljøer (Rutter, 1990). Barn som mestret vanskelige oppvekstforhold på grunn av egne ressurser som høy intelligens og god sosial kompetanse, ble beskrevet som motstandsdyktige.

Kort oppsummert: Over tid har forskningen om utsatte barn skiftet fokus fra deprivasjon, til separasjon og tilknytning og videre til risiko og beskyttende faktorer.

Kriminalitetsstatistikken viser at det bare er et lite mindretall barn og unge som årlig blir registrert for forbrytelser. Dette gjelder under en halv prosent av barn under den kriminelle lavalder, og to til tre prosent av ungdom opp til 20 år (Falck, 2003). Det er imidlertid vanskelig å gi eksakte opplysninger om omfanget av kriminalitet blant barn og ungdom. Alle datakilder har sine svakheter, enten tallene bygger på registrert kriminalitet, selvrapportering eller offerundersøkelse.

Selv om barne- og ungdomskriminaliteten i Norge er lav sammenlignet med mange andre land, har det de senere år vært en økning i registrert kriminalitet blant barn og ungdom (Ibid, 2003). Det er et økt antall unge lovbrøyttere for de fleste typer forbrytelser, men ungdom (15-20 år) har oftest tyveri, narkotika eller skadeverk som sitt groveste lovbrudd (Ibid, 2001). Det er spesielt utviklingen for voldsforbrytelser, ran og narkotikaforbrytelser som gir grunn til uro.

En rapport fra Synovate MMI gjennomført for Redd barna ble offentliggjort i 2006. Undersøkelsen hadde som formål å kartlegge hvorvidt barn og ungdom er utsatt for fysisk og psykisk vold og overgrep. Det var et landsrepresentativt utvalg av personer i alderen 15 år+. Resultatene viste at totalt sett har ca 1,7 millioner personer 15 år + sett,

hørt eller hatt sterk mistanke om at barn har blitt utsatt for overgrep fra barn og ungdom eller voksne.

- - Ca 1 million oppgir at de har sett, hørt eller har hatt sterk mistanke om overgrep fra voksne.
- Ca 1,3 millioner at de har sett, hørt eller hatt sterk mistanke om overgrep fra barn og ungdom.
- Flest overgrep begås av barn og unge.

769.000 personer har selv sett overgrepene enten fra barn og ungdom eller fra voksne. Desto eldre barna blir – jo flere tilfeller av overgrep ser man, hører om eller får sterk mistanke om. 661.000 personer så, hørte om eller fikk sterk mistanke om overgrepene (fra barn og ungdom eller voksne), men sa ikke fra om dette. 234.000 har selv sett overgrepene fra voksne eller barn og ungdom, men sa ikke fra om dette (Ibid, 2006).

En ny norsk undersøkelse angående vold og overgrep mot unge ble utført av NOVA (2007). Her deltok i alt 7033 avgangselever (responsrate 77 prosent) ved 67 videregående skoler rundt om i landet i undersøkelsen som rapporten bygger på. Deltakerne besvarte et omfattende spørreskjema i skoletiden, som i hovedsak handlet om ulike typer volds- og overgrepsopplevelser.

Hensikten med undersøkelsen var å kartlegge omfanget av tre former for krenkelser mot barn og unge: (1) direkte vold fra egne foreldre, (2) det å se eller høre vold som rammer egne foreldre og (3) seksuelle overgrep. Rapporten fokuserer i tillegg på risikofaktorer knyttet til å oppleve ulike former for vold og overgrep, samt risiko for mulige konsekvenser knyttet til de tre nevnte typene krenkelser.

Rapportens hovedkonklusjon er at majoriteten av ungdommene som deltok ikke hadde opplevd de formene for krenkelser som ble kartlagt. En annen viktig konklusjon er at det er stor variasjon i de volds- og overgreperfaringene ungdom rapporterer om. En tredje viktig konklusjon er at bildet av barn og unges utsatthet for vold og overgrep ser forskjellig ut avhengig av om man fokuserer på krenkelser generelt, eller om man utelukkende ser på grove krenkelser (Ibid, 2007).

Bildet kan oppsummeres slik: Relativt mange har opplevd en mild krenkelse i løpet av oppveksten, relativt få har opplevd det vi har definert som grove krenkelser, og svært få har opplevd både grov vold, grove vitneerfaringer og grove seksuelle overgrep (Ibid, 2007).

I en trendrapport utviklet av Oslo politidistrikt og Oslo kommune (Salto, 2006), kommer det fram at i 2005 sto ungdom under 24 år for 27,7 % av de anmeldte forholdene i Oslo politidistrikt, dette utgjorde 10942 forhold (Salto, 2006). Når det gjelder barn og ungdom under 18 år sto 6,9 % for de anmeldte forholdene (2705 forhold). Det vanligste lovbruddet blant jenter under 18 år er naskeri (76,6 % blant de under 15 år og 42,2 % blant de i alderen 15-17 år). For jenter i aldersgruppen 18-23 år er naskeri og narkotika de vanligste lovbruddene (henholdsvis 18,7 % og 18,3 %). Det vanligste lovbruddet blant gutter under 15 år er naskeri (34,0 %). Blant gutter i alderen 15-17 år er det vanligste lovbruddet narkotika (21,9 %) fulgt av vold og trusler (17,8 %). For gutter i alderen 18-23 år er det narkotika (22,5 %) og trafikk (15,1 %) som er vanligst. Det er registrert noen flere forhold for fysisk vold i 2005 sammenliknet med 2004. Tallene er likevel ikke høyere enn i 2003 (Ibid, 2006). Videre sier rapporten at vold og trusler er et økende problem blant barn og ungdom og at det er mange forhold som ikke anmeldes til politiet av frykt for represalier. Det er tre arenaer for vold og trusler blant ungdom som særlig trekkes frem: Skolen, utelivet i sentrum, og trusler over mobiltelefon og internett.

I USA vises det til en dramatisk økning i antisosialitet (alvorlige atferdsvansker) både for gutter og jenter (Loeber, 1990, Thornberry et al., 1995). Kazdin (1997) har gjennomgått forskningslitteraturen og anslår mellom 5 og 10 % av barn og ungdom har atferdsforstyrrelse. Generelt mangler det epidemiologiske studier av alvorlige atferdsforstyrrelser i Norge, og registrering av barn og unge henvist til barnevernet, barne- og ungdomspsykiatrien og den pedagogisk-psykologisk tjenesten gir heller ikke grunnlag for å fastslå forekomsten av disse problemene. Det er derfor usikkert hvor mange barn og unge det dreier seg om.

I følge statistisk sentralbyrå av 2006 var det 15408 elever i ungdomsskolen i Oslo (SSB, 2006). Antall elever i spesialgrupper av disse var 332 elever i spesialgrupper, det var 88

elever som mottok spesialundervisning på en annen skole og 3 elever var utenfor ordinære grupper. Det var videre 1126 ungdom i alderen 13-17 år i Oslo som hadde registrerte barnevernstiltak (Ibid 2006). Gjennom fokus rettet mot den atferden sosiale og emosjonelle vansker skaper for elever, læring og samhandling med andre utførte Ogden (1998) en undersøkelses blant lærere i grunnskolen. Totalt svarte 3661 lærere på spørreskjemaer som fokuserte på hvilke hendelser og atferdsproblemer som lærerne forholdt seg til på skolen i en tilfeldig valgt skoleuke. Rundt 10% eller færre opplevde alvorlige norm- og regelbrudd i løpet av uka. Resten av lærerne opplevde udramatiske problemer når det gjaldt atferd som forstyrret undervisningen og elevenes læringsaktiviteter i klassen. Denne undersøkelsen bekreftet at alvorlige atferdsproblemer forekommer i den norske grunnskolen, men heller ikke denne undersøkelsen ga grunnlag for å hevde at alvorlige atferdsproblemer var et utbredt problem. Udramatiske og trivielle atferdsproblemer kan imidlertid virke gjensidig forsterkende slik at en får en negativ og kumulativ effekt på klasse- og skolemiljøet (Ogden, 1998,:92).

Hagen (2000) fant i sin studie ut at atferdsforstyrrelser er nå den vanligste psykiske lidelsen blant barn og ungdom. Antall barn med atferdsproblemer som er henvist til barne- og ungdomspsykiatrien har økt betydelig de senere årene. Rundt halvparten av disse er gutter, og den hyppigst representerte aldersgruppen er 7-12 år. Tilnærmet halvparten av de henviste kommer på grunn av atferdsproblemer (Ibid, 2000).

Omfanget av antisosialitet og vold viser at dette er et område som trenger fokus.

3. Instinkt og driftsteorier

Evolusjonspsykologien søker å forstå i hvilken grad arv kan være en forutsetning for sinnet og hvordan miljøet i samvirke med sinnet frambringer atferd. En slik modell er ikke ny i psykologien, men evolusjonspsykologene reiser i tillegg en rekke hypoteser om hvordan sinnet er utformet gjennom en rekke av generasjoner, da våre forgjengere levde som jegere og samlere. De utfordringene steinaldermenneskene møtte i sine bestrebelser på å overleve og formere seg, kan ha vært avgjørende for formen på menneskesinnet. I en artikkel om antisosialitet og vold er det av interesse å diskutere hvorvidt evolusjonspsykologien kan forene både psykososiale og biokjemisk orienterte tilnærmingsmåter for å forklare disse begrepene (Poleszynski & Mysterud, 2005). Vold og aggresjon oppfattes ikke som enhetlige fenomener fra et evolusjonspsykologisk perspektiv, men snarere en samling strategier som er til stede under helt spesifikke forhold. Mekanismene som ligger til grunn for aggresjon, har av den grunn sett dagens lys som løsninger (om de er aldri så frastøtende) på en rekke atskilte problemer som var viktige for at våre forgjengere kunne overleve og formere seg (såkalte adaptive problemer). Dette dreier seg for eksempel om å få tilgang til ressurser, konkurranse med andre av samme kjønn, det å få status og makt i sosiale hierarkier, og å holde på partnere (Buss & Shackelford, 1997). Læren om instinkter og drifter som en del av et menneskets medfødte egenskaper, og som kan omfatte både styring og drivkraft, kan være faktorer som spiller inn på menneskets atferd.

Konrad Lorenz var en zoolog, dyrepsykolog og ornitolog fra Østerrike. Lorenz er kjent som en av grunnleggerne av den moderne atferdsbiologien eller etologien¹.

Lorenz (1968) beskrev en av sine drifter på denne måten:

”Jeg tror ikke at jeg gjør meg bedre enn jeg er når jeg hevder at mine ønskers mål, den endelige driftstilfredsstillelse, ikke vil være oppnådd ved at jeg slo min fiende i hjel. Uten tvil ville jeg i et slikt tilfelle glede meg mer ved å dele ut noen riktig knallende ørefiker

¹ Etologi er læren om sammenhengen mellom atferd, læring, instinkt og erfaring.

eller i det minste noen svakt knasende slag mot min motstanders tyggeredskaper- men under ingen omstendigheter ville det gjøre meg lykkelig å sprette opp buken på ham eller skyte han ned på flekken”.

Lorenz utviklet sin teori ved studier av dyr. Både han og Freud hadde som utgangspunkt at mennesket er født aggressivt og egoistisk. Mennesket er genetisk programmert til å opptre aggressivt og voldelig i noen spesifikke situasjoner. Ifølge Lorenz (1966) er aggresjon et instinkt som andre instinkter, og under naturlige betingelser fungerer den ”hensiktsmessig” ved å opprettholde artens eksistens. Hos mennesker, som ved sin egen virksomhet altfor kunstig har omformet sine livsbetingelser, fører aggresjonsdriften ofte til ødeleggende virkninger, men også andre instinkter virker her i analoge retninger, selv om virkningene kan være mindre dramatiske. Lorenz mente altså at menneskers aggressive atferd skyldes et aggresjonsinstinkt, dette instinktet var på lik linje med dyrs instinkter. Når et instinkt løses ut, vil et handlingsmønster fullføres nærmest som en regel (Raaheim, 2002). En kan dermed anta at konfliktsituasjoner også hos mennesker kan løses med instinktive handlinger. Slik atferd er automatisk og en iboende drift gir den retning.

Lorenz mente at den intraspesifikke aggresjonen² slett ikke står for oss som djevelen selv, ut fra et ”altødeleggende” prinsipp, men som en del av det ”livsbevarende systemet” hos alle levende vesener. Dette kan føre til ødeleggelse som del av en dysfunksjon, men likevel er den av den storslåtte organiske tilblivelsesprosessen bestemt til det gode. Et forbehold har likevel Lorenz; naturligvis må man ha klart for seg at dette ønsket om å banke opp en motstander lett kan føre til at man myrder han, spesielt hvis man er bevæpnet med et mordredskap. Lorenz argumenterer med at selv ikke på sitt nåværende, beskjedne stadium er vår viten om aggresjonens natur uten enhver bruksverdi. Det finnes to nærliggende forsøk på å kontrollere aggresjonen, men ut fra det vi vet om instinkter generelt og aggresjon spesielt, antas disse forsøkene å være nytteløse. Man kan ikke sjalte ut aggresjon ved å holde mennesket borte fra utløsende stimulusreaksjoner. Man kan altså

² Innen samme art

ikke sperre inn ungdommer som utøver vold i stor grad og tro at det hjelper. Det er i følge Lorenz umulig å holde et menneske borte fra situasjoner som kan utløse aggresjon. For det andre kan man ikke mestre den ved å nedlegge noe moralskmotivert forbud mot den. Å gi en ungdom forbud mot aggresjon fordi det er mot moralske prinsipper er heller ikke noe som kommer til å fjerne aggresjonsdriften. Aggresjonen er en uunnværlig bestanddel av det personlige vennskap hos svært mange dyr, og sannsynligvis hos mennesker. Altså; menneskene har kompliserte vekselvirkninger, konsekvensene ville være umulig å forutse dersom en av driftene faller bort.

Aggresjon inngår som en motiverende faktor hos mennesket, og aggresjon³ ville sannsynligvis forsvinne fra menneskelivet dersom aggresjonsdriften ble koplet ut (Lorenz, 1966).

Sigmund Freud var nevrolog og opphavsmannen til den psykoanalytiske skolen av psykologien. Freud mente at all menneskelig atferd har sitt utspring i samspillet mellom to medfødte drifter; dødsinstinktet som står i et konstant spenningsforhold til livsinstinktet (Raaheim, 2002). I 1920 framsatte Freud sin teori om dødsdriften. Her mente han at mennesker må forholde seg aggressivt, siden driftens mål blant annet var å nedbryte og oppløse. Blokkering av positiv livsenergi (eros) frustrerer individet og utløser angrep mot frustrasjonskilden. Ifølge Freud oppstår det situasjoner der individet ikke kan angripe frustrasjonskilden hvis den for eksempel er for mektig, farlig eller utilgjengelig. Likevel må den negative energien som frustrasjonen har skapt, finne et uttrykk eller utløp. Dette skjer enten gjennom uttrykt eller omformet aggresjon eller gjennom livsdriften (*libido*). I slike tilfeller mente Freud at dette skjedde gjennom at andre ble utsatt for den negative energien som frustrasjonen hadde skapt. Dette utløpet betegnet Freud som en slags form for renselse (katarsis), og var en enkel og lav form for energiutladning. Hvis individet ikke fikk dette utløpet, ville dette resultere i sykdom (Isdal, 2002). Hvis en gradvis og stabil porsjonering av den psykiske energien blokkeres av hemninger eller frykt, vil tilsynelatende passive og tilbaketrukne mennesker plutselig

³ Gå løs på en oppgave eller et problem.

begå voldshandlinger. Dødsdriften kunne også uregulert få fritt utløp innover med selvdestruksjon som konsekvens. Freud mente at de som utøvde vold, måtte veiledes til å finne alternative måter å tilfredsstille sin aggresjon på. Han mente mennesket fra naturens side var ondt og at det skjer en internalisering av menneskers aggressive tilbøyeligheter der eksterne konflikter kan bli transformert til interne konflikter (Raaheim, 2002).

Freuds teori om forskyvning av negativ energi, ble sett på som metaforisk og som sådan vanskelig å prøve ut empirisk. Dette dannet grunnlaget for utviklingen av en forskergruppe som arbeidet med å gjøre hans teori til en empirisk testbar teori (Dollard et al., 1939). Frustrasjons- aggresjons- hypotesen er et resultat av denne forskergruppens arbeid. Forskergruppen med Dollard, Doob, Miller, Mowrer og Sears i spissen, mente at aggresjon er et resultat av en medfødt disposisjon for å bygge opp en aggresjonsdrift. Aggresjonsdriften foranlediges av frustrasjon og utløser tilgjengelige aggressive atferdsresponser. Teorien tar utgangspunkt i at aggresjon alltid er en konsekvens av frustrasjon og videre at frustrasjon alltid fører til aggressiv energi. Aggressiv energi trenger imidlertid ikke alltid å føre til aggressiv atferd. Teorien ble publisert i 1939, men ble revidert i 1941 da forskergruppen endret syn på om forbindelsen mellom frustrasjon og aggresjon var medfødt. De mente at frustrasjon kunne gi en rekke responser (tilbaketrekning, ny problemløsningsatferd, resignasjon etc). De mente likevel at aggressiv atferd er den sterkeste og mest sannsynlige responsen inntil den svekkes slik at andre responser slipper til. Det er også viktig å understreke at Dollard og medarbeiderne (1939) mente at frustrasjon ikke alltid vil føre direkte og umiddelbart til aggressiv atferd. Lært aggresjonshemmende atferd vil kunne resultere i en oppdemming av aggressiv energi som kan få sitt utløp ved en senere frustrasjon.

Frustrasjon skaper aggressiv energi som igjen aktiviserer aggressiv atferd var grunnlaget i *frustrasjon-aggresjons-hypotesen*⁴. Styrken til aggresjonsdriften avgjøres av tre faktorer:

⁴ Freuds katarsis-begrep har en direkte parallell til denne teorien som mener at frustrasjon fører til en oppsamling av energi i individet. Jo større energimengde, jo større sannsynlighet for aggressiv atferd. En slik energiutladning reduserer mengden aggressiv energi.

- Størrelsen eller omfanget på frustrasjonen.

Graden av forstyrrelse av målrettet atferd.

Antall frustrerende hendinger en utsettes for.

Berkowitz har elementer av alle de tre nevnte tre aggresjonsteoriene. Han kan plasseres under driftsteori pga hans vektlegging av sammenhengen mellom aversjon og en indre økt beredskap for aggressiv atferd.

Han viderefører også sentrale aspekter fra frustrasjon-aggresjonsteorien;

- To systems aggresjonsteori.
- Kognitiv neoassosiasjonistiske teori.

Berkowitz (1969) reviderte frustrasjons- aggresjonshypotesen til Dollard et al., der hans teori fremmer frustrasjon følelsesmessig reaksjon; sinne. Sinne skaper videre en beredskap for aggressiv atferd. Den aggressive atferden finner imidlertid bare sted hvis andre aggresjonsfremmede stimuli er til stede. Reaksjonene kan ifølge Berkowitz være både reaktive (en medfødt disposisjon til å angripe kilden til aversjonen) og instrumentell (aggresjonen er brukt for å oppnå et annet mål). Dette betegner han de to systemene av aggressiv atferd. Hovedpoenget er imidlertid at en hver aggresjonsutøvelse består av både reaktiv og instrumentell aggresjon. Frustrasjon fasiliterer en emosjonell respons som fører til beredskap for aggressivitet. Den aggressive atferden utløses dersom det er andre aggresjonsfasiliterende impulser til stede i situasjonen (Berkowitz, 1969). Senere har han omarbeidet sin tidlige teori. Først og fremst ved at en aversiv⁵ episode vil føre til en negativ erfaring og at det er denne som aktiverer aggresjon. Den reviderte teorien er knyttet til hans kognitivt -neoassosiative modell. En sentral antakelse i modellen er at en negativ opplevelse lagres i hjernen, hvor de blir koplet opp mot refleksive handlinger relatert til slike følelser. Assosiasjonene kan også knyttes til fiendtlige tanker som

⁵ En ubehagelig hendelse, smerte, ekstreme temperaturer eller møte med en person vi misliker sterkt er eksempler på aversive hendelser som kan føre til negativ effekt, som kan stimulere til aggresjon via det assosiative nettverket.

gjennom raske forbindelser i det assosiative nettverket i korteks. Etter hvert styrkes forbindelsene og individet kan få en reaktivering i situasjoner hvor han eller hun ”ser” likhetstrekk (dvs. ved tilstedeværelsen av assosiasjoner som er koblet til nettverket). De andre delene av nettverket vil også aktivere hverandre automatisk. Det vil si at enkelte fysiologisk prosesser eller fiendtlige tanker raskt kan fremme aggressiv atferd uten å gå gjennom forsinkende mellomledd, som for eksempel den nyere delen av korteks. Jo sterkere hendelsen er, jo kraftigere aktiveres aggresjon. Et modent individ vil likevel bare unntaksvis ty til aggressiv atferd hvis ikke de utløsende situasjonsstimuli er sterkere enn de aggresjonshemmende. Berkowitz har blant annet studert teorien sin) er i forhold til effekten av våpens tilstedeværelse; *”Guns carry with them meanings that increase aggression: they create aggression that in the absence of guns would not exist. It is in this sense that the trigger can pull the finger”* (Berkowitz, 1981:12). Jo mer skytevåpen og spesielt håndvåpen i et samfunn, jo større er sjansen for at mennesker generelt og ikke bare lovbrytere vil bli drept.

Oppsummering og kritikk

Vold og aggresjon oppfattes ikke som enhetlige fenomener fra et evolusjonsp psykologisk perspektiv, men snarere en samling strategier som er til stede under helt spesifikke forhold. Mekanismene som ligger til grunn for aggresjon, har av den grunn sett dagens lys som løsninger på en rekke atskilte problemer som var viktige for at våre forgjengere kunne overleve og formere seg (såkalte adaptive problemer). Dette dreier seg for eksempel om å få tilgang til ressurser, konkurranse med andre av samme kjønn, det å få status og makt i sosiale hierarkier, og å holde på partnere (Buss & Shackelford, 1997).

Konrad Lorenz (1966) mente at menneskers aggressive atferd skyldes et aggresjonsinstinkt, dette instinktet var på lik linje med dyrs instinkter. Når et instinkt løses ut, vil et handlingsmønster fullføres nærmest som en regel (Raaheim, 2002). En kan dermed anta at konfliktsituasjoner også hos mennesker kan løses med instinktive handlinger. Slik atferd er automatisk og en iboende drift gir den retning.

I 1920 framsatte Sigmund Freud sin teori om dødsdriften. Her mente han at mennesker må forholde seg aggressivt, siden driftens mål blant annet var å nedbryte og oppløse. Blokkering av positiv livsenergi (eros) frustrerer individet og utløser angrep mot frustrasjonskilden. Ifølge Freud oppstår det situasjoner der individet ikke kan angripe frustrasjonskilden hvis den for eksempel er for mektig, farlig eller utilgjengelig. Likevel må den negative energien som frustrasjonen har skapt, finne et uttrykk eller utløp. Dette skjer enten gjennom uttrykt eller omformet aggresjon eller gjennom livsdriften (*libido*). I slike tilfeller mente Freud at dette skjedde gjennom at andre ble utsatt for den negative energien som frustrasjonen hadde skapt. Dette utløpet betegnet Freud som en slags form for renselse (katarsis), og var en enkel og lav form for energiutladning. Freud mente at de som utøvde vold, måtte veiledes til å finne alternative måter å tilfredsstille sin aggresjon på. Han mente mennesket fra naturens side var ondt og at det skjer en internalisering av menneskers aggressive tilbøyeligheter der eksterne konflikter kan bli transformert til interne konflikter.

Møller (2000) mener voldsutøveren blir fratatt sitt ansvar for vold med at individet blir ilagt skjebne forklaringer. I tillegg kommer spørsmålet om hvor lenge katarsis vil vare. Dollard og hans kollegium satte spørsmål om hvor lang tid det tar før negativ, oppdemmet energi på nytt vil oppstå. Kritikken mot Lorenz har gått på at han har trukket litt lettvinde slutninger vedrørende menneskers og dyrs parallelliteter med hensyn til atferd (Bjørkly, 2001). Menneskets evne til å velge bevisst mellom ulike atferdsalternativer er for Lorenz fremmed. Det at mennesket og visse dyr framviser likeartet atferd behøver ikke å bety at det er de samme mekanismene som ligger bak. Videre sier kritikerne at en modell for aggressiv atferd må ta hensyn til den økologiske sammenheng dyret befinner seg i.

Forskergruppen med Dollard, Doob, Miller, Mowrer og Sears (1939) i spissen, mente at aggresjon er et resultat av en medfødt disposisjon for å bygge opp en aggresjonsdrift. Aggresjonsdriften foranlediges av frustrasjon og utløser tilgjengelige aggressive atferdsresponser. Teorien tar utgangspunkt i at aggresjon alltid er en konsekvens av frustrasjon og videre at frustrasjon alltid fører til aggressiv energi. Aggressivenergi trenger imidlertid ikke alltid å føre til aggressiv atferd. Denne teorien ble revidert i 1941

da Miller endret syn på om forbindelsen mellom frustrasjon og aggresjon var medfødt. Han mente at frustrasjon kunne gi en rekke responser (tilbaketrekning, ny problemløsningsatferd, resignasjon etc). Miller mente likevel at aggressiv atferd er den sterkeste og mest sannsynlige responsen inntil den svekkes slik at andre responser slipper til. Det er også viktig å understreke at Dollard og medarbeiderne (1939) mente at frustrasjon ikke alltid vil føre direkte og umiddelbart til aggressiv atferd. Lært aggresjonshemmende atferd vil kunne resultere i en oppdemming av aggressiv energi som kan få sitt utløp ved en senere frustrasjon.

Frustrasjon skaper aggressiv energi som igjen aktiviserer aggressiv atferd var grunnlaget i *frustrasjon-aggresjons-hypotesen*.. Styrken til aggresjonsdriften avgjøres av tre faktorer:

- Størrelsen eller omfanget på frustrasjonen.

Graden av forstyrrelse av målrettet atferd.

Antall frustrerende hendinger en utsettes for.

Leonard Berkowitz (1969) har elementer av alle de tre nevnte tre aggresjonsteoriene. Han kan plasseres under driftsteori pga hans vektlegging av sammenhengen mellom aversjon og en indre økt beredskap for aggressiv atferd (Ibid, 1969). Han viderefører også sentrale aspekter fra frustrasjon-aggresjonsteorien. To teoretiske perspektiver er sentrale i hans analyser av aggresjon;

- To systems aggresjonsteori.
- Kognitiv neoassosiasjonistiske teori.

Senere har han omarbeidet sin tidlige teori. Først og fremst ved at en aversiv episode vil føre til en negativ erfaring og at det er denne som aktiverer aggresjon. Den reviderte teorien er knyttet til hans kognitivt -neoassosiative modell. En sentral antakelse i modellen er at negative opplevelser lagres i hjernen, hvor de blir koblet opp mot refleksive handlinger relatert til slike følelser. Assosiasjonene kan også knyttes til fiendtlige tanker som gjennom raske forbindelser i det assosiative nettverket i korteks. Etter hvert styrkes forbindelsene og individet kan få en reaktivering i situasjoner hvor han eller hun "ser" likhetstrekk (dvs. ved tilstedeværelsen av assosiasjoner som er koblet til nettverket). De

andre delene av nettverket vil også aktivere hverandre automatisk. Det vil si at enkelte fysiologisk prosesser eller fiendtlige tanker raskt kan fremme aggressiv atferd uten å gå gjennom forsinkende mellomledd, som for eksempel den nyere delen av korteks.

Berkowitz (1993) mener det er manglende dokumentasjon på hypotesen om at aggressiv energi demmes opp i mennesket og er den utløsende faktor for aggressiv atferd. Det er også trukket fram at frustrasjon- aggresjons-hypotesen ikke tar tilstrekkelig hensyn til at aggresjon både etableres under og opprettholdes av materielle og sosiale forsterkningsbetingelser (Bandura, 1973). At det er en del av en sammenheng. Berkowitz og Dollard mener at en negativ affekt fører til en aggressiv handlingstendens. Berkowitz sier at tidligere opplevde læringssituasjoner vil fremme/hemme muligheten for aggressiv atferd. En negativ opplevelse blir lagret i hjernen, hvor den blir koplet opp mot negative følelser og tanker. Den er kognitiv neoassosiativ. Aggresjon antas å inneholde elementer av både instrumentelle og emosjonelle faktorer.

Forskning viser at barn med høy aggressivitet bærer dette med seg til voksen alder (for eks. Patterson, 1982, 2006; Henggeler, 1996; Loeber, 1997). Noen forandrer seg eller blir mindre aggressive. Aggresjonen er imidlertid bare ett aspekt i et generelt mønster av antisosial atferd. Det er en stabilitet i tendensen til å være veldig aggressiv, både på kort og lang sikt. Individuer som har høy aggresjon har mange måter å vise dette på, dette viser de også i mange forskjellige situasjoner. Berkowitz mener også at det gis sentrale bidrag fra medfødte biologiske prosesser. Sagt med andre ord antar han at noen individer har arvet en disposisjon som øker sannsynligheten for at han eller hun reagerer aggressivt i gitte situasjoner. En rekke empiriske studier har vist at frustrasjon ikke alltid fører til aggresjon (f.eks. Bandura, 1973; Berkowitz, 1969; Christy, Gelfand & Hartmann, 1971; Geen & O'Neal, 1976). En konklusjon er derfor at frustrasjon bare noen ganger ender i aggresjon.^{6a}

⁶ Ble moderert i 1941 med å si at frustrasjonen skaper et grunnlag for en rekke forskjellige responser.

4. Læringsteorier og vold

Det individet har lært sammen med dets biologiske konstitusjon utgjør det repertoar som gjør at hun eller han er disponert for bruk av vold.

Sosiale læringsteorier spenner over en stor skala. Læringsteoriene som jeg velger å vektlegge er knyttet til sosiallæringsteori eller mer generell læringsteori. I tillegg vil det fokuseres på interaksjonsmønster i familien som i tidligere studier har vist seg å være relatert til bruk av vold (f. eks. Patterson, 1982). I dette kapitlet vil det først og fremst fokuseres på risikofaktorer og bakenforliggende årsaker til atferdsproblemer og vold analysert ut fra sosiallæringsteori. I den sammenheng presenteres sosialkognitive, interaksjonistiske, økologiske og aktørperspektiver som mulige forklaring av utviklingen av alvorlige atferdsproblemer.

Teori og forskning på læringsteorier og vold gir støtte for at det er utallige risikofaktorer som henger sammen med og kan forutsi utvikling av problematferd (antisosialitet) hos ungdom (f.eks. Bandura, 1973, Hull, 1943; 1951 og 1952; Patterson, 1982; 1991, Moffitt, 1993; Loeber, 1993). Det er likevel ikke nok å ha kjennskap til risikofaktorene hos ungdom. Teorier om årsaker til at ungdom utvikler atferdsproblemer har fokusert på både individ og miljøforklaringer. Noen av disse blir skissert i dette kapitlet. I de siste tiårene har det skjedd en påvirkning mellom teoriene, slik at flere av dem inkluderer både familiemessige, miljømessige og individuelle forhold. Det er i den sammenheng viktig å påpeke at ungdom som utvikler atferdsproblemer ikke bare er et offer for individuelle forutsetninger eller miljømessige forhold.

Behaviorismen var den mest dominerende læringsteorien fra rundt 1900-1960, i hvert fall i USA. Behaviorismen fokuserte på hvordan observerbare miljøfaktorer har innflytelse på individet, følelser og sjelelivet var ikke sett på som interessante siden de vanskelig kunne måles nøyaktig. Det var observerbar atferd som ble studert. Tanker, følelser, motiv, vurderinger osv. ble ikke regnet som tilgjengelige for vitenskaplig forskning. Det var dermed var kun observerbar atferd som var gjenstand for forskning (Egidius, 2003:63).

Det er imidlertid en del av læringspsykologien som tar hensyn til litt flere enn de direkte observerbare faktorene. Denne delen av læringspsykologien er basert på et hedonistisk perspektiv; mennesket søker det gode og unngår det vonde. Hull framholdt med stor gjennomslagskraft på 1940- og 1950- tallet at mennesker er født med et sett biologiske drifter, og at disse gjennom assosiasjonslæring eller betinging legger grunnlaget for utvikling av sekundære drifter som aggresjon, håp og frykt osv (Hull, 1943; 1951 og 1953). I studier av dyrs aggresjon er betydningen av læring godt dokumentert. Det er også få som betviler at læring står sentralt i menneskers aggresjon. Stridsspørsmålet er hvilken plass komplekse kognitive og affektive mekanismer har i den læringsteoretiske forståelsen av aggresjon. Bandura (1973) mente ut fra sine teorier at aggresjon og vold er lært. På lik linje med annen atferd er aggresjon for han en form for sosial atferd og tilblivelse og opprettholdelse finner sted på samme måte som andre typer atferd.

4.1 Klassisk betingingsteori

Klassisk betingingsteori har sitt utspring i forskningen til fysiologen Ivan Pavlov. Klassisk betinging er en type assosiativ innlæring der individet lærer seg å kople sammen en stimulus med en annen stimulus. Denne læringsformen, som av mange betraktes som "enkel" og av liten betydning for mennesker, har vist seg å være svært sentral både teoretisk og praktisk. Kunnskap om klassisk betinging har store implikasjoner for flere psykologiske fagområder, inkludert utvikling og behandling av fobier, rusmisbruk, immunsystemets respons, og toleranse for legemidler.

Pavlov observerte at hunder utskilte spytt når de fikk mat i munnen. I noen andre situasjoner kunne andre ting utløse denne responsen. Han så videre på hvordan disse betingede refleksene oppsto, og om man kunne skape og kontrollere disse. Hundene som var utgangspunktet i dette prosjektet, siklet hver gang de fikk mat. Pavlov oppdaget imidlertid at de også siklet når de ble presentert stimuli som tidligere hadde blitt assosiert med maten. For å studere hvordan slike assosiasjoner læres la han til nye stimuli i matingssituasjonen. For eksempel ringte han med en klokke når han kom med maten.

Etter noen repetisjoner begynte hundene å sikle kun ved å høre klokken (Atkinson m.fl. 1990). Lyden av klokken hadde da blitt et betinget stimuli.

I klassisk betinging ligger det altså et element som ikke i utgangspunktet er med på å framkalle en refleks, men som ved assosiasjonslæring senere kan framkalle refleksen. Klassisk betinging vil i så måte begrense seg til assosiasjon mellom en medfødt refleks og dens lærte assosiasjon med et annet stimuli som i utgangspunktet ikke framkaller en slik refleks. Sagt med læringspsykologiens begreper starter vi med en ubetinget stimulus som utløser en refleks hos individet. Videre assosieres en annen stimulus flere ganger med situasjonen denne refleksen utløses og blir en betinget stimulus. Den betingede stimulus vil deretter utløse samme refleks. Når vi snakker om klassisk betinging, er det altså reflekser som er det grunnleggende. Reflekser er en respons som er utløst av en sensorisk stimulus. Man kan ikke bestemme seg for ikke å sikle når man får mat i munnen. Refleksen er utenfor din kontroll. Grunnen til dette er at nervesignalene fra den sensoriske stimulusen aldri når hjernen, signalene fra ryggraden eller hjernestammen og direkte videre til musklene eller organene som responderer. Hvis man skal kunne karakterisere noe som en refleks, må man vite at nesten alle individer innen en art viser samme atferd på akkurat samme stimulus. For å kalle noe en refleks må vi vite sikkert at den ikke er lært. Først når atferden er medfødt, utløses av en sensorisk stimulus og ikke kan endres av erfaring eller styres av individet selv, kan den kalles man kalle atferden for en refleks.

Situasjoner som er betinget med en negativ affektrespons kan føre til vold siden den kan utløse en "*fight or flight*" respons (Berkowitz 1983:57-58). Klassisk betinging fører til at noen stimuli kan utløse negativ affekt automatisk. Negativ affekt antas i den sammenheng å være en forgjenger for emosjonell aggresjon.

Innenfor klassisk betinging vil jeg også nevne John B Watsons teori. Watson var en amerikansk psykolog som etablerte den psykologisk retningen behaviorismen, der han la vekt på at observerbar atferd hos mennesker og deres reaksjoner. Ifølge hans teori er analyse av observerbar atferd den eneste objektive metode for å sikre innsikt i menneskers handlinger. Barnet sett på som en ubeskrevet tavle, der alt som læres

kommer utenfra. Sanseinntrykk blir bare tatt i mot i passiv form, og individets gjerninger blir begrenset til ytre observerbare atferdsfenomener (Nygård, 1993).

Watson mente videre at man kan sammenligne mennesket med en maskin som en kan forme akkurat som en ønsker. Dette gjelder også voldsutøvere, og det er bare fantasien som setter grenser.

I hans eksperiment som ble kalt "*Albert og rotta*", demonstrerte Watson sin teori om "betingede emosjonelle responser" i sin studie av den 11 måneder gamle gutten Albert. Albert var ikke redd for rotter, men frykten ble betinget av at Watson lagde en høy lyd bak Alberts hode når han kom nær deres hvite rotte. Etter kort tid viste Albert frykt hver gang han så den hvite rotta. Watson kunne også bevise hvordan frykten generaliserte seg til en hvit kanin, en hvit pelskåpe og lignede ting. Han mente at fobier hos voksne kunne spores tilbake til tilsvarende klassisk betinging (Ibid, 1993). Tiltross for at forsøkspersonen prøver så godt han kan å flykte fra visse situasjoner, har den klassiske betingingen ingenting å gjøre med straff og belønning. Refleksene vil alltid bli utløst selv om en kanskje ikke ønsker det. en betinget stimulus ved å pare disse to gjentatte ganger. Da vil også den betingede stimulusen utløse samme refleks

John B Watson var en amerikansk psykolog som etablerte den psykologiske retningen behaviorismen. Det ble herobserverbar atferd hos mennesker og deres reaksjoner. I følge hans teori er analyse av atferd den eneste objektive metode for å sikre innsikt i menneskers handlinger.

4.2 Operant betinging

Operant betinging tar for seg hvordan en kan få individer til å gjøre mer eller mindre av en ting, avhengig av om de får belønning eller straff. Fokuset på miljøet er sentralt, siden all atferd styres gjennom forsterkningsbetingelsene i miljøet. Læringen er en følge av individets aktivitet og hvilke konsekvenser aktiviteten får for individet.

En sentral teoretiker er Edward Lee Thorndike. I et av sine eksperimenter stengte Thorndike en katt inne i en boks. For å komme ut måtte katten berøre en snor eller et håndtak. Hvis katten klarte dette, ble den belønnet med for eksempel fisk. Thorndike lagde grafer over hvor lang tid det tok hver gang katten skulle forsøke dette. Han fant ut at katten skjønte poenget etter kort tid og det var en gradvis og konstant forbedring i kattens ”unnslippelse”. Katten utløste mekanismen raskere og raskere for hver gang og til slutt kom den seg ut med det samme den var plassert inni boksen. Han var opptatt av hvordan sammenhengen mellom stimuli og respons skulle styrkes. Thorndike kom etter hvert fram til at belønning ga mer effekt enn det straff gjorde (Nygård 1993; Tedeschi & Felson 1994). Thorndike mente at stimulus-responsassosiasjoner ble styrket av belønninger, mens straff svekket disse assosiasjonene. Videre var han opptatt av det som skjer etter en avgitt respons, og at båndene mellom stimulus og respons styrkes om det etterfølges av noe som er tilfredsstillende eller positivt. Disse båndene kunne også svekkes hvis det ble etterfulgt av noe som var negativt. Dette ble kalt for den sterke effekt lov. Hvis voldelig atferd reduserer en ubehagelig indre tilstand, fjerner hindringene til å oppnå forsterkere eller beskytter organismen fra ytre fare, vil det ut fra den sterke effekt loven være større sannsynlighet for at den voldelige atferden inntreffer i en senere situasjon som likner den tidligere opplevde situasjonen. Straff vil ha motsatt effekt. Den vil dermed redusere tendensen til å bruke vold neste gang personen kommer i en lignende episode (Bjørnebekk, 1998).

I likhet med Thorndike mente B.F Skinner at operant atferd styrkes hvis den blir fulgt av presentasjonen av et forsterkende stimuli (Nygård, 1993). Skinner bygde videre på det Pavlov og Thorndike hadde utviklet. Han skapte en ny ”effektlov” med basisbegreper som *positiv forsterker*, *negativ forsterker*, *ekstinksjon* og *straff*. En positiv forsterker er noe som tilføres en situasjon, og som oppleves som belønning for personen. Negativ forsterkning er når noe som blir fjernet fra en situasjon oppleves som belønning (Ibid, 1993). Straff er derimot en hendelse som vil redusere sannsynligheten for at responsen som går forut den, skal inntreffe igjen, mens ekstinksjon oppstår når en atferd svekkes fordi det ikke lenger er samsvar mellom responsen og forsterkerne.

Skinner fant i sine eksperimenter at dyr, i dette tilfellet rotter, ikke trengte belønning handling eller respons for at atferden skulle opprettholdes. Belønningen kunne komme hyppig, men også tilfeldig. Det viste seg til og med at dyret etter en tilfeldig bruk av belønning oppretthold sin atferd lengre når belønningen ikke lengre inntraff, sammenlignet med når den hadde vært mer systematisk . Hvis dyret ikke fikk belønning i det hele tatt ville den ikke fortsette med atferden. I eksperimentet fortsatte rotta å gjøre handlingen oftere og oftere når den oppdaget hemmeligheten om å få mat, og hvis man fjernet maten ville rotta slutte å gjøre den aktuelle handlingen. Her ser vi forskjellen på klassisk og operant betinging. Rotta kan la vær å trykke ned pendelen, men siden rotta får belønning av å gjøre det, vil den fortsette å trykke på pendelen. Rotta gjør det den kan for å oppnå belønning. Ved at rotta fortsetter å trykke nedpendelen bli dette regnet som belønning.

Som nevnt ovenfor tar operant betinging for seg hvordan en kan få individer til å gjøre mer eller mindre av en ting, avhengig av om de får belønning eller straff. Jo oftere vold blir brukt i en situasjon, jo sterkere blir situasjonen assosiert med vold. Hvis situasjonen i tillegg produserer en god følelse hos personen som utfører handlingen, vil det øke sannsynligheten for at vold også vil inntreffe i lignende episoder. Hvis man ikke bruker vold i slike situasjoner over tid, vil assosiasjonen svekkes (Thorndike 1905, ref Bjørnebekk 1998). Hvis voldelig atferd reduserer en ubehagelig indre tilstand, fjerner hindringene til å oppnå forsterkere eller beskytter organismen fra ytre fare, vil det ut fra den sterke effekt loven være større sannsynlighet for at den voldelige atferden inntreffer i en senere situasjon som likner den tidligere opplevde situasjonen. Straff vil ha motsatt effekt. Den vil dermed redusere tendensen til å bruke vold neste gang personen kommer i en lignende episode (Bjørnebekk, 1998).

I en langtidsobservasjonsstudie utført av Patterson, Littman og Bricker (1969) ble det tatt utgangspunkt i forsterkningsteori. De observerte barn i førskoleklasser i 10 uker. Tilfeller av vold ble notert umiddelbart og sammen med det som skjedde etter voldshandlingen. Blant konsekvensene som ble observert, fant de responser klassifisert som positive forsterkere (hyling og skriking av barnet som ble angrepet), straff (motangrep av offeret) og ekstinksjon (nøytrale eller ingen reaksjoner). Det viset seg at hos de barna som viste

høyest gjennomsnittlig nivå av aggressiv atferd, var positiv forsterkning den vanligste hendelsen som etterfulgte voldelige handlinger (Patterson et al. 1967, ref i Bjørnebekk, 1998).

Oppsummering

Klassisk betingingsteori har sitt utspring i forskningen til fysiologen Ivan Pavlov. Klassisk betinging er en type assosiativ innlæring der individet lærer seg å kople sammen en stimulus med en annen stimulus. Denne læringsformen, som av mange betraktes som "enkel" og av liten betydning for mennesker, har vist seg å være svært sentral både teoretisk og praktisk. Kunnskap om klassisk betinging har store implikasjoner for flere psykologiske fagområder, inkludert utvikling og behandling av fobier, rusmisbruk, immunsystemets respons, og toleranse for legemidler.

Situasjoner som er betinget med en negativ affektrespons kan føre til vold siden den kan utløse en "*fight or flight*" respons (Berkowitz 1983:57-58). Klassisk betinging fører til at noen stimuli kan utløse negativ affekt automatisk. Negativ affekt antas i den sammenheng å være en forgjenger for emosjonell aggresjon.

John B Watson var en amerikansk psykolog som etablerte den psykologisk retningen behaviorismen, der han la vekt på at observerbar atferd hos mennesker og deres reaksjoner. Ifølge hans teori er analyse av observerbar atferd den eneste objektive metode for å sikre innsikt i menneskers handlinger. Barnet sett på som en ubeskrevet tavle, der alt som læres kommer utenfra. Sanseinntrykk blir bare tatt i mot i passiv form, og individets gjerninger blir begrenset til ytre observerbare atferdsfenomener (Nygård, 1993). Watson mener videre at man kan sammenligne mennesket med en maskin som en kan forme akkurat som en ønsker. Dette gjelder også voldsutøvere, og det er bare fantasien som setter grenser.

Behaviorismen er positiv i sitt syn på læring. Bare mennesket får de riktige stimuleringene kan de oppnå hva de vil. Alt er avhengig av straff eller belønning. Her ser vi at behavioristene ikke tar hensyn til individets tanker og følelser. Mennesket er passivt

og får tilført kunnskap, en form for ”flaskepåfylling”. Den behavioristiske epoke regnes å være over omkring 1960 og siden da fokuserte en mer og mer på det kognitive hos mennesket. Det at individet er i stand til å tenke selv og konstruere sin egen virkelighet. Mennesket er ikke lenger passivt, der det kun tar i mot kunnskap, nå må menneske tenke selv og hvert nytt kunnskapstilskudd må bearbeides av individet.

En sentral teoretiker er Edward Lee Thorndike. I et av sine eksperimenter stengte Thorndike en katt inne i en boks. Thorndike kom etter hvert fram til at belønning ga mer effekt enn det straff gjorde, noe som ble kalt for den svake effekt lov (Nygård 1993, Tedeschi & Felson 1994).

Thorndike fant ut at stimulus-responsassosiasjoner ble styrket av belønninger, mens straff svekket disse assosiasjonene. Thorndike var opptatt av det som skjer etter en avgitt respons, og at båndene mellom stimulus og respons styrkes om det etterfølges av noe som er tilfredsstillende eller positivt. Disse båndene kunne også svekkes hvis det ble etterfulgt av noe som var negativt. Dette ble kalt for den sterke effekt lov. Hvis voldelig atferd reduserer en ubehagelig indre tilstand, fjerner hindringene til å oppnå forsterkere eller beskytter organismen fra ytre fare, vil det ut fra den sterke effekt loven være større sannsynlighet for at den voldelige atferden inntreffer i en senere situasjon som likner den tidligere opplevde situasjonen. Straff vil ha motsatt effekt. Den vil dermed redusere tendensen til å bruke vold neste gang personen kommer i en lignende episode (Bjørnebekk, 1998).

Jo oftere vold blir brukt i en situasjon, jo sterkere blir situasjonen assosiert med vold. Hvis situasjonen i tillegg produserer en god følelse hos personen som utfører handlingen, vil det øke sannsynligheten for at vold også vil inntreffe i lignende episoder. Hvis man ikke bruker vold i slike situasjoner over tid, vil assosiasjonen svekkes (Thorndike 1905, ref Bjørnebekk 1998).

I likhet med Thorndike mente B.F Skinner at operant atferd styrkes hvis den blir fulgt av presentasjonen av et forsterkende stimuli. Skinner bygde videre på det Pavlov og Thorndike hadde utviklet, dette med å skape en ny ”effektlov” med basisbegreper som positiv forsterker, negativ forsterker, ekstinksjon og straff.

4.3 Sosial læringsteori

Innen sosialkognitiv teori betraktes individets utvikling som et resultat av en gjensidig samhandling mellom individets atferd, indre personlige forhold (kognitive, emosjonelle og biologiske) og forhold i omgivelsene (Bandura, 1997). Sosialkognitive teorier kombinerer det behavioristiske og kognitive perspektivet. Resultatet er en teori som hevder at personligheten er et resultat av interaksjonen mellom et tenkende menneske i sosiale omgivelser som produserer lærende erfaringer.

Det må i følge Bandura foreligge et motiv eller et positivt insentiv før kunnskapen blir omgjort til handling. Det må ligge til grunn en forsterkning i en eller annen form. Belønning kan skje gjennom egen atferd eller ved at en føler en oppnår det samme som rollemodellen. På en måte danner vi oss egne kognitive forestillinger på hva som skal til for at resultatet skal bli bra (Isdal, 2000). En ungdom kan føle at han får god selvtillit gjennom voldshandlingen med å føle seg sterk og får på denne måten belønning. Bandura bygger bro mellom klassisk behaviorisme og kognitiv teori. Han utvidet teorien om operant betinging ved å innføre ”indre” kognitive fenomen og begrep som forventning, intensjon, oppmerksomhet og minne etc. Læringsprosessen kunne altså ikke forklares bare av ytre faktorer (stimulus og respons), men også av indre faktorer knyttet til individet (kognitive og emosjonelle forhold). Han mener det ikke nødvendigvis er egne opplevelser man lærer av. Læring kan både skje gjennom modellering og observasjonslæring. Hans sosiale læringsteori er kognitivt orientert. Aggresjon er atferd som læres i interaksjon med andre mennesker, miljøet en vokser opp i, foreldre, slekt og venner. Massemediene er også en av påvirkningskreftene som kan styre atferden.

Bandura mener hovedårsaken til vold er forventede positive konsekvenser og ikke indre driv. Det blir derfor det forventede utbytte og ikke automatiske reaksjoner bestemt av aversiv stimulering eller frustrasjon som fører til voldelig atferd. Hans beskrivelse ligner det Berkowitz (1993) kaller instrumentell aggresjon.

Når en forsterker endrer atferd, gjør den det fordi personen er bevist hva som blir forsterket og at det skaper en forventning om inntreffing av en tilsvarende forsterker ved handle slik igjen (Bandura, 1986). Atferdsrespons vil derfor ikke automatisk være

utløst av ytre stimuli, de kan også være selvaktivert. Bandura mener at læring først og fremst finner sted i en kontekst der det er kommunikasjon og sosialt samspill.

Observasjon og sosial etterligning - spesielt av personer som er betydningsfulle for oss (modellæring). Man kan lære av andres erfaringer gjennom imitasjon/etterligning og identifikasjon. Et eksempel kan være ungdommen som vil være med i en gjeng fordi dem virker kule, tøffe og nyter respekt hos andre. Tolkning av reaksjoner fra miljøet på handlinger som en selv utfører (operant betinging).

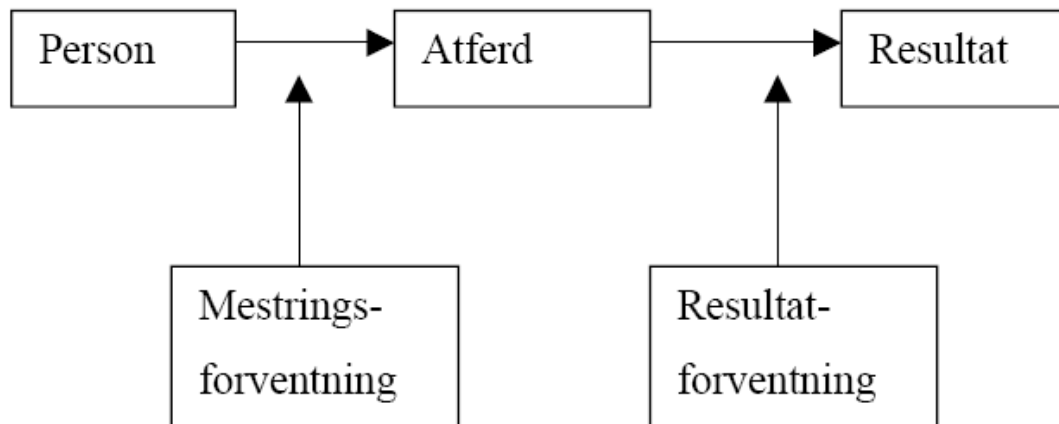
En handling man gjør eller ser andre gjør, fører til en konsekvens som kan være positiv eller negativ. Positiv konsekvens vil vanligvis forsterke handlingen, og en negativ konsekvens vil normalt svekke handlingen (jfr. Thorndikes effektlov). Observasjon og tolkning av reaksjoner andre får på sine handlinger. Handlingene blir altså styrt av konsekvensene handlingene får i det sosiale miljøet. For å lære må det ligge en positiv insentiv (egenskaper som ligger i mennesket) og motivasjon til grunn for at kunnskapen skal bli omgjort til handling. (Tedeschi & Felson 1994:104, egen oversettelse).

I en av Banduras sosial - kognitive teorier finner vi begrepet "self- efficacy". Ovenfor har jeg presentert hans begrep om "outcome expectancy" som går på mulige konsekvenser for et individs handlinger. Self- efficacy refererer til et individs egen tro på eller tillit til egen evne til å utføre en spesifikk oppgave eller gjennomføre en konkret handling (Bandura, 1986, 1997). Self-efficacy er definert som ens egen oppfattelse eller bedømmelse av kapasiteten en har til å lære eller prestere på et bestemt nivå i en spesifikk oppgave (Bandura, 1986:391). Bandura vektla som nevnt de kognitive faktorene knyttet til våre valg, men også samspillet mellom atferden og kognitive prosesser (Mæland, 2001:105).

Det er ikke bare de konkrete erfaringer som ligger til grunn for menneskenes handlinger, men også de kognitive forestillingene. Bandura trekker frem to sentrale begreper i sin teori; mestringsforventning og resultatforventning. Mestringsforventning er sentralt for en persons avveininger og valg når det gjelder atferd. Det at en person har tro på sin evne til å gjennomføre en handling, mener Bandura er nødvendig for at personen vil forsøke å utføre handlingen og å lykkes. I tillegg til mestringsforventning, kreves det at personen

har tro på at atferden skal føre til et gitt resultat. Dette kaller han resultatforventning (Mæland, 2001:105)

Figur 1: Banduras modell om mestringsforventning og resultatforventning

Mæland (2001:105):

Samhandlingen mellom ungdommenes egne forventninger om mestring og omgivelsenes påvirkning kan illustreres på denne måten: En pedagog i skolen stiller lavere forventninger både atferdsmessig og faglig til oppførsel på skolen til en ungdom med atferdsvansker enn til de andre ungdommene rundt. De lave forventningene kan da påvirke ungdommens egen forventning om mestring når det gjelder oppførsel, og forholdet til pedagogen og skolen svekkes. Pedagogens lave forventninger blir her en tilleggsbelastning for en ungdom med alvorlige atferdsproblemer.

En svakhet ved teorien til Bandura er at han ikke skiller mellom instrumentell og emosjonell aggresjon. Skillene mellom dette vil jeg beskrive nærmere i kapittelet som tar for seg de to typene av aggresjon. Videre bygger Banduras teori på mange kontrollerte eksperimenter. Sosiale situasjoner er for komplekse og uoversiktlige til at man kan trekke direkte slutninger mellom forsøkssituasjoner og virkelige situasjoner (Bjørkly, 2001).

Oppsummering

Sosialkognitive teorier kombinerer det behavioristiske og kognitive perspektivet til en teori som sier noe om at personligheten er et resultat av interaksjonen mellom et tenkende menneske i sosiale omgivelser som produserer lærende erfaringer.

Innenfor sosialkognitiv teori betraktes individets utvikling som et resultat av en gjensidig samhandling mellom individets atferd, indre personlige forhold (kognitive, emosjonelle og biologiske), og forhold i omgivelsene (Bandura 1997). Albert Bandura (1973) utviklet en kognitiv læringsteori der han mente det måtte foreligge et motiv eller et positivt insentiv før kunnskapen ble omgjort til handling. Bandura bygde en bro mellom klassisk behaviorisme og kognitiv teori. Bandura mente at det ikke nødvendigvis er egne erfaringer man lærer av, læring kan også skje gjennom modellering og observasjonslæring. Dermed at frustrasjon ikke alltid førte til vold, og at aggresjon er atferd som læres i interaksjon med andre mennesker, miljøet man vokser opp i, foreldre, slekt og venner. Ifølge Bandura er hovedårsaken til vold forventede positive konsekvenser og ikke indre driv. Det blir derfor det forventede utbytte og ikke automatiske reaksjoner bestemt av aversiv stimulering eller frustrasjon som fører til voldelig atferd. Læring finner først og fremst sted i en kontekst der det er kommunikasjon og sosialt samspill:

Observasjon og sosial etterligning - spesielt av personer som er betydningsfulle for oss (modelllæring). Man kan lære av andres erfaringer gjennom imitasjon /etterligning og identifikasjon. Et eksempel kan være ungdommen som vil være med i en gjeng fordi dem virker kule, tøffe og nyter respekt hos noen og lignende.

Tolkning av reaksjoner fra miljøet på handlinger som en selv utfører (operant betinging).

En handling man gjør eller ser andre gjør, fører til en konsekvens som kan være positiv eller negativ. Positiv konsekvens vil vanligvis forsterke handlingen, og en negativ konsekvens vil normalt svekke handlingen (jfr. Thorndikes effektlov).

Observasjon og tolkning av reaksjoner fra andre får på sine handlinger. Handlingene blir altså styrt av konsekvensene handlingene får i det sosiale miljøet.

For å lære må det ligge en positiv insentiv (egenskaper som ligger i mennesket) og motivasjon til grunn for at kunnskapen skal bli omgjort til handling. (Tedeschi & Felson 1994:104,egen oversettelse).

5. Sosial interaksjonistisk teori

Ulike studier av volds- og aggresjonsvansker gir variasjoner over ulike risikofaktorer. De viktigste risikofaktorene er knyttet til egenskaper ved familien (Norges forskningsråd, 1998). Flere påpeker foreldrenes dårlige fremgangsmåte i oppdragelsen med manglende kompetanse til å inngå kompromisser, grensesetting preget av inkonsekvens, mangel på tilsyn med tanke på kontroll, overvåking og undersøkelse. Foreldrene er ofte lite involvert i barnas hverdag (Ibid, 1998).

Jeg vil først gå inn på omfanget av vold innenfor familien.

I rapporten fra NOVA (2007), ble resultatene fra direkte fysisk vold fra foreldre lagt fram: I overkant av 80 prosent av ungdommene hadde aldri opplevd at en voksen i familien hadde slått dem med vilje. Majoriteten av de som var blitt slått av en voksen i familien, hadde opplevd dette én eller noen få ganger. Følgelig var andelen som hadde vært utsatt for høyfrekvent vold (blitt slått mer enn 10 ganger) lav (to prosent). Andre analyser viste at det var flere som rapporterte om mild vold fra mor enn mild vold fra far (henholdsvis 19 og 13 prosent). Andelen som oppga minst ett tilfelle av fysisk vold fra en forelder, var 25 prosent, mens andelen som oppga fysisk vold fra begge foreldrene, var sju prosent. Andelen som rapporterte om grov vold, var betraktelig lavere enn andelen som rapporterte om mild vold (om lag fem prosent for begge foreldre).

Andelen som oppga grov vold fra minst én forelder, var åtte prosent, mens andelen som oppga grov vold fra begge foreldrene, var to prosent. Jenter rapporterte gjennomgående om mer mild vold fra mor enn gutter. Det var ingen tilsvarende kjønnsforskjell for den grove volden (Ibid, 2007).

Når det gjelder vitneerfaringer ble resultatene konkludert med at hver tiende ungdom oppga at de hadde sett eller hørt minst en av foreldrene bli utsatt for fysisk vold i løpet av oppveksten. Andelen som hadde vært vitne til vold mot begge foreldrene, var betraktelig lavere: To prosent. Flere hadde i løpet av oppveksten sett eller hørt et tilfelle av vold mot mor enn vold mot far (henholdsvis ni og fire prosent).

Andelen som hadde sett eller hørt et tilfelle av grov vold mot minst en av foreldrene, var nærmere seks prosent, mens andelen som hadde vært vitne til grov vold mot begge foreldrene var under én prosent. Flere hadde i løpet av oppveksten sett eller hørt et tilfelle av grov vold mot mor enn mot far (henholdsvis fire og to prosent). To prosent oppga en vitneerfaring som handlet om grov partnervold rettet mot mor (Ibid, 2007).

Atferdsforstyrrelser begrenset til familien er av statens helsetilsyn (2000) definert som:

”Dyssosial/aggressiv atferds som er helt, eller nesten helt, begrenset til hjemmet, og samspillet mellom kjernefamilien eller husstanden”.

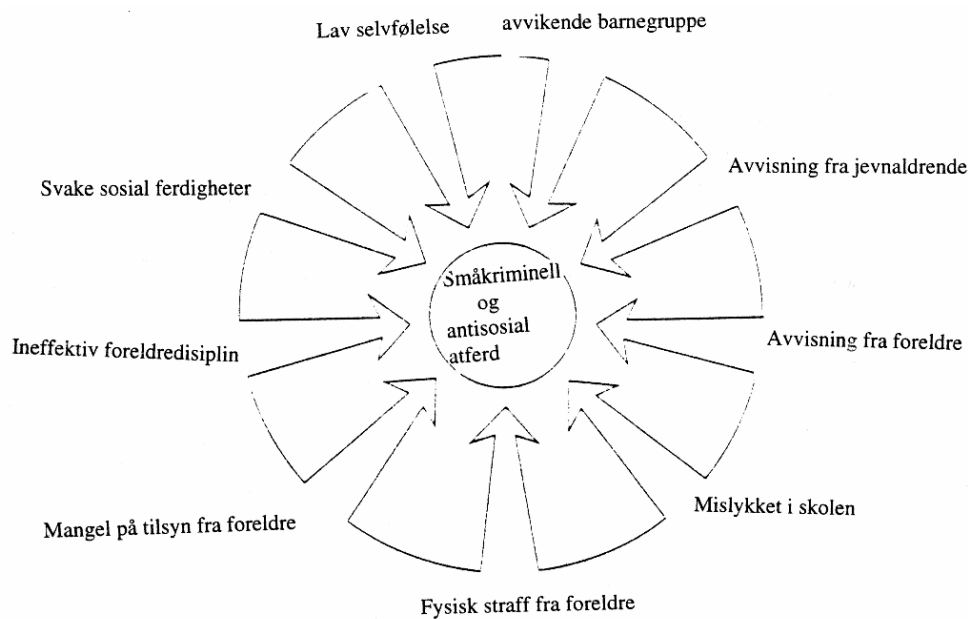
Familien antas av mange forskergrupper å være den sosialiseringsarenaen som har størst betydning i å forme et barns aggressive tilbøyeligheter (f. eks. Eron et al. 1991; Dishion & Patterson, 2006). Å endre barns atferd gjennom foreldrenes oppdragelse finner en både i sosial læringsteori (Bandura, 1977; Patterson, 1996) og i observasjonsstudier av samhandlingen i familier med problembarn (Patterson et al., 1992). Familien er den sosialiseringsarenaen som har størst betydning i å forme et barns aggressive tilbøyeligheter (Eron et al. 1991:169, ref Bjørnebekk, 1998). Gerald Patterson har i den sammenheng lagt fram en empirisk basert teori om barns aggresjon som forsøker å forklare hvordan antisosial atferd tilegnes gjennom læringserfaringer i familien.

Gerald Patterson og hans kolleger ved Oregon Social Learning Center har utført longitudinelle undersøkelser av hvordan barn og unge utvikler alvorlige atferdsproblemer. Disse er i hovedtrekk sammenfallende med andre undersøkelser på området, men representerer samtidig en av de mest vedvarende og varierte forsøk på å avklare spørsmålene om atferdens opprinnelse. Andre forskere, som blant annet Henggeler (1996), har bygget videre på Pattersons forklaringsmodell ved også å integrere intervensjon i nettverket rundt barnet eller ungdommen.

De viktigste risikofaktorene er knyttet til egenskaper ved familien (Loeber 1990; Patterson 1982; Patterson et al., 1992). Kortsiktig svikt i tilsyn med barnet har ikke en så alvorlig konsekvens som langsiktig sammenbrudd i tilsynet. Noen familiefaktorer har en mer langsiktig effekt enn andre. Det er bare unntak at barna unngår å bli antisosial hvis

en eller begge av foreldrene har en antisosial og kriminell væremåte. Det samme ser en når foreldrene i språk og holdning formidler antisosiale holdninger overfor barna, selv om de ikke agerer ut sine holdninger selv (ekspertuttalelsen fra Norges Forskningsråd,1998). Patterson nevner flere hovedgrupper av mulige påvirkninger for utvikling av antisosial atferd hos barn opp til 12 år, illustrert i «årsakshjulet» (s.58).

Figur 2: Pattersons «årsakshjul»

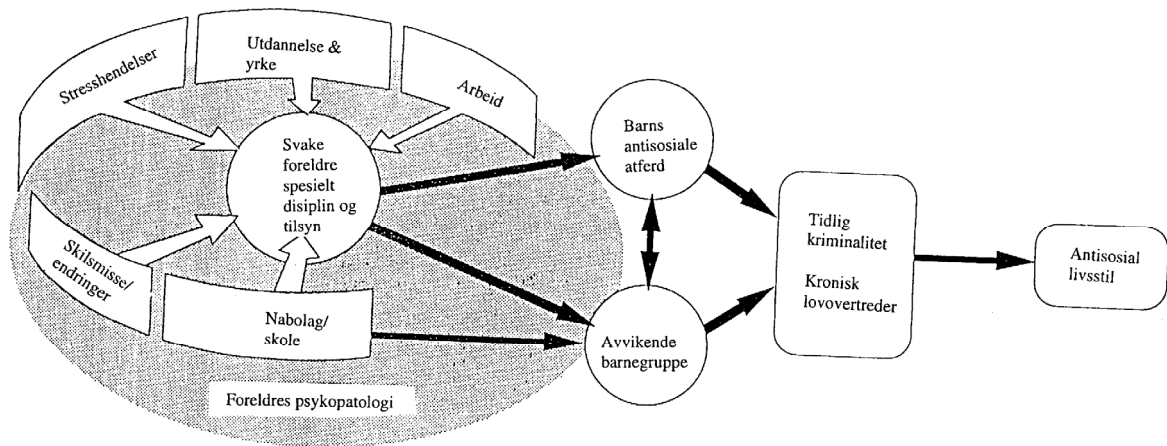

(Ekspertuttalelsen fra Norges Forskningsråd, 1998:18)

Selv om Patterson kaller dette for «årsakshjulet», er det nok mer korrekt å snakke om risikofaktorer. Hver av faktorene i hjulet kan innebære en økt sannsynlighet for utvikling av antisosial atferd.

I modellen nedenfor viser Patterson (1982) at både familieforhold og den øvrige familiekontekst er av betydning. ”Medieringsmodellen” sier noe om sammenhengen mellom makrososiale belastninger og mikrososiale hendelser i familien.

Figur 3: Modell for sammenheng mellom familiekontekst og antisosial atferd.

(Ekspertuttalelsen fra Norges Forskningsråd, 1998:19)

Med denne modellen viser Patterson at det vanligvis ikke er enkeltfaktorer som alene forklarer barnets antisosiale atferd, men flere risikofaktorer i familien bringer barna inn i en negativ utvikling som samvær med andre barn med atferdsvansker og skolenederlag kan forsterke.

Patterson (1982) la fram en empirisk basert teori om barns aggresjon som forklarer hvordan antisosial atferd tilegnes gjennom læringserfaringer i familien. Dette er en sosial interaksjonsteori om utvikling av atferdsproblemer og antisosial atferd. Utgangspunktet for teorien er at barnet lærer utagerende atferd under samhandling med voksne. Teorien bygger først og fremst på relasjoner mellom foreldre og barn. Forsterkning er en viktig mekanisme i sosialiseringen av barns aggresjon og modifikasjon av automatiserte interaksjonsmønstre i familien hvor barnet oppnår negative forsterkningene er en kritisk prosess som har vist seg effektiv for å forhindre eller behandle aggresjon. Patterson fremhever også at prosesser som er vanskeligere å måle er sentrale, som f. eks. modellering (Bandura, 1977) og sosial attribusjon (Dogde & Coie, 1987). I aggressive dyader⁷ og ikke-aggressive dyader er det stor forskjell på hvordan man håndterer konflikter. I de aggressive forsterker de hverandres konflikter (trusler, ordrer, benektelse

⁷ Interaksjonen mor/far- barn.

og vold). Her blir ofte målet å vinne over den andre, som øker konflikten i frekvens og tid.

Patterson (1982) mener imidlertid at konflikter er en fin mulighet til å lære konstruktive måter å håndtere disputer med andre. I de ikke-aggressive er taktikken og målet ulikt (enighet, innrømmelse, lyttende, aktiv og utveksling av informasjon). Dette er viktige faktorer til sosialisering og konflikthåndtering. Patterson vektlegger faktorer som kontekst, tilbakemelding, mikrososiale og makrososiale prosesser. Læringen skal ikke skje gjennom lineære relasjoner⁸, men bygge mer på de komplekse interaktive elementene. I tillegg til at makt og disiplin brukes inkonsistent, viser det seg at foreldrene til antisosiale barn har en tendens til å ikke bruke positive forsterkere konsistent (Patterson et al., 1993). I tillegg til at konsekvensene av foreldrenes oppdragerstil blir påvirket av hvor konsistent de er, vil konsekvensene også avhenge av med hvilken frekvens og intensitet de blir utført (Bjørnebekk, 1998). Senere har Patterson fremhevet familieperspektivet om mulig enda klarere ved å argumentere for at kronisk antisosial atferd hos barn er et direkte resultat av et sammenbrudd i foreldres oppdragelsespraksis (Patterson, 1996).

Gjennom detaljerte observasjoner i ti timer hos ti aggressive sønner og ti ikke-aggressive sønner i interaksjon med deres mor, fant Snyder og Patterson (1985:1266) et mønster som virket til å utløse, opprettholde og i noen tilfeller øke volden blant familiemedlemmene. På kort sikt viste det seg at vold som fører til en positiv konsekvens fra moren eller til en negativ forsterker, ved at atferd som barnet ønsker å unngå, ikke inntreffer, medfører en økning av voldsatferd hos barnet. Det virket som om barnet og morens interaksjonsmønster forsterket deres egne negative konfliktløsningsstrategier. Patterson et al. (1991) skiller mellom to forskjellige veier til voksen antisosial atferd.

1. Den ene veien starter gjennom tidlig antisosial trening i hjemmet (4-6 år). Kazdin (1997) sier også noe om tidlig identifikasjon av aggressive kjennetegn; gjennom å ha et

⁸ DS-modellen; ingen skal være over noen andre.

vanskelig temperament, høyt aktivitetsnivå, oppmerksomhetssvikt, impulsivitet, lav reaksjonsterskel og høy reaksjonsintensitet kan barn være sårbare for å utvikle et utagerende atferdsmønster. Barn som har en tendens til å reagere med aggressivitet kan identifiseres allerede fra 3-4 års alderen. Det er her snakk om en fastlåst utvikling kjennetegnet av 3 åringens manglende aggresjonskontroll. Noen barn diagnostiseres som hyperaktive eller som AD/HD barn. Hvis disse barna ikke får hjelp før de kommer i tenårene viser det seg svært vanskelig å hjelpe dem, fordi de mangler erfaringer med positive relasjoner og har utviklet få sosiale ferdigheter (Kazdin, 1997).

2. Den andre veien starter først i ungdomstiden (15 år og eldre) og bryter ofte ut hos elever som i hvert fall har et minimum av evner til å knytte kameratrelasjoner (som f. eks. sosial kompetanse) og til å mestre akademiske utfordringer i skolen, som f. eks. intelligens (Patterson et al., 1991).

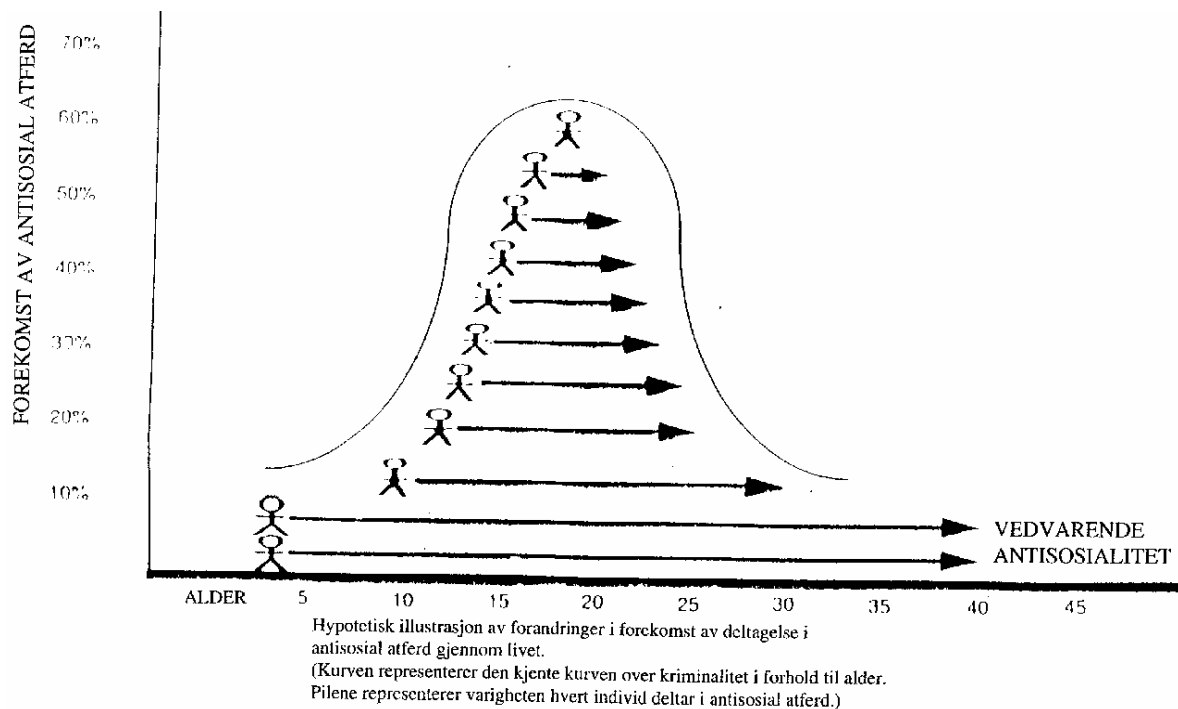
Disse aggressive barna begynner på skolen ute av stand til å samarbeide, dele, følge med og fleksibelt regulere og hindre de aggressive følelsene når de dukker opp (Eisenberg et al., 2000; Kochanska, Murray & Coy, 1997). Som et resultat av dette vil mulighetene for sosial sammenligning ofte føre til avvisning fra andre i aldersgruppen (Dishion et al., 1995; Dodge & Coie, 1987; Patterson et al., 1992).

Et eksempel for å illustrere forsterking av atferd kan være: En aggressiv ungdom blir av en voksen bedt om å rydde etter seg. Ungdommen reagerer med aggresjon og et raserianfall. Den voksne reagerer på barnets aggressive atferd med å gi etter i stedet for å kreve at det ryddes. Ungdom som er involvert i slik atferd, oppdager etter hvert at deres utagerende atferd møtes med ettergivenhet hos de voksne, ungdommen føler at han/hun ”vinner”. Ved at de voksne er ettergivende når de presses av ungdommen forsterkes den utagerende atferden, og de trapper opp atferden fordi de opplever at det lønner seg. Slike prosesser kan også ende med at foreldrene bruker vold mot barnet når atferdsproblemene blir så store at de ikke kan håndtere dem.

Det finnes to typer antisosial atferd, en som varer gjennom hele livet og en som er begrenset til ungdomstiden (Moffitt (1993).

Moffitt (1993) har en modell som illustrerer forekomsten av antisosial atferd hos barn og ungdom (s.63).

Figur 4: Forekomst av antisosial atferd

(Ekspertuttalelsen fra Norges Forskningsråd, 1998:21)

I likhet med Loeber (1993) sin teori om utvikling av antisosial atferd, har Moffitt (1993) et tilsvarende resonnement. Modellen viser at barn i antisosial utvikling før fylte 5 år står i fare for å bli kriminelle i voksen alder eller vedvarende antisosialitet. I perioden fra 10-18 år er forekomsten av antisosial atferd størst, og det kommer nye aktører med antisosial atferd inn i bildet. Moffitt mener disse sene debutantene har kjennetegn som går på at deres antisosiale karriere avsluttes før eller i løpet av voksen alder. Moffitt forklarer denne sistnevnte gruppen med at deres motiv for antisosiale handlinger ligger i et modingsgap mellom biologisk alder og sosial alder (Ekspertuttalelsen, 1998).

Altfor mange ungdom har vært utsatt for vold eller vært vitner til slike handlinger. Noe av grunnen til dette kan være at noen bruker straff og mishandling som en del av

oppdragelsen. Det er verdt å merke seg at det at barn er vitne til vold er like skadelig for deres utvikling som om de blir utsatt for vold direkte (Holden, Geffner & Jouriles, 1998). Dette er noe Isdal (2000) nevner i sin bok "meningen med volden". Isdal bruker begrepet "vold avler vold", som fungerer som en form for modellering. Barna blir straffet av sine foreldre, volden som barnet tar inn må deretter få et utløp som ikke alltid er rettet tilbake der den kom fra. På den måten vil volden få utløp i andre situasjoner, dette fører til en ond sirkel der vold avler vold.

Det finnes altså mange risikofaktorer til utvikling av alvorlige atferdsproblemer. Av de familierelaterte risikofaktorene inngår manglende samhold og involvering, svak sosial og emosjonell tilknytning mellom foreldre og barn, aggressiv og altfor streng oppdragelse, manglende tilsyn og dårlig oppfølging av barnet, foreldres rusmisbruk, kriminalitet, avvikende verdigrunnlag, dårlig økonomi, svakt sosialt nettverk, psykiske vansker, høyt konfliktnivå i familien og negativ kontakt mellom foreldre og skolen, hjelpetjenestene, eventuelt politiet og rettsapparatet (Patterson & Forgatch, 2000; Sørli, 2000).

Oppsummering

Familien er den sosialiseringsarenaen som har størst betydning i å forme et barns aggressive tilbøyeligheter (Eron et al. 1991:169, ref Bjørnebekk, 1998).

Pattersons (m.fl., 1992) sosiale interaksjonslæringsteori:

Grunntrening - går på at barn utvikler antisosial atferd ut fra bestemte nevrologiske og fysiologiske kjennetegn som sammen med et vanskelig temperament bidrar til at de er vanskelige å påvirke eller kontrollere.

Sosiale omgivelser reagerer - når barn begynner på skolen må de forholde seg til andre barn og tilpasse seg skolens forventninger til atferd og arbeidsinnsats. Antisosiale barn har vansker med dette.

Avvikende venner og finsliping av antisosiale ferdigheter - nederlag i skolen, konfrontasjoner med foreldre og lærere og avvisning fra prososiale jevnaldrende fører til

at antisosiale barn søker likesinnede. De danner grupper i 12-13 års alderen og disse kjennetegnes av negative holdninger til skole og voksne autoriteter.

Karriere som antisosial voksen - som voksne blir de marginale i arbeids- og samfunnsliv, og manglende sosiale ferdigheter fører dem inn i en strøm av kriser. De har vanskelig for å holde på jobb og familie, og blir ofte ensomme. Longitudinelle studier av barn som voksne viser at de ofte har problemer med rusmisbruk, havner i fengsel eller psykiatrisk institusjon, ekteskapene eller samboerforholdene deres havarerer, og de har marginale karrierer i arbeidslivet.

Gjennom detaljerte observasjoner i ti timer hos ti aggressive sønner og ti ikke- aggressive sønner i interaksjon med deres egen mor, fant Snyder og Patterson (1985:1266) et mønster som virket til å utløse, opprettholde og i noen tilfeller øke volden blant familiemedlemmene. På kort sikt viste det seg at vold som fører til en positiv konsekvens fra moren eller til en negativ forsterker, ved at atferd som barnet ønsker å unngå, ikke inntreffer, medfører en økning av voldsatferd hos barnet. Barnet og moren forsterket i tilfeller sine egne negative konfliktstrategier.

Patterson et. al. (1991) skiller mellom to forskjellige veier til voksen antisosial atferd. Den ene veien starter gjennom tidlig antisosial trening i hjemmet (4-6 år), den andre veien starter først i ungdomstiden (15 år og eldre) og bryter ofte ut hos elever som i hvert fall har et minimum av evner til å knytte kameratrelasjoner og til å mestre akademiske utfordringer i skolen.

Det finnes altså mange risikoer til utvikling av alvorlige atferdsproblemer. Av de familierelaterte risikofaktorene inngår manglende samhold og involvering, svak sosial og emosjonell tilknytning mellom foreldre og barn, aggressiv og altfor streng oppdragelse, manglende tilsyn og dårlig oppfølging av barnet, foreldres rusmisbruk, kriminalitet, avvikende verdigrunnlag, dårlig økonomi, svakt sosialt nettverk, psykiske vansker, høyt konfliktnivå i familien og negativ kontakt mellom foreldre og skolen, hjelpetjenestene, eventuelt politiet og rettsapparatet (Patterson & Forgatch 2000; Sørli 2000).

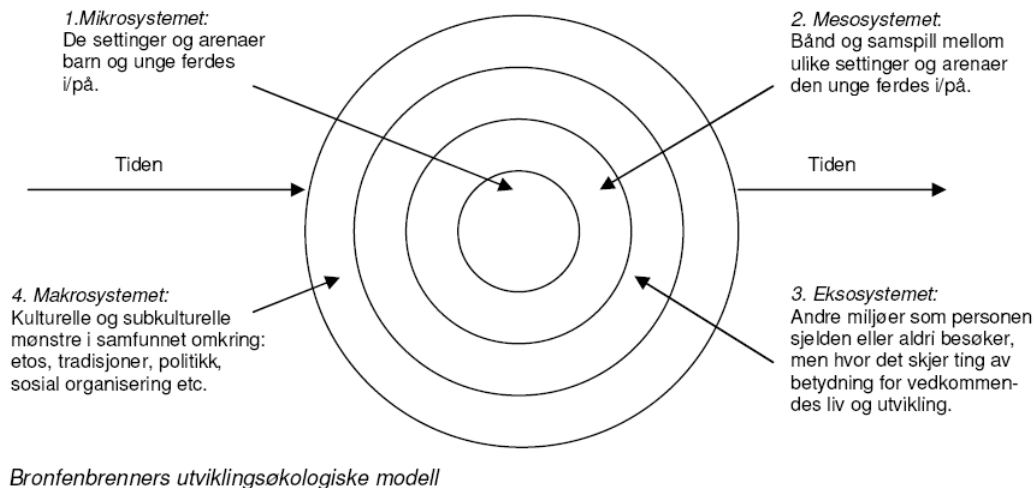
Pattersons og Forgatchs forskning viser at den mangelfulle oppdragelsesferdighetene hos foreldrene er en av de viktigste årsakene til at barn utvikler alvorlige atferdsproblemer. Dette kan være mobbing, skoleskulk, vold og andre lovbrudd. Noen barn er mer disponert enn andre for å utvikle atferdsproblemer. Først og fremst læres problematferd i familien, og aggressiv atferd læres tidlig i barns liv. Gjennom en lang rekke kontakter og konfrontasjoner lærer barna hvordan de kan bruke makt for å få viljen sin, eller hvordan de kan omgå regler og unngå plikter hjemme. Etter hvert kan de negative ferdighetene finslipes i konflikter med lærere og i kontakt med avvikende venner.

6. Sosial økologisk teori

Når det gjelder det sosialøkologiske perspektivet er samspillet mellom individet og omgivelsene enda mer framtrædende. Sosialøkologisk orienterte teoretikere legger vekt på gjensidigheten mellom individet og omgivelsene (se f. eks. Hengeler, 1996; Bronfenbrenner, 1979). Dette fordi faktorene kontinuerlig virker inn på hverandre og at det gradvis finner sted en tilpasning mellom individet og miljøet. Når den sosialøkologiske tenkningen kom på banen var det en reaksjon på den individorienterte delen som utviklingspsykologien la til grunn.

Bronfenbrenner (1979) ser individet som en helhet som aktivt omformer sine omgivelser, og som selv formes av de samme omgivelsene. Det er Bronfenbrenner som lanserer betegnelsen ”utviklingsøkologi” (Bø, 1989). Hans sosial-økologiske utviklingsmodell inneholder en systematisk analyse av effekten av sosialisering, vekst og allmennmenneskelige vilkår. Modellen er delt inn i mikro-, meso-, og makrosystemet. Dette symboliserer individ-, gruppe-, organisasjon og samfunnsnivå der enkeltindividet er en del av en større enhet som lar seg påvirke av systemene rundt. Makrosystemet består av de nasjonale verdier og erfaringer som innvirker på individets holdninger, atferd og måten mennesket opplever og ser verden gjennom (Fyrand, 2001; Aagre, 2003). Utviklingsmodellen kan være et hjelpemiddel til å beskrive og analysere denne prosessen teoretisk. Det er en systemtematisk tankegang rundt sosialisering, vekst og allmennmenneskelig vilkår som kan være til hjelp til å analysere ”virkeligheten” og forstå prosesser på både på individ-, gruppe-, organisasjon og samfunnsnivå (jfr. mikro-, meso-, ekso- og makrosystemet). Enkeltindividet er en del av en større enhet som lar seg påvirke de andre systemene.

Figur 5: Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell

(Bø,
1989:136)

I *mikrosystemet* utgjør alle de situasjoner i hjem, skole, nærmiljø, blant venner osv. hvor personen selv er til stede og gjør noe og/eller møter og påvirkes av andre mennesker eller ting (Bø, 1989). Disse kalles gjerne ”primærarenaer” eller ”sosialiseringsarenaer”.

Mikrosystemet er ifølge Bronfenbrenners definisjon ”et mønster av aktiviteter, roller og mellommenneskelige relasjoner som barnet opplever i et gitt nærmiljø med dets spesielle fysiske og materielle egenskaper (Bronfenbrenner, 1979:22). Mikrosystemet blir dermed den primære ”vekstarena”. Familien er her den primære sosialiseringsfaktor og fungerer vanligvis – direkte eller indirekte- som et ”filter” som alle øvrige påvirkninger modifiseres gjennom (Bø, 1989). Jevnaldringsgruppen, skolen eller lokalsamfunnet er andre eksempler på nære situasjoner der den unge selv er til stede.

I *mesosystemet* finner vi relasjonene mellom ulike mikrosystemer som barnet og familien beveger seg i. For ungdom er forholdet mellom hjem og skole, mellom hjem og SFO,

mellom hjem og kameratflokk typiske mesosystemer. Relasjonene mellom et sett av mikrosystemer danner mesosystemet. Det defineres videre som forholdet mellom to eller flere situasjoner som barnet aktivt deltar i, det vil si forholdet mellom to eller flere primærgrupper (Bø, 1989).

Eksosystemet påvirker situasjonen på en indirekte måte. For eksempel skolen sønnen går på eller jobben til partneren. Et eksosystem refererer til en eller flere situasjoner hvor barnet sjelden eller aldri selv er tilstede, men hvor det likevel skjer ting av betydning – dels for de personer som i sin tur har med barnet og gjøre, dels av betydning for de miljøer barnet lever i og de arenaer det opererer på (Bø, 1989:140). Det kan likevel skje noe som et resultat av hendinger i barnets miljø.

Makrosystemet er med på å påvirke hvordan mennesker bruker tiden, og sammen med hvem. Med makrosystemet menes det mønster av verdier, ritualer, tradisjoner, økonomiske forhold, klassestrukturer, nasjonal ”stil”, livssyn og ideologier som eksisterer i en kultur og delkultur (Bø, 1989:141). Fibre fra dette mønsteret går inn i de ”lavere” systemene (mikro-, meso- og ekso-), binder det hele sammen og setter sitt preg på alt i vår samhandling og omgivelse. Vi tolker virkeligheten med makro som ”briller” (Ibid, 1989).

6.1 Skolen

I et historisk perspektiv har vi beveget oss fra en skole som sorterte elevene i kategoriene ”opplæringsdyktige” eller ”ikke opplæringsdyktige” og ”tilpasset” eller ”ikke tilpasset”, til en skole som i prinsippet skal være tilpasset og inkluderende for *alle* elever. Gjennom spesialscolesystemet var segregering satt i system og elevenes atferd var et kriterium for å samle de vanskeligste elevene i egne skoler. Lov om spesialskoler ble borte etter revisjonen av skoleloven i 1975, og i 1992 ble de siste statlige spesialskolene nedlagt (Jahnsen, Nergaard & Flaatten, 2006). Endringen i Lov om Grunnskolen § 8.1 tredje ledd i 2002 legger opp til at det blir åpnet for å flytte elever uten samtykke ”når omsynet til de andre elevene tilsir det”. Elever med særskilte behov har krav på tilpasset opplæring

innenfor ordinær undervisning på lik linje med alle elever. De har videre en lovfestet rett til tilpasset opplæring gjennom spesialundervisning (Ot. Prp.nr. 46 (1997-98)), samtidig som tilpasset opplæring skal være et styrende prinsipp for opplæringen. Jeg velger å fokusere på begrepet atferdsproblemer som en underkategori av antisosialitet da dette benyttes mye i litteratur om skole, ungdom og vold.

Når det gjelder omfanget av vold og atferdsproblemer i skolen har vi i de siste årene fått eksempler som viser dette; Sverige, juni 2004: To svenske gutter på 16 og 17 år ble tiltalt for å ha planlagt å drepe elever og lærere ved Slottsstadens skole i Malmö på seksårsdagen for Columbine-massakren. Selv om én tilsto planene, ble begge senere frikjent. USA, Minnesota mars 2005: En 17-åring skjøt og drepte fem elever, en kvinnelig lærer og en sikkerhetsvakt på Red Lake ungdomsskole i et indianerreservat nord for Minneapolis, før han tok sitt eget liv. Canada, september 2006: Forsøk på massedrap, en ung mann i militærlignende klær åpnet ild inne på skolens område, drepte én person og skadet minst 11 andre før han selv ble drept. USA, april 2007: Massakren på Virginia Tech University, 31 mennesker ble drept i tillegg til drapsmannen, den dødeligste skoleskytingen i USAs historie. Finland 2007; Minst en person ble drept og fire mennesker ble hardt skadd da en 18 år gammel elev åpnet ild på en skole i Tuusula (Aftenposten, 07.11 2007).

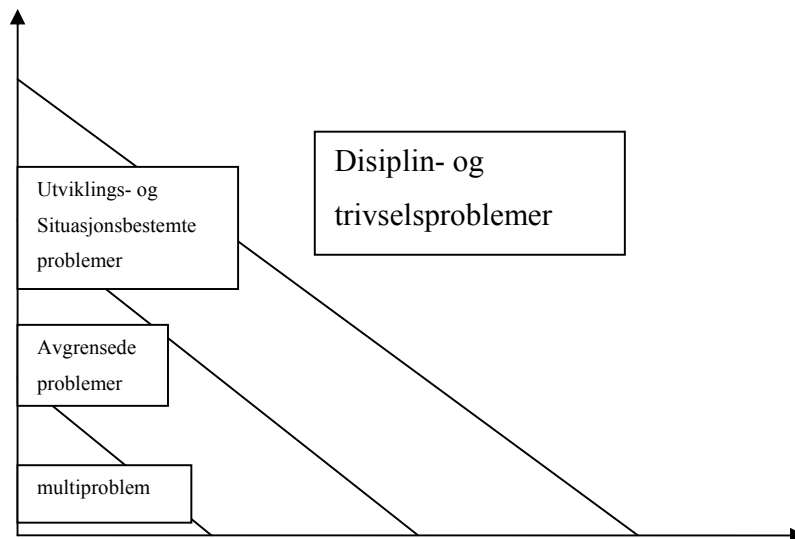
Norge kan virke som en fredelig og trygt samfunn sett utenfra, og det samme gjelder de norske skolene. Andre land som USA og Finland har i den siste tiden fått tragiske episoder som har ført til drap. Dette er bare noen episoder som har rammet skolene de siste tiårene, og det er enkelttilfeller av grov vold som har fått store oppslag i media.

I skolen er det en liten del av elevene som viser alvorlige atferdsproblemer, og dette kan ikke skjules. Disse representerer så store utfordringer at både skolene og de lokale støttesystemene kommer til kort. Dette har medført kriser og sammenbrudd, med stempling og utstøting av elever som resultat (Arnesen, Ollestad & Tveit 2001). For å kunne si noe om utviklingen av atferdsproblemer i skolen, må man gjennomføre sammenlignbare kartleggingsstudier med jevne mellomrom. Slike studier finnes det få av i Norge (Ogden, 2001). En undersøkelse i to østlandskommuner viste at ca 11% av

elevene i 4. og 7. klasse og 20% av elevene i første år i videregående skole hadde atferdsproblemer, ifølge lærerne (Sørli & Nordahl, 1998). Olweus (1992) fant i en landsomfattende norsk undersøkelse i 1983 at 15% av elevene i grunnskolen var innblandet i mobbing. En undersøkelse om selvrapportert antisosial atferd blant 14-15 åringer viste at ca 20% var mest aktive og ansvarlige for mesteparten av variasjonene i atferden (Kaufmann, 1988). Ca 5% var ansvarlige for de alvorlige kriminelle handlingene. Både i Sørli & Nordahls (1998) og Ogdens (1995,1998) undersøkelser var alvorlige atferdsproblemer som for eksempel fysiske angrep på lærer et lite problem (1-2%) i forhold til udramatisk, men forstyrrende problematferd (ref Ogden, 2001,:27). En rekke undersøkelser i Europa og Nord- Amerika tyder på at det har skjedd en økning i psykososiale problemer blant barn og unge, og at det er registrert en liten, men systematisk økning av alvorlige atferdsproblemer (se for eks Robins, 1997; Rutter m.fl.,1995; Smith, 1995; Achenbach m.fl.,1993). Olweus (1999) fant at omfanget av mobbing i norske skoler var omtrent det samme på slutten av 1990- tallet som for 15 år siden, men at omfanget av alvorlig mobbing hadde økt (ref Ogden, 2001,:29).

Risikofaktorer for utvikling av atferdsproblemer som knytter seg til skolen som sosial kontekst og skolen som samhandlingsarena har vist seg å være mange. Det fins mange skolemiljøer der elever er preget av lav skolemotivasjon, lave gjennomsnittsprestasjoner og antisosiale holdninger. Disse framstår som risikofaktorer i skolen (Sørli & Nordahl,1998). Andre risikofaktorer knyttet til skolen er uklare regler og inkonsekvent regelhåndhevelse, dårlige relasjoner mellom elev og lærer, lite struktur, konfliktpreget klassemiljø, lite engasjement i undervisningen, svak lærerkompetanse og få tiltak for forebygging og mestring av elever med alvorlige atferdsproblemer (Ogden,2001; Sørli, 2000). Ogden har også illustrert atferdsproblemer som funksjon av psykososial belastning og ressurser og kompetanse (illustrert på neste side).

Figur 6: Atferdsproblemer som funksjon av psykososial belastning og ressurser og kompetanse

Psykososial belastning (Ogden (2001,s 18).

”Atferdsproblemer i skolen er sosialt definerte og endrer seg over tid i forhold til hvordan skolen og lærere oppfatter dette” (Ogden, 2001).

Elever med alvorlige og omfattende atferdsproblemer, kalt for multiproblemer i figuren ovenfor, utsettes for en høy grad av belastning samtidig som de selv og deres omgivelser har få ressurser å møte dem med. Tallmessig er det en liten gruppe, men den er svært krevende og forholde seg til for foreldre, lærere og medelever. De kan ha uttalte atferdsproblemer som vold, skulk, lovbrudd, helsemessige og psykosomatiske problemer og utviklingsproblemer. Noen kan også ha en kombinasjon av disse. Denne gruppen er vanskelig å jobbe med siden problemene er store og komplekse, og det stilles store krav til samarbeid mellom hjelpeinstanser, foresatte og skole. For å kunne hjelpe denne gruppen har de ofte behov som må dekkes i fritiden også (Ogden, 2001).

For neste gruppe i figuren, avgrensede problemer, finner vi elever som også har lignende problemer. Forskjellen her er at disse fungerer på en adekvat måte i vanlig klasse. En rekke undersøkelser har vist at skolen kan fungere som en observasjonspost for slike elever. Selv om deres problemer som regel har sin bakgrunn i utvikling og

hjemmeforhold, kommer de til uttrykk i skolen på måter som gjør det mulig å predikere framtidige vansker i ungdoms- og voksen alder (Ibid, 2001).

Når tilpasnings- og mestringskrav overstiger barnets kompetanse forekommer utviklings- og situasjonsbestemte problemer. Eleven har hatt en vanlig utvikling og tilpasset atferd inntil krisen inntreffer. Disse problemene er ofte av forbigående karakter så lenge situasjonen blir rolig igjen.

Neste gruppe kan registreres hos nesten alle elever. Uro og bråk i timene, vanskeligheter for å konsentrere seg eller dårlige prøveresultater. Her stilles det krav til omgivelser og eleven selv for å tilpasse seg tilbake til normalkurven.

Ogden mener skolens handlingsplaner må tilpasses den enkelte skoles organisatoriske, kulturelle og sosiale egenart. På skolen har alle fag sin egen læreplan, mens den sosiale læreplanen mangler. En undersøkelse fra norsk grunnskole (Ogden 1998a og b) viste at størrelsen på kommunen, skolen og klassen hadde en viss betydning for lærernes vurdering av elevenes atferd. Mens de største kommunen hadde flere problemer enn de mindre kommunene, hadde de minste skolene og klassene færre elevproblemer enn de større. Barn som viser antisosial atferd lærer sent de sosiale ferdighetene som de trenger for å klare seg i det daglige - dette mye pga foreldre som ikke er effektive i oppdagelsen eller at barnet er vanskelig å oppdra (Patterson, 1982). Sosial kompetanse kan derfor være en vaksinasjonsfaktor mot stress og motgang (Elias m.fl.1994). Atferdsproblemer signaliserer derfor ofte både elev og skoleproblemer.

Olweus (1992) studerte sammenhengen mellom skolestørrelse og elevatferd og konkluderte med at det ikke var noen systematisk sammenheng mellom omfang av mobbing og klassens eller skolens størrelse målt i antall elever. Egenlund & Foss Hansen (1997) fant heller ikke at klassestørrelsen hadde noen betydning når det gjelder urolige elever. Mortimore m.fl. (1998) fant derimot en sammenheng mellom mindre klasser og bedre atferd i 50 engelske barneskoler.

Achilles m.fl. (ref Ogden, 2002) framla i 1993 at elever i små klasser gjorde det signifikant bedre enn elever i mellomstore klasser. Vanskeligstilte elever hadde størst

utbytte av redusert klassestørrelse, og den positive effekten vedvarte også etter at elevene gikk over i større klasser (Ogden, 2002).

Nordahl (2002) er opptatt av at skolen er en sosial arena hvor barnet møter venner. Det sosiale er derfor, for han, ansett som vel så viktig for elevene som den skolefaglige og personlige læringsarenaen. Å delta i fellesskapet gir større muligheter for opplevelser, diskusjoner, og aktiviteter enn i en liten gruppe utenfor dette fellesskapet. Tilhengere av segregerte tiltak argumenterer for at elever som har opplevd mange nederlag og sosial mistilpassning i skolen, må få slippe å fortsette å være der. Disse elevene har det mye bedre i en liten, oversiktlig og trygg gruppe hvor de blir sett og får oppgaver de kan lykkes med.

6.2 Tilknytning antisosiale venner

Tilknytning til venner som engasjerer seg i kriminalitet og vold, samt positive holdninger til kriminalitet, er blant de risikofaktorene som viser høyest sammenheng til utvikling av atferdsproblemer hos både jenter og gutter (Swaim mfl. 1989). Avvisning fra jevnaldrende er også en risikofaktor og en mulig forløper for senere tilknytning til avviksmiljøer (Kuipersmidt mfl. 1995).

Gjeng er et begrep som er vanskelig å avgrense. Bjørge & Carlsson (1999) mener det finnes flere ulike definisjoner av hva en kan betegne som en gjeng. Det kan være grupper hvor medlemmer møtes relativt regelmessig over tid på basis av gruppedefinerte kriterier for medlemskap og en gruppebestemt organisasjonsstruktur, basert på en ”territorialitet” eller en gjeng er en aldersavgrenset kameratgruppe som holder sammen over en viss tid, driver med kriminelle aktiviteter og kan ha et symbolsk uttrykk for gruppetilhørighet. Forfatterne sier videre at det finnes flere typer ulike gjenger med forskjellig fokus, eksempler kan være narkogjenger, taggergjenger, mc-gjenger, gategjenger, fengselsgjenger, etniske gjenger, skinhead-gjenger osv. Det er viktig å presisere at det dreier seg om gjenger der formålet er kriminalitet, og der samfunnet oppfatter disse som kriminelle og voldelige. Det er ikke snakk om forskergjengen, politikergjengen eller direktørgjengen osv. Ukritisk tilpasning til ethvert sosialt miljø kan innebære at barn og

unge knytter seg til miljøer med normer og forventninger som ikke er etisk forsvarlige (Lamer, 1997b).

Utvikling av alvorlige atferdsvansker ses som en gradvis prosess som begynner tidlig og som gradvis utvikles i negativ retning i samsvar med Pattersons sosiale interaksjons læringsteori (coercion theory) som beskrevet tidligere i oppgaven. Denne teorien beskriver hvordan risikofaktorer i et samspill resulterer i atferdsvansker (Patterson et al., 1992). Slik kan barnet/ungdommen søke til venner utenfor skolen og klassen. Slik kan barnet/ungdommen søke til likesinnede som kjennetegnes av negative holdninger til skole og krav/regler fra voksne. Slik kontakt gir økte muligheter for ”trening” i negative holdninger og væremåter, og vanskeliggjør foreldres kontroll med barnet. Som resultat forsterkes tilhørighet blant andre barn/ungdommer som mislykkes i å tilfredsstille krav fra omgivelsene, og deltagelse i aktiviteter som bryter med samfunnets regler og normer økes (Ibid,1992). En annen vesentlig side ved en gruppe er at den fjerner ansvar fra enkeltindividet. Det er langt enklere å utføre en handling som man *tilsynelatende* ikke har ansvaret for, enn å utøve en handling man *alene* er ansvarlig for. Man kan skjule seg bak gruppen (Isdal, 2000).

6.3 Massemedier og vold

En annen forklaringsfaktor på vold kan være massemedier. Jeg vil også her si noen generelle ting om dette temaet, samt komme med en ny undersøkelse fra USA. Det har vært forsket mye på medievold opp gjennom tidene. Spesielt amerikanske forskere har vært aktive og har stått for omfattende studier helt siden 1930-tallet. Også norske psykologer og pedagoger har engasjert seg og med mediefagets framvekst gjennom 1980-tallet er det skapt et nytt miljø for denne type forskning (se.f.eks. Bjørnebekk, R., 1994; Torgersen, 2004; Brandtzæg, Endestad, Heim, Kaare, & Torgersen, 2004).

Gjennom en longitudinell undersøkelse i USA (Zimmermann, 2006), kom det fram at barneskolebarn, som gjennom et 18 timers langt kurs lærte å redusere bruken av media, ble signifikant mindre aggressive enn medelever som ikke deltok i prosjektet. De rundt ni år gamle barna ble instruert i hvordan de kunne se mindre på tv og video, og hvordan de

kunne bruke mindre tid på videospill. Forholdet mellom medie vold og aggressiv oppførsel har ifølge artikkelen vært tema for mer enn ett tusen vitenskapelige undersøkelser. Resultatene tyder på at barn reagerer på minst tre forskjellige måter på volden. Mens noen barn blir mer aggressive, og dessuten positive til voldelige måter å løse konflikter på, reagerer en annen gruppe barn med å bli mer likegyldige til vold og ofre for vold. En tredje gruppe reagerer på volden med å utvikle et syn på verden rundt dem som vond og skremmende. En rekke forskjellige typer studier har støttet konklusjonene. Hva eleven har med seg til situasjonen, som for eksempel temperament, tenkes være avgjørende for hva utfallet av å se mediavold får for det enkelte individ. Ifølge artikkelen lærer medievolden barn å være atferdsmessig aggressive, samtidig som de utvikler en tro på at det er nyttig å bruke vold til å løse konflikter (Zimmermann, 2006).

6.4 Rusmidler og vold

Det epidemiologiske perspektivet på vold har blitt forsterket og et mer etiologisk og preventivt syn på volden er mer merkbar innenfor sosialmedisinsk forskning. Alkohol er en etiologisk faktor som har vist seg å være forbundet med vold i de aller fleste samfunn. Den epidemiologiske forskningen om andre rusmidlers sammenheng med vold er betydelig mindre omfattende enn den er for alkohol. Det er også åpenbart at andre rusmidler ikke er like sterkt sammenknyttet med vold som alkoholen. Alle de faktorer som innvirker på risikoen for vold i samfunnet er av medisinsk, kriminologisk, samfunnsvitenskapelig og politisk interesse. Det er følgelig viktig å finne ut hvilke faktorer som øker risikoen for vold, og som kan være et utgangspunkt for hensiktsmessige tiltak for å redusere voldsnivået. Alkoholen er en slik risikofaktor (Pernanen, 1996).

I en rapport utviklet av Oslo politidistrikt og Oslo kommune i 2006, kommer det fram at andelen ungdom som har brukt alkohol har vært stabil siden begynnelsen av 1990- tallet (Salto, 2006). Konsumet har i den samme perioden økt fra ca 3 liter til ca 5 liter. Undersøkelsen fremhever at trenden er lik i Oslo som i landet som helhet. Videre sier

rapporten at det er flere ungdommer i Oslo enn resten av landet som har prøvd hasj, med henholdsvis 21,3 % i Oslo og 15,0 % i resten av landet. Alkohol og hasj er ut fra rapporten blant de dominerende rusmidlene hos ungdom under 24 år. Rapporten forteller om et økende konsum av alkohol og at svært mange ungdommer prøver hasj. En gjennomgang av alle legemsbeskadigelser i 2005 viser at gjerningspersonen i ett av fire tilfeller var påvirket av alkohol når voldsutøvelsen fant sted (Ibid, 2006). Sammenhengen mellom bruk av rusmidler og vold er godt dokumentert. En restriktiv ruspolitikk og et styrket rusbehandlingstilbud vil dermed være viktig for kriminalitetsbekjempelsen (Justis- og politidepartementet, 2007). Ut fra dette er en opptrappingsplan for rusfeltet lagt frem for Stortinget som en del av St.prp. nr. 1 (2007–2008) for Helse- og omsorgsdepartementet.

Alle rusmidler er assosiert til økte forekomster av vold, enten dette er alkohol, hasj, heroin, anabole steroider eller amfetamin (Potter- Efron & Potter-Efron, 1991). Men dette gjelder bare for noen og ikke for alle. Mennesker som blir aggressive og voldelige under ruspåvirkning, kan sies å ha et aggresjonsproblem på forhånd (Isdal, 2000). Rusen gjør ikke noe mer enn å bringe frem det vi allerede har inne i oss. De forholdene som forårsaker rusproblemer hos ungdom er ofte de samme som forårsaker voldsproblemer (Ibid, 2000). Isdal sier videre at volden også kan føre til rus som i neste omgang kan føre til ny vold. Slik kan volds- og rusproblemer virke inn på en persons selvfølelse som i neste omgang kan gi økte volds- og rusproblemer, som kan føre til en ond sirkel.

6.5 Andre årsaker til vold

Forskning viser at aggressive responser kan utløses av en rekke forskjellige forhold. Det er kjent at mennesker og dyr som føler seg truet, ofte tyr til aggresjon (Raaheim, 2002). Vår oppførsel kan også variere med ”hvem det er som volder oss ubehag”. Hvis vi knytter dette til Banduras perspektiv (1977, 1986, 1997) hvor ”self- efficacy” og ”outcome expectancy” (som beskrevet tidligere i oppgaven) vil være avgjørende for bruk av vold kan vi se på følgende eksempel:

Flere ungdommer spiller fotball på løkka. Plutselig får en av dem en fotball sparket mot seg fra og treffer hodet hans. Han reagerer med å sparke og slå tilbake på den som gjorde det mot han. Ville det vært annerledes hvis personen som i utgangspunktet sparket ballen var en vektløfter eller rektor på skolen? I følge Banduras teori vil volden i dette tilfellet være irrasjonell og preget av forsvar. Her blir volden brukt fordi en tror at andre er ute etter en. Det er nok grunn til å tro at ungdommen ikke ville sparket ballen hardt tilbake hvis det var en større gutt eller rektor som var involvert.

Det er også vist at kjedsomhet og engstelse kan utløse aggresjon. En rekke studier har også påvist at det er en sammenheng mellom aggresjon og temperatur (Raaheim, 2002). Religion og fattigdom er også forklaringsfaktorer til aggresjon og vold. I rapporten fra NOVA (2007) ble Levekår og kjønn konkludert som en risikofaktor: Dårlig familieøkonomi, rusproblemer blant de voksne i familien samt minoritetsbakgrunn, var koplet til økt risiko både for direkte vold fra foreldre, vitneerfaringer og seksuelle overgrep. Også kjønn pekte seg ut som en viktig faktor i forhold til utsatthet for krenkelser: Det var gjennomgående flere jenter enn gutter som rapporterte om ulike former for krenkelser. Dette var særlig tydelig for de seksuelle overgrepene, og for milde fysiske krenkelser fra mor i tenårene. Flere jenter enn gutter rapporterte også om vitneerfaringer som gjaldt mor (Ibid,2007). I en trendrapport utviklet av Oslo politidistrikt og Oslo kommune som jeg har vært inne på tidligere i oppgaven (Salto, 2006) forteller flere informanter at vold og trusler er et økende problem blant barn og ungdom og at det er mange forhold som ikke anmeldes til politiet av frykt for represalier. Det er tre arenaer for vold og trusler blant ungdom som særlig trekkes frem: Skolen, utelivet i sentrum, og trusler over mobiltelefon og internett.

Det finnes flere ulike årsaker og risikofaktorer som kan føre til vold som jeg ikke har belyst denne oppgaven. Jeg nøyer meg med å bare nevne noen grunnet oppgavens fokus og størrelse.

Oppsummering og diskusjon

Jeg har i dette kapitlet gått inn på det sosialøkologiske perspektivet på vold. Jeg har valgt å ikke vektlegge gjenger, massemedia, evolusjon og rusmidler pga at det er for store temaer for denne oppgaven. Jeg mener det likevel er viktig å påpeke disse tingene for å vise hvor mange ulike forklaringer det kan være på aggresjon og vold, og viktigheten av å se et helhetsbilde på dette.

Når det gjelder det sosialøkologiske perspektivet er samspillet mellom individet og omgivelsene enda mer framtrædende. Sosialøkologisk orienterte teoretikere legger vekt på gjensidigheten mellom individet og omgivelsene (se f. eks. Hengeler, 1996; Brofenbrenner, 1979). Dette fordi faktorene kontinuerlig virker inn på hverandre og at det gradvis finner sted en tilpasning mellom individet og miljøet. Når den sosialøkologiske tenkningen kom på banen var det en reaksjon på den individorienterte delen som utviklingspsykologien la til grunn.

Forskning viser at skoler som har lyktes med å utvikle sine kollektive kulturer i en mer inkluderende retning også lykkes bedre med inkludering av elever i det faglige, sosiale og kulturelle fellesskap enn andre (Strømstad, Nes & Skogen, 2004). Mange mener at kvaliteten på opplæringstilbudet i stor grad handler om samarbeidsrelasjonene i en skole og om fellesskapets orientering mot inkludering. Atferdsproblemer i skolen er sosialt definerte, og endrer seg over tid i forhold til hvordan skoler og lærere oppfatter dem. Elever med alvorlige atferdsproblemer har høy belastning og få ressurser. Videre krenker deres atferd andres rettigheter og bryter de normer og regler i samfunnet (Ogden, 2001).

I skolesammenheng og i annen pedagogisk sammenheng, er kunnskap om og forståelse av elevene en forutsetning. Uten denne vil ikke pedagogen nå de målene som er satt. Det er enklere å endre virkelighetsoppfatningen enn atferden. En forståelse av ungdommen som aktør bidrar ofte til en bedre relasjon mellom partene. Når pedagogen anvender et aktørperspektiv opplever ungdommen at pedagogen forstår. Dette er viktig fordi det er sammenheng mellom problematferd og ungdommens relasjon til pedagogen (Sørli & Nordahl, 1998). Ungdommer som har et godt forhold til læreren på sin skole, viser klart mindre problematferd enn de som ikke har et slikt forhold. Skolen må legge opp til at

ungdommen må få tenke over sine egne handlinger som kan bidra til en bedre forståelse av seg selv. Gjennom dette kan ungdommen korrigere sin egen tankegang gjennom refleksjon.

Det er ikke nok å lage tilpasset undervisning med en spesialklasse. Rammene rundt dette må være tilpasset skolens og elevens miljø og forutsetninger. Samarbeid mellom instanser, foresatte og miljø er en avgjørende faktor for å nå elever med atferdsproblemer. Disse trenger også at behov blir dekket i fritiden. Skolens ressursituasjon er også en sentral faktor når det gjelder å tilpasse opplæringen. Ved å anerkjenne at man har elever med atferdsvansker som trenger spesialundervisning i skolen har man kommet et stykke på vei. Det gagnar ingen å gjemme disse elevene bort for å virke som en bedre skole utad. Ved anerkjennning kan man utføre handlinger og ved å tilrettelegge/organisere tilbudet for elever som ikke fungerer i vanlig undervisning kan man oppnå en bedre oversikt over hver enkelt. Det er først da man kan gi individuelle tiltak som er nyttig for den enkelte og som gjør normalklassen til en klasse med bedre læringsmiljø.

Bronfenbrenner (1979) ser individet som en helhet som aktivt omformer sine omgivelser, og som selv formes av de samme omgivelsene. Hans sosial-økologiske utviklingsmodell inneholder en systematisk analyse av effekten av sosialisering, vekst og allmennmenneskelige vilkår. Modellen er delt inn i mikro-, meso-, og makrosystemet. Dette symboliserer et individ-, et gruppe-, et organisasjon og samfunnsnivå der enkeltindividet er en del av en større enhet som lar seg påvirke av systemene rundt. Makrosystemet består av de nasjonale verdier og erfaringer som innvirker på individets holdninger, atferd og måten mennesket opplever og ser verden gjennom (Fyrand, 2001; Aagre, 2003). Utviklingsmodellen kan være et hjelpemiddel til å beskrive og analysere denne prosessen teoretisk. Det er en systemtematisk tankegang rundt sosialisering, vekst og allmennmenneskelig vilkår som kan være til hjelp til å analysere "virkeligheten" og forstå prosesser på både på individ-, gruppe-, organisasjon og samfunnsnivå. (jfr. mikro-, meso-, ekso- og makrosystemet). Enkeltindividet er en del av en større enhet som lar seg påvirke de andre systemene. Fra makrosystemet vil nasjonale verdier og erfaringer ha innvirkning på individets holdninger, atferd og de "brillene" menneskene ser verden gjennom. (Fyrand, 2001; Aagre, 2003).

I skolen etablerer ungdom relasjoner til andre medelever og får en rekke ulike sosiale erfaringer. Ungdommenes identitet og selvoppfatning påvirkes og den sosiale og personlige utviklingen de får i skolen kan få minst like store konsekvenser for det videre liv, som hvordan de presterer i de ulike skolefagene. Skolens betydning for barn og unges utvikling og læring ser ut til å bli stadig større, blant annet fordi barn og unge tilbringer mer tid i pedagogiske institusjoner. For barn og unge kan det derfor være for sent om skolen først iverksetter tiltak når de viser en problematisk atferd eller har en negativ utvikling. Ting må gjøres tidlig, og det er derfor avgjørende at skolen også driver et forebyggende arbeid som fremmer en god helse og en positiv sosial og personlig utvikling.

Barn med antisosial atferd lærer sent de sosiale ferdighetene de trenger for å klare seg i det daglige. En mulig årsak kan være foreldre som ikke er effektive i oppdagelsen eller at barnet er vanskelig å oppdra (Patterson, 1982). Sosial kompetanse kan i den sammenheng fungere som en vaksinasjonsfaktor mot stress og motgang (Elias m.fl. 1994)

Atferdsproblemer signaliserer både elev og skoleproblemer.

Skolens ressursituasjon er sentral i dette perspektivet. Her har blant annet to undersøkelser vist at den enkeltes skoles ressursituasjon hadde begrenset betydning for elevenes resultater (Rutter 1983). Det som imidlertid var av betydning var utnyttelsen av skolens ressurser, som for eksempel skole og klassestørrelse. Forskning viser at skoler som har lyktes med å utvikle sine kollektive kulturer i en mer inkluderende retning også lykkes bedre med inkludering av elever i det faglige, sosiale og kulturelle fellesskap enn andre (Strømstad, Nes & Skogen, 2004). Mange mener at kvaliteten på opplæringstilbudet i stor grad handler om samarbeidsrelasjonene i en skole og om fellesskapets orientering mot inkludering.

Jeg har videre sagt noe om gjenger, massemedia og evolusjon i dette kapittelet. Mennesker som jobber med ungdom som tyr til vold i ulike situasjoner i samfunnslivet har erfart hvor stor påvirkningskraft jevnaldrende kan ha på individet. Tilknytning til venner som engasjerer seg i kriminalitet og vold, samt positive holdninger til kriminalitet, er blant de sterkeste risikofaktorene for utvikling av atferdsproblemer hos både jenter og

gutter (Swaim mfl. 1989). Denne risikofaktoren er særlig kritisk for atferdsproblemer som først framtrer i ungdomsalderen. Avvisning fra jevnaldrende er også en risikofaktor og en mulig forløper for senere tilknytning til avviksmiljøer (Kuipersmidt mfl. 1995). Det har vært forsket mye på medievold opp gjennom tidene. Spesielt amerikanske forskere har vært aktive og har stått for omfattende studier helt siden 1930-tallet. Også norske psykologer og pedagoger har engasjert seg og med mediefagets framvekst gjennom 1980-tallet er det skapt et nytt miljø for denne type forskning. Gjennom en longitudinell undersøkelse i USA (Zimmermann, 2006), kom det fram at barneskolebarn, som gjennom et 18 timers langt kurs lærte å redusere bruken av media, ble signifikant mindre aggressive enn medelever som ikke deltok i prosjektet.

7. Aktørperspektivet

Ungdommer kan i noen situasjoner velge en atferd som omgivelsene opplever som problematisk. Denne atferden kan forstås som både rasjonell og intensjonell (Aronowitz & Giroux, 1993; McClaren, 1986; Nordahl 2000).

Aktørorienterte teorier om samfunnsforhold som legger vekt på at aktørene har en hensikt og mål med det de gjør og at sosial orden er resultat av regelmessige utvekslinger mellom aktører som søker å løse varige felles problemer og oppgaver, eller å unngå for alvorlige konflikter. Når vi analyserer et samfunnsproblem på denne måten, ser vi det i aktørperspektiv. Når vi attribuerer, prøver vi å forklare hvorfor ting skjer eller hvorfor mennesker gjør som de gjør. Attribusjon er også når vi forklarer oss selv eller andre egne opplevelser og egen atferd. Shaver (1975) mente vi kunne dele attribusjonsprosessen inn i tre stadier.

Det første omhandler vår observasjon av vår egen eller en annen persons atferd. Det andre stadiet omhandler hvorvidt atferden er intendert at vedkommende faktisk mente å handle på den spesielle måten. I det tredje stadiet blir årsaksforklaringen utledet. Vi har med andre ord bestemte sosiale teorier som sier noe om hvilke forhold i våre omgivelser som hører sammen. I tillegg har vi antakelser om hvilke personlige egenskaper og trekk som hører sammen med hverandre, og antakelser om hvordan disse igjen henger sammen med bestemte atferdsmønstre (Raaheim, 2002).

Ungdom kan løse en konflikt ved å gjøre det som er hensiktsmessig i situasjonen, som er rasjonelt siden atferden da vil være knyttet til ønsker eller mål. Et eksempel som kan illustrere dette er: Ahmed er en aggressiv ungdom som er i munnhuggeri med en annen jevnaldrende, hans ordforråd er veldig begrenset i forhold til den andre. Under konflikten klarer ikke Ahmed å følge opp den verbale kampen og for å skjule at han har begrensede begreper slår han heller. Ahmed opplever situasjonen som utrygg, han kan ikke svare motparten og ønsket/formålet er å ikke la de andre få vite at han ikke kan svare. Slaget var i denne situasjonen rasjonelt for Ahmed. Han ønsket å skjule problemene sine for andre. I dette ligger utgangspunktet for aktørperspektivet. Ungdom er handlende individer som ønsker å skape mening i sin tilværelse. De er i stand til å velge selv og er

ikke bare underlagt miljøet rundt eller deres biologiske forutsetninger. Som pedagog kan man være ganske sikker på at ungdommen oppfatter eksemplet ovenfor på en annen måte enn deg. Vår virkelighetsoppfatning er ikke bare vesentlig i seg selv den er også viktig fordi den i mange situasjoner danner grunnlaget for handling (Nordahl, 2002). Dette innebærer at ungdom som viser alvorlige atferdsproblemer kan ha bestemte virkelighetsoppfatninger som danner grunnlaget for hvordan man skal løse konflikter og generell atferd. Forståelsen av eleven som en handlende aktør i klasserommet ser ut til å være vesentlig for å kunne påvirke elevenes handlinger og læringsstrategier (Ibid, 2002). Med aktørperspektiv menes her at eleven selv har en hensikt med sine handlinger og selv fortolker sine erfaringer i skolen. En del av problematferden i skolen må kunne forstås som intensjonale og til dels rasjonelle handlinger. Sett ut fra kriteriene for rasjonalitet, vil noe problematferd være handlinger som ut fra elevens virkelighetsoppfatninger innebærer å realisere et mål. Dette ser vi ved at elevene er bevisst sin problematferd og at problematferd viser relativt sterk sammenheng med viktige målområder eller ønsker som barn og unge har (Nordahl, 1997). I tilnærming til problematferd i skolen bør vi derfor alltid inkludere muligheten for at dette er en rasjonell og subjektiv handling. Det å la være å forstå elever som viser problematferd ut fra muligheten for at de handler rasjonelt, vil innebære et etisk overgrep i forhold til dem (Føllesdal, 1982).

Oppsummering

Ungdommene kan i noen situasjoner velge den atferden som omgivelsene opplever som problematisk atferd. Denne atferden kan forstås som rasjonelle og intensjonale handlinger (Aronowitz & Giroux, 1993; McClaren, 1986; Nordahl, 2000). Ungdom er handlende individer som ønsker å skape mening i sin tilværelse. De er i stand til å velge selv, og er ikke bare underlagt miljøet rundt eller biologiske forutsetninger. I dette ligger utgangspunktet for aktørperspektivet.

Forståelsen av eleven som en handlende aktør i klasserommet ser ut til å være vesentlig for å kunne påvirke elevenes handlinger og læringsstrategier (Nordahl, 2002). Med aktørperspektiv menes her at eleven selv har en hensikt med sine handlinger og selv

fortolker sine erfaringer i skolen. En del av problematferden i skolen må kunne forstås som intensjonale og til dels rasjonelle handlinger. Sett ut fra kriteriene for rasjonalitet, vil noe problematferd være handlinger som ut fra elevens virkelighetsoppfatninger innebærer å realisere et mål. Dette ser vi ved at elevene er bevisst sin problematferd og at problematferd viser relativt sterk sammenheng med viktige målområder eller ønsker som barn og unge har (Nordahl,1997). I tilnærming til problematferd i skolen bør vi derfor alltid inkludere muligheten for at dette er en rasjonell og subjektiv handling. Det å la være å forstå elever som viser problematferd ut fra muligheten for at de handler rasjonelt, vil innebære et etisk overgrep i forhold til dem (Føllesdal,1982).

8. Faktorer knyttet til temperament og personlighetstrekk

I dette studiet er målgruppen ungdommer med atferdsproblemer. Det finnes mange teorier som forsøker å knytte en bestemt type atferd til relativt stabile personlighetstrekk. Mange forskere har i senere tid studert faktorer knyttet til individets temperament i undersøkelser av hva som predikerer og opprettholder aggressiv atferd (f. eks. Bjørnebekk, 2008; Caspi, McClay, Moffitt et al., 2002). Kartlegging av voldsutøveres temperament er ut fra resultatene i disse studiene en sentral faktor for å kunne predikere hvilke situasjoner som utløser denne atferden.

8.1 Emosjonell og instrumentell aggresjon

Det har vist seg at mange situasjoner som fører til autonom aktivering, kan gi energi til aggressive tendenser. Fysisk trening, seksuelle episoder, medikamenter, varme, høye lyder som søker aktivering har vist seg å fasilitere voldelig atferd (jfr. Berkowitz 1993; Zillmann 1979; Schachter & Singer 1962). Jeg vil nå gå inn på individer som har et lavt terskelnivå for aktivering i sentralnervesystemet og det sympatiske nervesystemet og deres voldelige atferd.

Vold kan i teorien kategoriseres som emosjonell eller instrumentell aggresjon (f.eks. ref. Cornell et al., 1996). Noen kategoriserer det som instrumentell og reaktiv/fiendtlig aggresjon (f.eks. Coie & Dogde, 1987). Det primære skillet går mellom instrumentell og reaktiv/fiendtlig aggresjon. Opprinnelig forsøkte Cornell mfl (1996) å trekke dette skillet gjennom en global vurdering basert på vitners generelle bedømmelser av hendelser. Enkelte voldshendelser hadde imidlertid både instrumentelle og reaktive/fiendtlige kvaliteter. For eksempel: en elev planla å rane penger av en annen gutt. Samtidig som dette skjer blander det seg en annen inn for å stoppe han, han blir sint og slår denne gutten ned. Reaktiv fiendtlighet er ifølge Cornell mfl. den vanligste og mest framtrædende formen for aggresjon og instrumentell aggresjon er tettere knyttet til en mer patologisk utvikling og er en mer avvikende form for aggresjon. Tradisjonelt har det vært vanlig å

skille mellom instrumentell og ekspressiv vold (Isdal, 2002). Han mener skillet mellom instrumentell og ekspressiv vold er tilnærmet meningsløst. Med instrumentell vold mener man en målrettet handling for å oppnå noe annet, der volden blir utelukkende et instrument for å få til det man ønsker, rasjonalitet eller fornuft blir det som er utløsende (Ibid, 2002). Ekspressiv vold forklares videre der vold er et uttrykk for følelser, og blir betraktet som en følelsesreaksjon. Etter Isdals mening har nær sagt all vold to elementer, det emosjonelle og det fornuftsmessige. Han mener dette skillet i verste fall hindrer oss i å se viktige sider ved volden og voldsutøveren.

Cornell og hans medarbeidere (1996) mener at forskjellen mellom instrumentell og reaktiv/emosjonell aggresjon er graden av måltilnærming, provokasjon fra offeret og lovbrøterens opphisselse. Studien til Rehn & Vikman (2006), som har undersøkt om reaktive gjerningsmenn kan skilles fra instrumentelle i en fengselspopulasjon, viser at karakteristikken som bidrar til oppdelingen av instrumentell og reaktiv/emosjonell vold er planlegging, måltilnærming, opphisselse og lovbrøterens relasjon til offeret. I studien til Rehn & Vikman viste det seg at de fleste voldsgjerninger ble bedømt som reaktive (60%). Dette er i samsvar med Cornell et. al's resultater.

Dodge & Coie (1987) identifiserte to subtyper av aggresjon i sin studie: reaktiv og proaktiv. Reaktiv aggresjon ble karakterisert som en impulsiv - defensiv respons til en oppfattet provokasjon eller trussel, sterk negativ affekt, sinne og fiendtlig responser. Proaktiv aggresjon er ikke assosiert med provokasjon, men er heller definert som aggresjon som er målrettet. Proaktiv aggresjon kan i den sammenheng sees på som en effektiv problemløsningsstrategi for å oppnå et bestemt mål.

Reaksjon på provokasjoner og fremkallelse av fiendtlighet er to hovedkjennetegn på emosjonell aggresjon. Provokasjonen kan omfatte fornærmelser, trusler om aggresjon eller andre handlinger som frustrerer og opprører aggressoren. Man reagerer ut fra en oppfatning om provokasjon eller trussel fra offerets side. Formålet med den aggressive handlingen er å påføre offeret skade, utløst av følelser av fiendtlighet som kan omfatte en blanding av sinne, motvilje, frykt, eller andre negative følelser utløst av offerets handlinger. Dette kan være situasjoner hvor det finner sted diskusjon, krangel eller det

har vært tidligere aggressive episoder mellom partene. Dette kan gå over en lang tidshorisont.

Eksempel på dette kan være en ungdom som blir kalt stygge ting av en annen, tar dette som en provokasjon og reagerer med en voldshandling tilbake. Emosjonell aggresjon er kjennetegnet ved å være impulsiv og inntreffer når individet har høy aktivering i nervesystemet. Den emosjonelle aggresjonen kan være drevet av blindt sinne og trenger ikke være styrt av annet enn aktiveringen. Kognisjon kan være relevant til å tolke hva som er årsak til aktiveringen og til å tolke den emosjonelle tilstanden. Den er likevel ikke relevant i forhold til direkte å styre atferden (Berkowitz 1993:25-29). Et individ som har lett for å føle en negativ affekt, vil ut fra en slik tilnærming ha lettere for å utføre vold ut fra Berkowitz teori. Voldelig atferd springer ut fra sinne, som er en emosjon, og en aktivering i nervesystemet vil være en grunnleggende komponent i en slik forklaring. Her er det viktig å få med at evnen til å føle negativt affekt også kan gå på at personer føler seg krenket ut fra tolkning av andres atferd og sosiale regler/kontekster krenkelsen springer ut fra (Isdal, 2000). Ut fra studier fra dagens samfunn har det vist seg at emosjonell respondering ofte oppstår når trusler rettes mot selvbilde, sosial status, sosial makt eller forandring i menneskets økonomiske situasjon (Zillmann 1994:48).

Resultatene fra Zillmanns eksperimenter viser at det er en sammenheng mellom fiendtlig atferd og aktiveringsnivå. Høy aktivering viste seg å være en av faktorene som kan føre til voldelig atferd. Muligens mediert ved at høy aktivering kan fjerne de kognitive ledetrådene som vanligvis hindrer eller demper voldelig atferd. Skolebøller er primært instrumentelt orienterte siden aggresjonen tar sikte på dominans og kontroll. Berkowitz (1993) sier videre at den emosjonelle volden kan oppstå som en reaksjon på frustrasjoner, provokasjoner eller opplevde trusler, der utøveren av vold kan oppleve at den blir forsterket ved en form for negativ forsterkning. I hypotesen som er lagt fram av Dodge (1980) går ut på at individer som bruker vold har en skjev persepsjon av andres intensjoner. De har en tendens mot å tillegge andre fiendtlige intensjoner i tvetydige situasjoner. Det å tilskrive andre fiendtlige intensjoner er antakeligvis nærmere knyttet til emosjonell aggresjon framfor den instrumentelle (Dodge & Coie 1987; Berkowitz 1993). Et eksempel kan være ungdommen som går løs på en annen fordi han fikk ”et truende blikk”, uten at det var offerets intensjon å true. Ungdommen leter nærmest etter tegn på at

den andre vil skade han. Emosjonelt reaktive barn utviser fiendtlighet når det ikke er klart hvorfor andre oppfører seg som de gjør, de tror videre at aggresjon er den riktige og ønskelige responsen til oppfattet fiendtlighet (Bjørnebekk, 1998). I disse tvetydige situasjonene velger barnet å tolke eller se på andres intensjoner som fiendtlige (Ibid,1998).

Målretting og planlegging er hovedkennetegnene til instrumentell aggresjon. Det innebærer ofte planlegging eller forberedelse. Mens i noen tilfeller mindre planlegging, for eksempel en uventet mulighet til å stjele en mobiltelefon der en annen ungdom blir overfalt. Andre ganger kan en person planlegge å stjele fra en annen ungdom og må ty til vold for å komme seg unna. Instrumentell aggresjon handler ofte om å oppnå et klart og tydelig mål, slik som makt. Studier viser at ungdom med atferdsproblemer ofte oppfører seg truende overfor andre for å oppnå status og makt (Berkowitz,1993; Hare, 2003). Andre mål eller intensjoner som ligger bak instrumentell aggresjon kan være penger, seksuell tilfredsstillelse (eller et annet mål utover det å påføre offeret skade).

Instrumentell vold går ut på at atferden er målrettet og ofte planlagt. Volden har en hensikt. Den skaden som påføres gjennom instrumentell vold, er underordnet i forhold til eksempelvis den sosiale, økonomiske eller materielle gevinsten som oppnås (Berkowitz, 1993). Et eksempel kan være under fotball i en gym time der en ungdom skader en annen for at hans eget lag skal vinne. Ungdommen har i dette tilfellet ikke noe i mot å bruke vold for å oppnå noe som han har satt seg fore.

Ungdom med atferdsproblemer som innebefatter volds- og aggresjonsvansker har opplevd en stor grad av fordømming. Som et resultat av sine tidligere relasjonserfaringer er de ofte hypersensitive for stemninger (Holden, Geffner & Jouriless, 1998). I møte med hjelpende instanser kan spørsmål og kommentarer ofte oppleves som fordømmelse, selv om dette ikke er intensjonen.

Roland & Idsøe (2001) utførte en studie av 1801 5.klassinger og 2083 8.klassinger. Intensjonen var å se på hvordan mobbing (tyrannisering, dominering, bølling) er relatert til proaktiv og reaktiv aggresjon. Resultatene indikerer at både proaktiv og reaktiv aggresjon er relatert til mobbing av andre og å bli mobbet selv. Blant de eldste elevene

var det en sterk sammenheng mellom proaktiv aggresjon og det å mobbe andre, mens reaktiv aggresjon i mindre grad relatert til å mobbe andre. Å bli mobbet var svakt relatert til både proaktiv og reaktiv aggresjon blant de eldste elevene. Alder ser ut til å være en avgjørende faktor for i hvilken grad proaktiv og reaktiv aggresjon er relatert til mobbing.

Freuds evolusjonistiske perspektiv på dette begrepet er at aggresjon er et instinkt. Berkowitz (1993) ser på aggresjon som menneskers drifter, og hvordan vi drives og motiveres til å utføre handlinger som skal få oss til å føle velbehag. Denne teorien mener at enkelte individer kan bli drevet til å angripe andre mennesker i situasjoner som utløser frustrasjon. Denne frustrasjonen kan komme når et menneske ikke lykkes i å nå et mål eller ikke får den belønning som er forventet. En teoretiker innen dette perspektivet er Dollard som har formulert sin frustrasjons – aggresjonsteori som beskrevet i kapittel 3.

Oppsummering

Mange forskere har i senere tid studert faktorer knyttet til individets temperament i undersøkelser av hva som predikerer og opprettholder aggressiv atferd (f. eks. Bjørnebekk, 2008; Caspi, McClay, Moffitt et al., 2002).

Vold kan i teorien kategoriseres som emosjonell eller instrumentell aggresjon (f. eks. ref. Cornell et al., 1996). Instrumentell aggresjon handler ofte om å oppnå et klart og tydelig mål, slik som makt. Studier viser at ungdom med atferdsproblemer ofte oppfører seg truende overfor andre for å oppnå status og makt (Berkowitz, 1993; Hare, 2003). Cornell og hans medarbeidere (1996) mener at forskjellen mellom instrumentell og reaktiv/emosjonell aggresjon er graden av måltilnærming, provokasjon fra offeret og lovbrøtters opphisselse. Studien til Rehn & Vikman (2006), som har undersøkt om reaktive gjerningsmenn kan skilles fra instrumentelle i en fengselspopulasjon, viser at karakteristikken som bidrar til oppdelingen av instrumentell og reaktiv/emosjonell vold er planlegging, måltilnærming, opphisselse og lovbrøtters relasjon til offeret. I studien til Rehn & Vikman viste det seg at de fleste voldsgjerninger ble bedømt som reaktive (60%). Dette er i samsvar med Cornell et. al.'s resultater. Dodge & Coie (1987) identifiserte to subtyper av aggresjon i sin studie: reaktiv og proaktiv. Reaktiv aggresjon

ble karakterisert som en impulsiv - defensiv respons til en oppfattet provokasjon eller trussel, sterk negativ affekt, sinne og fiendtlig responser. Proaktiv aggresjon er ikke assosiert med provokasjon, men er heller definert som aggresjon som er målrettet. Proaktiv aggresjon kan i den sammenheng sees på som en effektiv problemløsningsstrategi for å oppnå et bestemt mål.

Emosjonell aggresjon er kjennetegnet ved å være impulsiv og inntreffer når individet har høy aktivering i nervesystemet. Den emosjonelle aggresjonen kan være drevet av blindt sinne og trenger ikke være styrt av annet enn aktiveringen. Kognisjon kan være relevant til å tolke hva som er årsak til aktiveringen og til å tolke den emosjonelle tilstanden. Den er likevel ikke relevant i forhold til direkte å styre atferden (Berkowitz 1993:25-29). Et individ som har lett for å føle en negativ affekt, vil ut fra en slik tilnærming ha lettere for å utføre vold ut fra Berkowitz teori. Voldelig atferd springer ut fra sinne, som er en emosjon, og en aktivering i nervesystemet vil være en grunnleggende komponent i en slik forklaring. Ut fra studier fra dagens samfunn har det vist seg at emosjonell respondering ofte oppstår når trusler rettes mot selvbilde, sosial status, sosial makt eller forandring i menneskets økonomiske situasjon (Zillmann 1994:48). Resultatene fra Zillmanns eksperimenter viser at det er en sammenheng mellom fiendtlig atferd og aktiveringsnivå. Høy aktivering viste seg å være en av faktorene som kan føre til voldelig atferd. Muligens mediert ved at høy aktivering kan fjerne de kognitive ledetrådene som vanligvis hindrer eller demper voldelig atferd.

Berkowitz (1993) sier videre at den emosjonelle volden kan oppstå som en reaksjon på frustrasjoner, provokasjoner eller opplevde trusler, der utøveren av vold kan oppleve at den blir forsterket ved en form for negativ forsterkning. I hypotesen som er lagt fram av Dodge (1980) går ut på at individer som bruker vold har en skjev persepsjon av andres intensjoner. De har en tendens mot å tillegge andre fiendtlige intensjoner i tvetydige situasjoner. Det å tilskrive andre fiendtlige intensjoner er antakeligvis nærmere knyttet til emosjonell aggresjon framfor den instrumentelle (Dodge & Coie 1987; Berkowitz 1993). Emosjonelt reaktive barn utviser fiendtlighet når det ikke er klart hvorfor andre oppfører seg som de gjør, de tror videre at aggresjon er den riktige og ønskelige responsen til

oppfattet fiendtlighet (Bjørnebekk, 1998). I disse tvetydige situasjonene velger barnet å tolke eller se på andres intensjoner som fiendtlige (Ibid,1998).

Roland & Idsøe (2001) utførte en studie av 1801 5.klassinger og 2083 8.klassinger. Intensjonen var å se på hvordan mobbing (tyrannisering, dominering, bølling) er relatert til proaktiv og reaktiv aggresjon. Resultatene indikerer at både proaktiv og reaktiv aggresjon er relatert til mobbing av andre og å bli mobbet selv. Blant de eldste elevene var det en sterk sammenheng mellom proaktiv aggresjon og det å mobbe andre, mens reaktiv aggresjon i mindre grad relatert til å mobbe andre. Å bli mobbet var svakt relatert til både proaktiv og reaktiv aggresjon blant de eldste elevene. Alder ser ut til å være en avgjørende faktor for i hvilken grad proaktiv og reaktiv aggresjon er relatert til mobbing.

8.2 Psykopati og vold

Flere undersøkelser tyder på at psykopater står for over halvparten av den alvorlige kriminaliteten (Krøvel et al., 1997:114). Det er derfor viktig å omhandle denne gruppen spesielt når fenomenet vold tas opp.

Det moderne psykopatibegrepet innenfor vestlig kultur antas å opprinnelig stamme fra Hervey Cleckley, som i 1941 publiserte sin nå klassiske monografi ”The mask of Sanity” (Cleckley,1976). Han mente at psykopaten har mangel på samvittighet og empati for andre mennesker. I hans teori mente han at straff ikke biter på psykopater, og dette kombinert med et uvanlig fiendtlig og aggressivt temperament, samt moral, kan dette resultere i voldelige situasjoner. Han mente at psykopater har vanskelig for å utvikle moral som er av de grunnleggende elementene for sosialisering. Psykopater som utfører kriminalitet, synes ofte å være uten mål og mening. Gjerningene utføres ofte impulsivt med et kaldt beregnende raseri eller minimalt med sinne som raskt går over. De tåler lite kritikk, motstand eller nederlag, og de svarer gjerne med plutselig kjefting, trusler eller fysisk vold (Ibid, 1997).

I Rasmussen`s studie (1997:1334) rapporterte psykopater i et norsk fengsel å ha gjennomført 4,1 typer kriminelle handlinger, mens innsatte som ikke var psykopater

rapporterte å ha utført i gjennomsnitt 1,6. Noe av det som er spesielt bekymringsverdig er at psykopater har et spesielt voldsmønster, som for eksempel ikke å ha relasjoner til personer som de utøver volden mot. "De" utfører en stor andel av blind vold og våpen er vanlig (Ibid,1997). Sjansen for gjentakelse er 3-4 % høyere hos disse enn hos personer uten dette syndromet (Ibid,1997). I motsetning til dette har emosjonelle voldsutøvere drivkrefter som hevn, materielle goder og sadisme og volden utøves mer mot signifikante andre rundt personen (Ibid,1997). I en norsk fengselspopulasjon vil det være 65% antisosiale og ca 25% psykopater. Blant de med alvorlig kriminalitet er 50% psykopater.(N.H. Dahl 2004). Dette gjelder altså i en populasjon av kriminelle. Forekomsten av psykopati, definert som antisosial personlighetsforstyrrelse i DSM-III, finner vi i den amerikanske studien Epidemiological Catchment Area (ECA), som ble gjennomført i USA fra 1981 til 1985 (Robins & Regier, 1991). Til sammen ble 19182 personer på 5 steder i USA var med på undersøkelsen, som også inkluderte personer i fengsel og psykiatriske institusjoner. ECA undersøkelsen viste at minst 2,6 % av befolkningen var psykopater. Undersøkelsen avdekket over 5 ganger så mange psykopater blant menn som blant kvinner. Andelen var henholdsvis 4,5 % for menn og 0,8 % for kvinner (Ibid,1991).

Psykopater begår mer enn dobbelt så mange voldelige og aggressive kriminelle handlinger som andre kriminelle, både i og utenfor fengslet (Hare, 1999, s. 88).

Psykopati er et personlighetstrekk med et dokumentert arvelig grunnlag, selv om miljøforhold også her spiller stor rolle. Det finnes tre ulike diagnosesystemer for psykopati, som langt på vei fanger opp de samme personene. Jeg vil nå komme inn på to av disse diagnosesystemene.

I 1992 utviklet den kanadiske psykologen Robert Hare et diagnosesystem for psykopati som ble kalt PCL-r (Psykopatisjekklisten). Sjekklisten er en videreutvikling av *Cleckleys* (1941) teori og forståelse av diagnosen (Cooke et al., 1998).

PCL - r består av 20 kjennetegn med påfølgende poengsystem:

- Glatthet/overflatisk sjarm.

- Egosentrisk/storhetsideer om egen verdi.
- Behov for nye impulser/lett for å kjede seg.
- Patologisk (sykelig) løgnaktighet/bedrageri.
- Bløffmakeri/manipulering.
- Manglende anger eller skyldfølelse.
- Manglende dybde av følelser.
- Ufølsomhet, manglende empati.
- Parasittær livsstil (snylter på andre).
- Oppfarende/dårlig kontroll over sinne.
- Promiskuøs seksuell adferd.
- Adferdsproblemer før fylte 12 år.
- Manglende realistisk langtidsplanlegging.
- Impulsivitet.
- Uansvarlig foreldreatferd.
- Hyppige ekteskap/samboerforhold.
- Ungdomskriminalitet før fylte 15 år.
- Svikt under prøvetid eller løslatelse.
- Manglende ansvar for egne handlinger.

Flere typer lovbrudd blant følgende 10: (innbrudd, ran, narkotika, frihetsberøvelse, mord(forsøk), ulovlig våpenbesittelse, lovbrudd av seksuell art, grov uaktsomhet, bedrageri, flukt fra fengsel).

(Norsk oversettelse hentet fra Rasmussen, 1992).

Voksne som tilfredsstillter til en diagnose i psykopati har sannsynligvis elementer av lidelsen tidlig i barndommen (Hare, 1999:157). Hare (1999) påpeker at selv om usosialisert atferdsforstyrrelse ikke er dekkende for unge psykopater, er det en spesifikk undergruppe av denne lidelsen som deler flere trekk med psykopatisk

personlighetsforstyrrelse, som for eksempel dårlig evne til å skape sosiale relasjoner, lavt nivå med angst og høy grad av aggresjon. På den andre siden er det slik at selv om de fleste psykopater ville tilfredsstille til usosialisert atferdsforstyrrelse som barn, vil de færreste med usosialisert atferdsforstyrrelse utvikle seg til voksne psykopater (Hare, 1999:159-160). Hare (1997) beskriver også at mennesker kan ha mange poeng på PCL-r, men som likevel ikke er psykopater. Det finns grader av psykopatisk atferd.

I psykiatrien benyttes også nyere diagnostiske systemer som ICD-10 og DSM-IV . I disse systemene skiller man mellom de lettere atferdsforstyrrelsene og alvorlige atferdsforstyrrelser. De lettere atferdsforstyrrelsene kan gi utslag som sinnebrudd, kranter med voksne, nekting av å etterkomme regler og klandring av andre for egne feil. Når det gjelder alvorlige atferdsforstyrrelser er kriteriene blant annet aggressiv eller voldelig atferd mot mennesker eller dyr, ødeleggelser av egen eller andres eiendom, skulking og lovbrudd. Lovbrudd i seg selv kvalifiserer ikke for betegnelsen alvorlige atferdsforstyrrelser (Ekspertuttalelsen, 1998:10-11).

Det andre diagnosesystemet som benyttes er det internasjonale diagnosesystemet ICD-10. Psykopati betegnes her som "Dyssosial personlighetsforstyrrelse". ICD-10 gir seks kjennetegn. For å få diagnosen må man ha minst tre av de seks over lang tid. De seks kjennetegn er:

- 1. Kald likegyldig for andres følelser
- 2. Markert manglende respekt for sosiale normer, regler og forpliktelser
- 3. Manglende evne til langvarige forhold, men lett for å starte nye
- 4. Veldig lav frustrasjonstoleranse og lav terskel for aggressive reaksjoner inkl. fysisk vold
- 5. Manglende evne til å føle skyld, eller å lære av erfaring og straff
- 6. Markert tendens til å skylde på andre, komme med bortforklaringer på den atferden som setter han/henne i konflikt med samfunnet.

(ICD-10, utgitt av Statens Helsetilsyn, 1998)

Thomas A Widiger er professor ved University of Kentucky, og har jobbet lenge med diagnoser og klassifikasjon av psykopatologi. Widiger mener de psykopatiske trekkene er overdiagnostert og diskriminerer vanlige trekk, som for eksempel sjarm, intelligens, arroganse og samvittighetsløshet (Widiger, 1994). Ut fra dette satt han opp motpoler til

psykopatiske trekk; at sjarm kan være et tegn på lav selvtillit, mangel på empati kan være kynisme, ungdomskriminalitet kan være egoisme og opposisjon kan være aggresjon (dette er bare noen eksempler). På den andre siden mener han at det er viktig å definere mennesker med oppfylte kriterier fra psykopatisjekklisen for ”psykopater”. Dette fordi det er et nyttig utgangspunkt for hjelpeinstanser å jobbe ut ifra.

En del undersøkelser viser at det finnes en type psykopater som ikke faller inn under beskrivelsen av den typisk impulsive psykopaten (Hare, 2003). Karpman (1948, ref Levenson m.fl.,1995) var en av de første som skilte mellom primær og sekundær psykopater. I teorien blir disse karakterisert som: Ufølsom, manipulerende, selvopptatt og løgnaktig (Karpman, 1948). Instrumentell aggressiv pga manglende empati og samvittighet. Ikke-fiendtlig attribuert pga ikke følelsesmessig affektes av en person med dette. Trenger et høyt nivå av stimulering for å oppnå aktivering i nervesystemet. (Bjørnebekk, 1998). Den primære psykopaten har ikke utviklet disse følelsene pga arvelige/medfødte psykologiske vanskeligheter (Cleckley,1976) . Han antyder at primære psykopater ikke handler ut fra sinne, mens McCord & McCord (1964) fastholder på at en primær psykopat ofte blir sint som følge av en manglende evne til å ”løse frustrasjoner av ikke- belønninger i hverdagslivet”. Primær- psykopater kjennetegnes videre ved antisosial atferd med uhindrede instinktuelle uttrykk som er umodifiserbare av samvittighet eller skyld (Blackburn 1993, ref. i Bjørnebekk 1998). Blackburn (1996) betegnet denne gruppen for ekstroverte og med få tegn på nevrotisk atferd. Temperament-baserte teorier fremhever primær psykopater med en lav frykt og ikke følelsesmessig (Nigg, 2006). Nigg mener det er sammenheng mellom temperament og personlighetstrekk hos barn. Antisosial atferd involverer minst to temperamentsbestemte trekk; en utgår fra lav fryktrespons og en fra enten høy belønningsrespons eller høy opphisselses- reaktivitet. Dadds et.al (2006) underbygger også at primær psykopater er instrumentell aggressiv, mindre mottagelig for straff og innehar mindre angst. Primærpsykopaten er også assosiert med en svak BIS og en normal BAS (Newman mfl., 2005). Dette er noe jeg kommer nærmere inn på i kapittel 8.4 om forsterkningssensitivitet.

Sekundær psykopaten: Positiv forbindelse til fiendtlig attribusjon. Er emosjonelt voldelige og trenger et lavt nivå av stimulering for å oppnå aktivisering i nervesystemet. Forsvarsreaksjon mot truende stimuli og tolker fiendtlig (pga fiendtlig attribusjons mønster). Vold blir en forsterker for å komme seg ut av ”farlige situasjoner”. Antisocial atferd som er et resultat av dynamiske forstyrrelser, som kan bli klassifisert under psykoser eller nevroses (Blackburn 1993, ref i Bjørnebekk 1998). Karpman (1948) betegner denne gruppen som ekstremt impulsiv og hadde antisocial oppførsel under påvirkning av emosjonelle forstyrrelser. I tillegg til de emosjonelle/interpersonlige symptomene er det også snakk om en kronisk ustabil og formålsløs livsstil, med flere tilfeldige overbrudd mot sosiale normer og forventninger (Hare, 1999:57-60). Studier har også vist en positiv sammenheng mellom sekundær psykopati og emosjonell aggresjon (Nigg, 2006). Newman mfl. (2005) predikerer i sine studier at sekundær- psykopaten er assosiert med en sterk BAS og normal BIS. Viser til nærmere forklaring i kapittel 8.4.

Lykken (1957) har konstruert en test for å måle passiv unngåelseslæring. En eksperimentgruppe med primære og sekundære psykopater ble testet opp mot en kontrollgruppe. Denne gruppen besto av ”normale” personer som ble matchet på bakgrunn av sentral data. Forsøkspersonene fikk utlevert hver sin tavle med 4 knapper, der deltakerne måtte lære seg en kombinasjon av trykk på knappene på 20 forsøk. For hvert forsøk, måtte de bestemme seg for en av de 4 knappene, og i hvert forsøk kunne man risikere å få et elektrisk støt fra en av knappene. Samtlige deltakere ble registrert etter hvor ofte de unngikk å trykke på knapper som ville gitt støt. I oppgaven var det altså lagt inn en skjult måling. Testkonklusjonen påviste at primær- psykopatene hadde svakest resultater når det gjaldt å trykke på knapper som ville gitt støt. Kontrollgruppen kom best ut av denne skjulte målingen, mens sekundær- psykopatene havnet midt mellom. Gruppene gjorde det resultatmessig like bra på den opprinnelige oppgaven, som ikke inneholdt elektriske støt (Zuckerman, 1991:393-392, ref.Bjørnebekk 1998:46-47).

Deretter ble kontrollgruppen og eksperimentgruppen delt inn i to grupper: den ene gruppen fikk injisert adrenalin, mens den andre gruppen fikk injisert placebo. I placebogruppen viste det seg at psykopatene gjorde flere feil enn de som var i

kontrollgruppen. Psykopatene som fikk placebo klarte ikke å lære å løse oppgavene slik at de unngikk å få støt. Psykopatene som hadde fått injisert adrenalin, lærte seg derimot å løse oppgavene. De unngikk å få støt like bra som kontrollgruppen som fikk placebo (Rosenhan & Seligman, 1989:499, ref.Bjørnebekk, 1998:47). Kontrollgruppen som fikk injisert adrenalin gjorde det dårligere enn dem som ikke hadde fått det. En grunn til dette kan være at de som ikke er psykopater, er høyt nok aktivert under normale betingelser. En høyere aktivering hindrer utføringen. De kan se ut til at psykopatene lærer bedre når de har fått injisert adrenalin fordi deres unngåelseslæring da ikke svekkes av deres lave aktivering (Bjørnebekk, 1998:47). En antakelse er at psykopater har vansker med å lære av klassisk betingning, noe som antas å føre til at de ikke får et signal om fare.

I følge Freud er psykopatiske trekk i hovedsak menneskelige trekk i en ekstremversjon, enten for mye eller for lite. For mange og konstante løgner gir sykelig løgnaktighet. For lite eller manglende medfølelse eller empati for andre, gir seg sykelige utslag. Den psykopatiske virkelighet blir gjennom diagnosesystemer forklart som avvikende atferd hva gjelder mellommenneskelig kontakt. Psykopater er personligheter som når de har kontroll over sin livssituasjon fremstår som mer normale enn de fleste andre mennesker. Freud mente at menneskesinnet besto av 3 grunnbegreper; *id*, *ego* og *superego* (Imsen, 2005).

Id er veldig forenklet vår underbevissthet. Det er menneskets basis, her holder følelsene til, driftene har sitt utspring fra id, aggressive så vel som seksuelle. Følelser og tanker er et kaos og synes ikke å følge noen regler. Id symboliserer den medfødte psykiske energi slik den kommer til uttrykk i psykobiologiske driftsimpulser (Bø, 1989:240). Id er tilstede hos individet fra begynnelsen av, og dets mål er å redusere de ubehagelige drifts-spenninger som skapes på grunnlag av biologiske krefter. En slik spenningsreduksjon skaper lyst, og Freud hevder derfor at id følger ”lystprinsippet”, dvs. at behovene – når de melder seg- krever direkte og umiddelbar tilfredsstillelse (Ibid, 1989:240).

Ego er den del av vår bevissthet som vi har kontakt med eller som vi har en viss kontakt med. Det er den del av vår personlighet vi normalt identifiserer oss med. Her er det regler, retningslinjer og samfunnsnormer. I ego er det orden og logikk. Ego er det

integrerende og rasjonelle sentrum i personligheten (Bø, 1989). Det forsøker å tilpasse atferden slik at den blir et hensiktsmessig kompromiss mellom driftenes krav og virkelighetens verden (Ibid, 1989).

Superego er vår moralske rettesnor i livets mange valg og avgjørelser. Superego er enkelt sagt ”moralens vokter” eller vår samvittighet. Denne struktur ”forteller” oss om det vi gjør er godt eller vondt, riktig eller galt. Gjør vi noe som vårt superego ikke ”synes om”, får vi dårlig samvittighet. Noen menneskers atferd er i alt for stor utstrekning styrt av et dominerende superego, så de slett ikke ser sine egne trekk. Andre synes å mangle korreksjon fra superego når faren for avsløring av sitt egentlige ego er nærliggende. Det foregår en konstant kamp mellom id, ego og superego, og mange av våre daglige valg har utspring i denne kampen, som kan foregå i våken tilstand og når man sover. I følge Freud kan et for sterkt superego lede til overkontrollert atferd, likeledes vil et for svakt ego gi seg utslag i atferd der en selvbekreftelse på sitt ego overskygger alt (Imsen, 2005).

Oppsummering

En del undersøkelser viser at det finnes en type psykopater som ikke faller inn under beskrivelsen av den typisk impulsive psykopaten (Hare, 2003). Karpmann (1948, ref Levenson m.fl.,1995) var en av de første som skilte mellom primær og sekundær psykopater.

Primær psykopaten er ufølsom, manipulerende, selvopptatt og løgnaktig (Karpmann, 1948). Instrumentell aggressiv pga manglende empati og samvittighet. Ikke-fiendtlig attribuert pga ikke følelsesmessig affektes av en person med dette. Trenger et høyt nivå av stimulering for å oppnå aktivering i nervesystemet. Primær- psykopater kjennetegnes videre ved antisosial atferd med uhindrede instinktuelle uttrykk som er umodifiserbare av samvittighet eller skyld (Blackburn 1993, ref. i Bjørnebekk 1998). Blackburn (1996) betegnet denne gruppen for ekstroverte og med få tegn på nevrotisk atferd.

Temperament-baserte teorier fremhever primær psykopater med en lav frykt og ikke følelsesmessig (Nigg, 2006). Nigg mener det er sammenheng mellom temperament og personlighetstrekk hos barn. Antisosial atferd involverer minst to temperamentsbestemte

trekk; en utgår fra lav fryktrespons og en fra enten høy belønningsrespons eller høy opphisselsesreaktivitet .

Sekundær psykopaten har en positiv forbindelse til fiendtlig attribusjon. Er emosjonelt voldelige og trenger et lavt nivå av stimulering for å oppnå aktivering i nervesystemet. Forsvarsreaksjon mot truende stimuli og tolker fiendtlig (pga fiendtlig attribusjons mønster). Vold blir en forsterker for å komme seg ut av ”farlige situasjoner”. Antisocial atferd som er et resultat av dynamiske forstyrrelser, som kan bli klassifisert under psykoser eller nevroses (Blackburn 1993, ref i Bjørnebekk 1998). Karpman (1948) betegner denne gruppen som ekstremt impulsiv og hadde antisocial oppførsel under påvirkning av emosjonelle forstyrrelser. I tillegg til de emosjonelle/interpersonlige symptomene er det også snakk om en kronisk ustabil og formålsløs livsstil, med flere tilfeldige overbrudd mot sosiale normer og forventninger (Hare, 1999:57-60). Studier har også vist en positiv sammenheng mellom sekundær psykopati og emosjonell aggresjon (Nigg, 2006).

Newman mfl. (2005) predikerer at primær-psykopaten er assosiert med en svak BIS og en normal BAS. Sekundær- psykopaten er assosiert med en sterk BAS og en normal BIS (se kapittel 8.4).

Lykken (1957) har konstruert en test for å måle passiv unngåelselæring. Testkonklusjonen påviste at primær- psykopatene hadde svakest resultater når det gjaldt å trykke på knapper som ville gitt støt. Kontrollgruppen kom best ut av denne skjulte målingen, mens sekundær- psykopatene havnet midt mellom. Gruppene gjorde det resultatmessig like bra på den opprinnelige oppgaven, som ikke inneholdt elektriske støt. Kontrollgruppen som fikk injisert adrenalin gjorde det dårligere enn dem som ikke hadde fått det. En grunn til dette kan være at de som ikke er psykopater, er høyt nok aktivert under normale betingelser. En høyere aktivering hindrer utføringen. De kan se ut til at psykopatene lærer bedre når de har fått injisert adrenalin fordi deres unngåelselæring da ikke svekkes av deres lave aktivering (Bjørnebekk, 1998:47). En antakelse er at psykopater har vansker med å lære av klassisk betingning, noe som antas å føre til at de ikke får et signal om fare.

8.3 Fremtidsorientering og vold

Jo større atferdsvanskene er, og jo tidligere de viser seg, desto høyere er risikoen for framtidig kriminalitet og straffeforfølgelse. Barn og unges nåtid vil derfor være med på å bestemme framtidig utvikling. Det er derfor interessant å gå inn på hvordan fremtidsorientering fungerer som en faktor knyttet til temperament og personlighetstrekk.

Et menneskes behov og tilfredsstillelse av behovene i en situasjon, og på et senere utviklingsstadium forståelse, danner grunnlaget for den fremtidsorienterte dimensjonen i atferd (Fraisie, 1968, 1981; Nuttin, 1964). Det ligger en selvforsterkende mekanisme i å ha evnen til å se fremover i tid jo mer effektivt tilfredsstillelse det gir, jo mer stimulert og utviklet blir den. Den utvikles til å bli en karakteristisk generell kapasitet til å forutse, sette lys og strukturere framtiden (Gjesme, 1981). Dette inkludert med et kognitivt mønster/nettverk og refleksjon over bekymringer. Et menneskes unike evne til å ta vare på tiden gjør at man kan forutse og organisere fremtidige muligheter og derfor bringe disse effektene til at psykologisk nåtid. Når utviklingen av fremtidsorientering har nådd et visst punkt, blir det gradvis uavhengig av motivet, og det blir autonomt. Den får en mer nøytral funksjon og et kognitivt innhold. Den grunnleggende trangen til å kontrollere/overvinne framtiden er noe som ligger i mennesket. Man ser for seg framtiden og er klar for å håndtere den når den kommer. Men man utvikler seg forskjellig, for noen er det truende og de blir passive til tiden (Gjesme, 1983).

Studier har vist at fremtidsorienteringen til et individ virker inn på atferden. Videre at evnen til fremtidsorientering kan være en "buffer" mot å utføre voldelig atferd (Trommsdorff & Lamm, 1980). Forbrytere/lovbryteres strukturering av framtiden er mindre differensiert, mindre "utbredt", og mer internalt enn ikke-lovbrytere. Spesielt de som er institusjonalisert (Ibid, 1980). Fremtidsorienteringen varierte ut fra hvor lang tid de hadde vært på institusjon og ut fra alder. Videre mener Trommsdorff & Lamm (1980) at et individs individuelle ståsted og motiv også er sentralt. Fremtidsorientering gjør at man strukturerer tiden, evaluerer framtiden og dets problemer og planlegger framtidig mulig oppførsel/atferd. Dette gjør at motivene skaper målene, og influerer fremtidsorienteringen gjennom å velge og fokusere på noen ting og prøve å unngå andre. Her er det mange prosesser som jobber samtidig. Jo større viktighet og konsekvenser for individet, jo mer

påvirker det. Den fremtidsorienterte delen av tid inneholder perspektiver på håp, ønsker, planer, forventinger og ambisjoner, og kan i så måte være en begrepsmessig måte for hvordan man forventer og evaluerer fremtiden (Ibid, 1980). Disse studiene viser videre til at mannlige lovovertridere bedømmer sin nåværende situasjon på alle områder i livet som mer negativ enn de som ikke er lovovertridere. Mannlige lovovertridere forventer en mer negativ fremtid enn hva lovlydige gjør (Ibid, 1980).

Den variable graden av ”forsinkelse av belønning” (behovsutsettelse) er en sentral faktor for utvikling av fremtidsorientering (Bjørnebekk & Gjesme, 2007). Det grunnleggende for den hypotetiske sammenhengen mellom fremtidsorientering og belønning er den antakelsen at mangelen på kapasitet i å forsinke belønning gir en individuell svekkelse i prosessen med antakelser og planlegging som er grunnleggende i FTO. Hos mennesker som har denne svekkede kapasiteten, kan man forvente kortere og mindre strukturert fremtidsorientering enn hos mennesker med høy kapasitet (Bjørnebekk & Gjesme, 2007).

I tilknytning til fremtidsorientering og vold vil jeg gjøre rede for to personlighetstrekk utledet av Bjørnebekk (1998).

Gruppe 1 er personer som er relativt høyt fremtidsorienterte angående deres personlige fremtid. Til tross for at disse personene er opptatt av fremtiden, er de likevel ikke så optimistiske. De forventer at fremtiden blir negativ og er ikke opptatt av en felles fremtid. Dette negative synet på personlig fremtid vil igjen påvirke deres atferd. Dette kan resultere i en negativ affekt, som kan aktivere sinne, fiendtlig attribusjon og aggressive tendenser (Berkowitz, 1993). Volden kommer til uttrykk i form av emosjonell aggresjon og er sjelden planlagt.

Voldsutøverne i gruppe 2 har en snever og mindre kompleks fremtidsorientering. De tror de kan påvirke hvordan deres fremtid blir, og orienteringen er urealistisk positiv. Disse har svak impulskontroll og liten evne til å motstå fristelser, og volden som utføres har en tendens til å være av instrumentell karakter. Volden er styrt av å oppnå makt, penger, sosial status, spenning og lignende (Bjørnebekk, 1998).

Gjennom å se på forholdet mellom kognisjon og emosjon, har Damasio (2001) utviklet somatisk markør- hypotesen. Somatiske markører kan forklares som en disposisjonell kobling mellom elementene i en situasjon og den emosjonelle tilstand som tidligere er blitt forbundet med dem (Damasio, 2001). Koblingen er disposisjonell fordi den ikke inneholder en representasjon av fakta eller emosjonelle tilstander i seg selv, men inneholder potensialet til å reaktivere disse. Når en somatisk markør aktiveres, aktiveres den lagrede emosjonelle tilstanden. Grunnen til at den kalles ”somatisk” er for å tydeliggjøre at det som aktiveres på nytt er selve kroppstilstanden i emosjonen og ikke bare et minne om den. Denne reaktiverte emosjonen fungerer så som en markør for det beslutningsalternativet den er koblet sammen med. Denne mekanismen gjør at man før man i det hele tatt har kommet til en analyse av omkostninger og fordeler allerede har utelukket mange muligheter (de som er forbundet med negative emosjoner) og utviklet en preferanse for andre (de som er forbundet med positive emosjoner).

Uten en varig kobling til forutsigelser om fremtidige resultater eller en slik somatisk markør, kan en voldsutøver bli kontrollert av umiddelbare utsikter og være ufølsom for fremtiden. Et individs handlinger (ut fra å ha en lavere tendens til å orientere seg mot fremtidige konsekvenser) kan da bli lite rasjonelle og føre til emosjonell vold. Dette fordi slike personer handler på grunnlag av følelsene og overser konsekvensene av sine handlinger (Damasio, 2001).

Det er ingen studier som har utforsket muligheten for at lav fremtidsorientering er en forløper for attributter relatert til psykopati og aggresjon (Bjørnebekk & Gjesme, 2007).

Oppsummering

Studier har vist at fremtidsorienteringen til et individ virker inn på atferden. Videre at evnen til fremtidsorientering kan være en ”buffer” mot å utføre voldelig atferd.

Forbrytere/lovbryteres strukturering av fremtiden er mindre differensiert, mindre ”utbredt”, og mer internalt enn ikke-lovbrytere, spesielt de som er institusjonalisert.

Fremtidsorienteringen varierte ut fra hvor lang tid de hadde vært på institusjon og ut fra alder. Videre mener Trommsdorff & Lamm (1980) at et individs individuelle ståsted og

motiv også er sentralt. Fremtidsorientering gjør at man strukturerer tiden, evaluerer framtiden og dets problemer og planlegger framtidig mulig oppførsel/atferd. Dette gjør at motivene skaper målene, og influerer fremtidsorienteringen gjennom å velge og fokusere på noen ting og prøve å unngå andre. Jo større viktighet og konsekvenser for individet, jo mer påvirker det. Den fremtidsorienterte delen av tid inneholder perspektiver på håp, ønsker, planer, forventinger og ambisjoner, og kan i så måte være en begrepsmessig måte for hvordan man forventer og evaluerer fremtiden (Ibid, 1980). Disse studiene viser videre til at mannlige lovovertridere bedømmer sin nåværende situasjon på alle områder i livet som mer negativ enn de som ikke er lovovertridere. Mannlige lovovertridere forventer en mer negativ fremtid enn hva lovlydige gjør (Ibid, 1980).

Den variable graden av ”forsinkelse av belønning” (behovsutsettelse) er en sentral faktor for utvikling av fremtidsorientering (Bjørnebekk & Gjesme, 2007). Det grunnleggende for den hypotetiske sammenhengen mellom fremtidsorientering og belønning er den antakelsen at mangelen på kapasitet i å forsinke belønning gir en individuell svekkelse i prosessen med antakelser og planlegging som er grunnleggende i FTO. Hos mennesker som har denne svekkede kapasiteten, kan man forvente kortere og mindre strukturert fremtidsorientering enn hos mennesker med høy kapasitet (Ibid, 2007).

Gjennom å se på forholdet mellom kognisjon og emosjon, har Damasio (2001) utviklet somatisk markør- hypotesen. Somatiske markører kan forklares som en disposisjonell kobling mellom elementene i en situasjon og den emosjonelle tilstand som tidligere er blitt forbundet med dem (Damasio, 2001). Uten en varig kobling til forutsigelser om fremtidige resultater eller en slik somatisk markør, kan en voldsutøver bli kontrollert av umiddelbare utsikter og være ufølsom for fremtiden. Et individs handlinger (ut fra å ha en lavere tendens til å orientere seg mot fremtidige konsekvenser) kan da bli lite rasjonelle og føre til emosjonell vold. Dette fordi slike personer handler på grunnlag av følelsene og overser konsekvensene av sine handlinger (Ibid, 2001).

8.4 Forsterkningssensitivitet

Jeg vil nå gå inn på sensitivitet overfor negative konsekvenser (BIS) og belønningssensitivitet (BAS).

Ifølge Gray (1980; 1987; 1990), indikerer studier at det er tre ulike nervesystemer som kontrollerer emosjonell atferd. Jeg vil i denne oppgaven konsentrere meg om to av disse systemene.

I sin biologiske teori beskriver Gray at det ene systemet regulerer atferd for tilnærming, mens det andre regulerer unngåelsesatferd som respons til ulike miljøstimuli. Systemene kaller Gray for BIS og BAS (behavioral inhibition system/ behavioral approach system).

Det eksisterer individuelle forskjeller i hvor lett vi får en aktivering i systemene. Vi er i ulik grad sensitive for belønning og straff i ulike situasjoner. Påvirkning fra atferdsaktiverings- og atferdshindringssystemet påvirker vår tolkning ut i fra miljø og omgivelser. Dette mener Gray må ses i sammenheng med læringsaspektet eller de motivasjonelle forholdene knyttet til handling (Gray, 1990; Carver og White, 1994).

Reinforcement Sensitivity Theory (RST) er en teorimodellene innenfor personlighet. Grays teori tar utgangspunkt i biologi og går på hjernefunksjoner og atferd (Carver & White, 1994). RST- teorien ser på personligheten som sprunget ut fra grad av aktivering et individ får fra forskjellig typer stimulering. Individuelle forskjeller knytter seg først og fremst til læringsstil. Noen lærer i følge RST best av straff og fjerning av belønning, mens andre vil lære best av belønning og fjerning av straff (Bjørnebekk, 1998). Læringsprosessene som RST- teorien støtter seg til, er de samme som de som beskrives i operasjonell og klassisk betinging som jeg har vært inne på tidligere i oppgaven.

Atferdshindringssystemet, BIS, organiserer atferdsresponsene mot stimuli som signaliserer ubehagelige hendelser og fravær av belønning. Dette er et system som er knyttet til angst, og regulerer aversiv motivasjon⁹ (Gray, 1990; Carver & White, 1994).

⁹ Aversive punishment -en straff som gjør fysisk vondt

En respons som er svekket når man presenterer en stimuli. Når man smekker lanken til barnet når det stjeler kaker. Men også når barnet brenner seg på en fyrstikk, og er mer forsiktig med dette i fremtiden.

BAS, som beskriver handlingsaktiveringssystemet, er knyttet til impulsivitet ved svært høy aktivitet, og regulerer appetittmotivasjon. BAS- systemet genererer reaksjoner som fremmer handlingsskapende intensjoner i situasjonen (Corr et al., 1997).

Det tredje systemet beskriver Gray som et fight/flight system(kamp/ flukt), som er assosiert ved aktivering av en noe mer ekstrem tilstand og uforbeholdent nærvær av straff eller frafall av belønning. Det kan respondere på ubetingede aversive stimuli med ubetinget defensiv aggresjon eller ubetinget flukt. Jeg vil som sagt ikke gå noe nærmere inn på dette da de to andre stimulussystemene er mer relevant for min oppgave.

BIS- systemet kan i handlingstermer forklares som aktivering av en handlingsprosess i retning av å hindre/stoppe utførelsen. Dette for å unngå negativ affekt aktivert av situasjonen. Fysiologisk skjer dette ved at opphisselsesnivået, oppmerksomhetsnivået samt informasjonsprosessering øker. BIS- systemet utløser negative reaksjoner som frykt, angst, tristhet og frustrasjon (Gray 1990, Carver & White 1994; Corr, Pickering & Gray, 1997).

Ved aktivering av BAS- systemet skapes derimot positiv affekt. BAS- systemet genererer reaksjoner som fremmer tilnærmingsatferd i situasjonen (Corr et al. 1997). Positive emosjoner assosiert med håp, oppstemthet og glede blir tilskrevet til situasjonen (Carver & White, 1994).

Gray (1990) ser på BIS og BAS som to nevrologiske systemer som opererer uavhengig av hverandre. Men det antas også at de kan være i interaksjon med hverandre (Gray, 1987). Gray mener at BIS og BAS opererer i kombinasjoner med høye og lave verdier. Men det er en viss usikkerhet om hvordan ulike personlighetstrekk kommer til uttrykk (Corr, 2004). For eksempel har ekstremt høy BAS- sensitivitet vist seg å kunne knyttes til sosiopatiske trekk, men det kan også være dette i kombinasjon med et ekstremt lav BIS som medfører utviklingen av et slikt trekk (Gray, 1987). Motsatt kan ekstremt høy BIS

sensitivitet føre til angstlidelser og depresjon, men også her kan det antas at det oppstår i kombinasjon med lav BAS - aktivitet. Det er sannsynlig at en person som er sterkt BIS dominert har en lavere tendens til å delta i aggressiv atferd enn personer som er sterkt BAS dominert. Studier har vist at BIS er mer sensitivt hos introverte enn hos ekstroverte. Ifølge Gray (1990) ligger BIS og BAS mellom både emosjone og kognisjon.

Graden av aktivering for personer skjer ved hjelp av ulike stimuli i følge RST- teorien. De to ulike systemene kan virke uavhengig av hverandre og kan styre atferden på hver sin måte, men totalt sett er nettoeffekten influert av den samlede aktivering. Dette med bakgrunn i personers grad av BIS og BAS (Carver & White, 1994).

Selvrapporteringsskjemaer og kliniske rangeringsskjemaer har vært administrert for å måle biologiske prosesser hos mennesker. Kritikere av selvrapporteringsskjemaer mener dette er problematisk fordi det er vanskelig å skille emosjonelle tilstander (som engstelig og anspent) fra kognitive tilstandsreaksjoner (som oppvakthet). Menneskers subjektive beskrivelse av emosjonelle og kognitive tilstander gir imidlertid ingen garanti for at de reflekterer virkelige og distinkte prosesser i hjernen (McClelland et al, 1989; Gray, 1990). Gray (1990) argumenterer likevel for at implisitte læringsprosesser hos dyr og mennesker på bakgrunn av vår evolusjon kan antas å være den samme. Derfor vil fysiologiske undersøkelser gjort på dyr kunne overføres med relativt stor sikkerhet også til mennesker (Corr et al., 2000; Corr, Pickering & Gray, 2004).

Lykken (1995) mener at BIS insensitivitet fører til at individer blir vanskeligere å sosialisere (gjennom foreldre eller sosiale strategier som går på individets motivasjon til å unngå straff).

Det er relativt få studier som har utforsket BIS og BAS på ungdom med atferdsproblemer (Scheres, Osterlaan, & Seargent, 2001). Videre er det i kontrast til forskning rettet mot voksne mennesker, gjort få studier på sammenhengen mellom psykopatiske trekk og reaksjoner på straff på ungdom, og nesten ingen studier er blitt utført på barn (Dadds & Salomon, 2003).

Oppsummering

Det eksisterer tre motivasjonelle systemer i hjernen som ligger til grunn for en stor del av menneskets atferd og personlighetstrekk (Gray, 1980; 1987; 1990). I sin biologiske teori beskriver Gray at det ene systemet regulerer atferd for tilnærming, mens det andre regulerer unngåelsesatferd som respons til ulike miljøstimuli. Systemene kaller Gray for BIS og BAS (behavioral inhibition system/ behavioral approach system). Ifølge Gray (1987), indikerer tidligere studier at det er tre ulike nervesystemer som kontrollerer emosjonell atferd. Det eksisterer individuelle forskjeller i hvor lett vi får en aktivering i systemene. Vi er i ulik grad sensitive for belønning og straff i ulike situasjoner. Påvirkning fra atferdsaktiverings- og atferdshindringssystemet påvirker vår tolkning ut i fra miljø og omgivelser. Dette mener Gray må ses i sammenheng med læringsaspektet eller de motivasjonelle forholdene knyttet til handling (Gray, 1990; Carver og White, 1994).

Grays teori tar utgangspunkt i biologi og går på hjernefunksjoner og atferd (Carver & White, 1994). RST- teorien ser på personligheten som sprunget ut fra grad av aktivering et individ får fra forskjellig typer stimulering. Individuelle forskjeller knytter seg først og fremst til læringsstil. Noen lærer i følge RST best av straff og fjerning av belønning, mens andre vil lære best av belønning og fjerning av straff (Bjørnebekk, 1998). Atferdshindringssystemet, BIS, organiserer atferdsresponsene mot stimuli som signaliserer ubehagelige hendelser og fravær av belønning. Dette er et system som er knyttet til angst, og regulerer aversiv motivasjon. *Aversive punishment (en straff som gjør fysisk vondt)*. En respons som er svekket når man presenterer en stimuli. BAS, som beskriver handlingsaktiveringssystemet, er knyttet til impulsivitet ved svært høy aktivitet, og regulerer appetittmotivasjon.

Gray (1990) ser på BIS og BAS som to nevrologiske systemer som opererer uavhengig av hverandre. Men det antas også at de kan være i interaksjon med hverandre (Gray, 1987). Gray mener at BIS og BAS opererer i kombinasjoner med høye og lave verdier. Men det er en viss usikkerhet om hvordan ulike personlighetstrekk kommer til uttrykk (Corr, 2004). For eksempel har ekstremt høy BAS- sensitivitet vist seg å kunne knyttes til sosiopatiske trekk, men det kan også være dette i kombinasjon med et ekstremt lav BIS

som medfører utviklingen av et slikt trekk (Gray, 1987). Motsatt kan ekstremt høy BIS sensitivitet føre til angstlidelser og depresjon, men også her kan det antas at det oppstår i kombinasjon med lav BAS - aktivitet. Det er sannsynlig at en person som er sterkt BIS dominert har en lavere tendens til å delta i aggressiv atferd enn personer som er sterkt BAS dominert. Studier har vist at BIS er mer sensitivt hos introverte enn hos ekstroverte. Ifølge Gray (1990) ligger BIS og BAS mellom både emosjone og kognisjon.

Lykken (1995) mener at BIS insensitivitet fører til at individer blir vanskeligere å sosialisere (gjennom foreldre eller sosiale strategier som går på individets motivasjon til å unngå straff).

9. Presentasjon av undersøkelsen

I oppgaven har jeg fokusert på forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for vold og atferdsproblemer.

Hovedhensikten med forskningsprosjektet er å studere veier som fører fram til voldshandlinger. Det søkes innsikt til en rekke ulike faktorer og erfaringer knyttet til samspillet mellom individer og deres miljø. Spesiell oppmerksomhet rettes mot hvordan følelser kan knyttes til hvordan en aktuell situasjon oppfattes og videre hvilken handling som følger som konsekvens av samspillet. Videre fokuseres det mot hvilke bidrag affektive disposisjoner gir i slike prosesser og hvilke faktorer som hindrer at slike disposisjoner fører til problematferd.

En annen hovedhensikt med prosjektet er å identifisere tegn på at en uheldig atferd kan være under utvikling, slik at tiltak mot dette kan settes inn så tidlig som mulig. Ut fra oppgavens teoretiske grunnlag finnes det flere risikofaktorer som kan lede fram til voldelig atferd. Voldsutøvere kan ha flere dysfunksjoner i nervesystemet, uhensiktsmessig handlingsrepertoar, lav framtidsorientering og ulik sensitivitet i forskjellige situasjoner og de kan tolke andres intensjoner ulikt og bruke vold i forskjellige situasjoner.

I dette kapittelet vil det først bli tatt opp metodiske problemer og utfordringer. De utvalgte testenenes operasjonalisering og faktorstruktur vil bli presentert, samt prosedyrebeskrivelse. Det vil også bli redegjort for undersøkelsens utvalg og hvordan vi ved bruk av statistikk behandler datamaterialet. Men først i metodekapitlet vil jeg gå inn på valg av forskningsdesign knyttet til formålet med undersøkelsen.

10. Hypoteser og hypotesemodell

Jeg gjentar problemstillingen i oppgaven:

”Forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for vold og atferdsproblemer”.

Jeg vil i dette kapitlet utrede hypoteser og teoretisk modell ut fra det teoretiske grunnlaget i oppgaven. Modellen, hypotesene og problemstillingen vil være knyttet til emosjonell/instrumentell vold, fremtidsorientering, sensitivitet overfor negative konsekvenser, belønningssensitivitet, fiendtlig attribusjonsmønster og attributter relatert til psykopati.

Det finnes mange ulike faktorer som kan forklare bruk av vold som er utelatt i oppgaven av hensyn til oppgavens størrelse.

Hypotese:1

Framtidsorientering forventes å predikere begge typer psykopati og begge typer aggresjon negativt.

Hypotesen om at det er negativ sammenheng mellom FTO og primær psykopati er utledet fra Trommsdorff & Lamm (1980), studier hvor lovovertredere hadde lav framtidsorientering.

Bjørnebekk (1998) utledet i sin hypotese at det er negativ sammenheng mellom FTO og primær psykopati. Videre utledet han at det var negativ sammenheng mellom FTO og sekundær psykopati.

Det grunnleggende for den hypotetiske sammenhengen mellom framtidsorientering og belønning er den antakelsen at mangelen på kapasitet i å forsinke belønning gir en individuell svekkelse i prosessen med antakelser og planlegging som er grunnleggende i FTO. Hos mennesker som har denne svekkede kapasiteten, kan man forvente kortere og mindre strukturert framtidsorientering enn hos mennesker med høy kapasitet (Bjørnebekk & Gjesme, 2007).

Et individs handlinger (ut fra å ha en lavere tendens til å orientere seg mot fremtidige konsekvenser) kan bli lite rasjonelle og føre til emosjonell vold. Dette fordi slike personer handler på grunnlag av følelsene og overser konsekvensene av sine handlinger (Damasio, 2001).

Hypotesen er videre utledet fra Bjørnebekk (1998), i tilknytning til personlighetstrekk, fremtidsorientering og vold. Blant voldsutøvere med høy fremtidsorientering og et mindre optimistisk syn på fremtiden kan volden komme til uttrykk i form av emosjonell aggresjon. Blant voldsutøvere med en mindre kompleks fremtidsorientering og urealistisk syn på den personlige fremtid, har volden en tendens til å være av instrumentell karakter

Hypotese:2

Sensitivitet i BAS forventes å positivt predikere emosjonell aggresjon, mistenksomhet og begge typer psykopati.

I følge Gray (1990) eksisterer det individuelle forskjeller i hvor lett vi blir aktivert ved presentasjon av en forsterker (BAS-reaktivitet)..Aktivering i BAS leder til aktivering av positiv affekt og tilnærmingsatferd. Svært høy aktivering til impulsivitet. Personer som er BAS- reaktive vil være mer motiverte av betingede stimuli for belønning enn personer som ikke er BAS- reaktive (Bjørnebekk 1998:75). Studier tyder på at individer er vanskeligere å oppdra, noe som kan føre til at foreldrene går i den såkalte ”forsterkningsfellen” (Patterson, 1982, se kapittel 5). Denne typen interaksjon i familien har vist seg til å kunne forsterke bruk av antisosial atferd til den blir automatisert. Det har også vist seg at en slik type atferd fører til motreaksjoner fra medelever, noe som kan føre til utvikling av et fiendtlig attribusjonsmønster (Bjørnebekk, in press). Newman mfl. (1995) viser videre at primærpsykopaten er assosiert med en normal BAS, og sekundærpsykopaten med en sterk BAS og lav BIS.

Hypotese:3

Sensitivitet i BIS er forventet å predikere primær psykopati og instrumentell aggresjon negativt, og emosjonell aggresjon og mistenksomhet positivt.

Basert på tidligere studier er BIS forventet å predikere psykopati og instrumentell aggresjon negativt (Dadds et al., 2006). Hypotesen er imidlertid utledet fra Lykken's (1967, 1995) teori. Med utgangspunkt i at BIS er en sensitivitet for negative konsekvenser, forventes det en negativ sammenheng mellom BIS og instrumentell aggresjon. Angst/sensitivitet for negative konsekvenser har vist seg å fungere som en buffer mot slik atferd i flere longitudinelle studier (Lacourse et al., 2006; Craig et al., 2002)

Mellom BIS og primær psykopati er hypotesen utledet fra Newman mfl. (2005), hvor det predikeres at BIS har sammenheng mellom primær psykopati og er lav. Atferden blir av BIS hemmet for å unngå straff eller at belønning blir inndratt. I tillegg kan atferden være sensitiv overfor situasjoner som er nye og uvante. Dette har vist seg å kunne fungere som en buffer mot å utføre antisosial atferd.

Hypotese:4

Både primær og sekundær psykopati er forventet å positivt predikere instrumentell og emosjonell aggresjon. Levenson (m.fl. 1995) mente det var en positiv sammenheng mellom primær psykopati og instrumentell aggresjon. Instrumentell aggressiv pga manglende empati og samvittighet.

Blackburn (1975) karakteriserte primær psykopater som impulsive og at det derfor eksisterer en sammenheng mellom primær psykopati og emosjonell aggresjon. Sekundære psykopater er karakterisert ved en rekke av samme trekkene og det er også funnet likhetstrekk mellom den antisosiale atferden deres (Blackburn, 1993; Newman mfl., 2005). Det forventes en positiv forbindelse mellom sekundær psykopati og fiendtlig attribusjon på grunn av at de er preget av både impulsivitet og negativ affekt. En kan dermed anta at deres antisosiale/impulsive atferd vil lede til en rekke konflikter med andre mennesker som kan føre til at deres negative følelser blir rettet mot andre. Tidligere studier har også vist en positiv sammenheng mellom sekundær psykopati og emosjonell aggresjon (Nigg, 2006). En antakelse er at denne typen aggresjon er utløst som en forsvarsreaksjon mot truende stimuli, som raskt aktiveres på grunn av deres fiendtlige attribusjons mønster (se Dodge & Coie, 1987 kapittel 8.1). Vold blir en forsterker for å

komme seg ut av ”farlige situasjoner”. Karpman (1948) betegner denne gruppen som ekstremt impulsiv og hadde antisosial oppførsel under påvirkning av emosjonelle forstyrrelser.

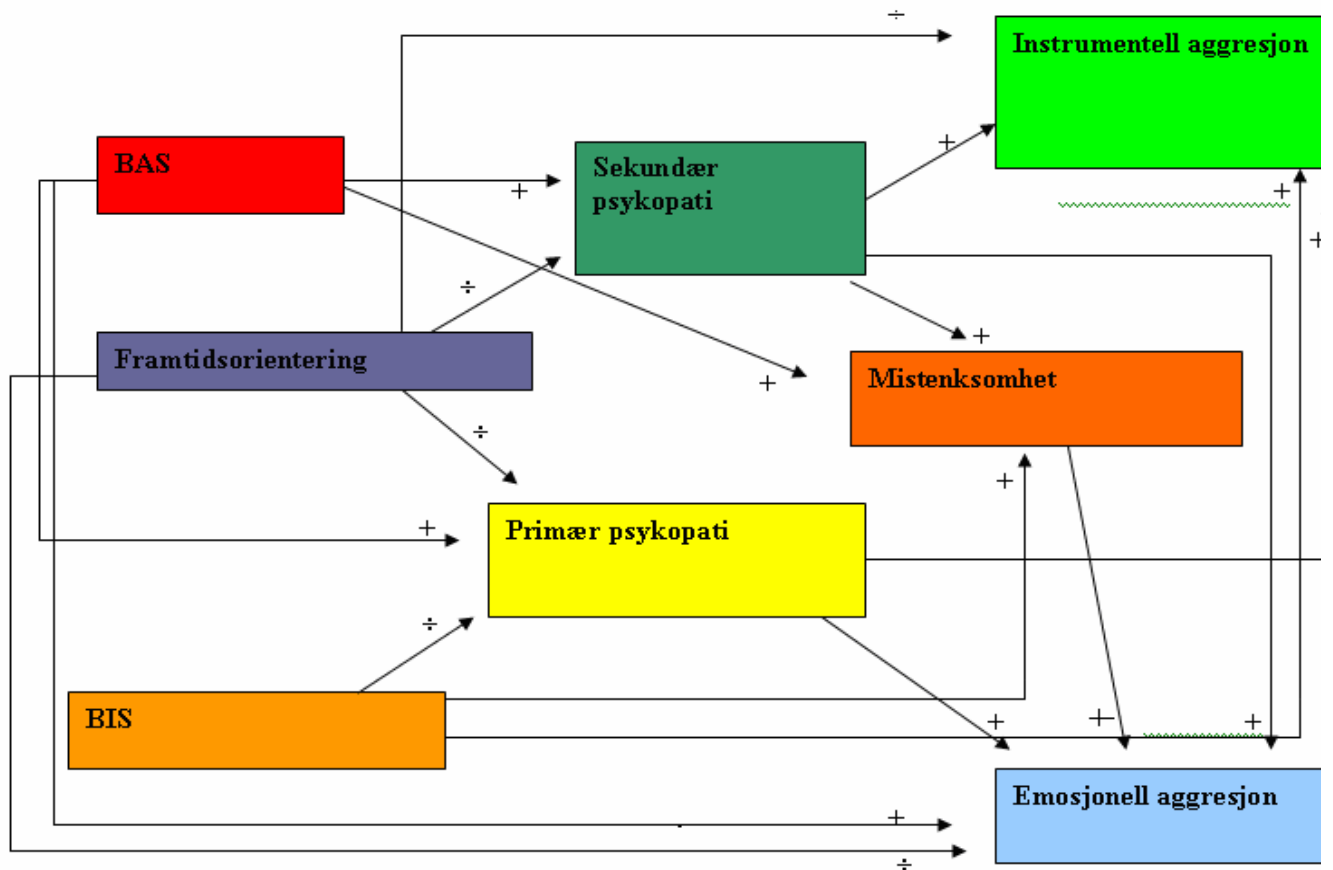
Hyptese:5

Det er en positiv sammenheng mellom mistenksomhet og emosjonell aggresjon. Dodge & Coie (1987) identifiserte to subtyper av aggresjon i sin studie: reaktiv og proaktiv.

Reaksjon på provokasjoner og fremkallelse av fiendtlighet er to hovedkjenntegn på emosjonell aggresjon. Provokasjonen kan omfatte fornærmelser, trusler om aggresjon eller andre handlinger som frustrerer og opprører aggressoren. Man reagerer ut fra en oppfatning om provokasjon eller trussel fra offerets side. Formålet med den aggressive handlingen er å påføre offeret skade, utløst av følelser av fiendtlighet som kan omfatte en blanding av sinne, motvilje, frykt, eller andre negative følelser utløst av offerets handlinger. Dette kan være situasjoner hvor det finner sted diskusjon, krangel eller det har vært tidligere aggressive episoder mellom partene. Det forventes derfor en positiv sammenheng mellom fiendtlig attribusjonsmønster og emosjonell aggresjon.

Det er videre forventet at målgruppen vil score signifikant høyere på BAS, antisosiale attributter, mistenksomhet og aggresjon, og signifikant lavere på FTO enn en matchet sammenligningsgruppe som ikke har definerte atferdsproblemer.

Figur 7: Den teoretiske modellen

Tegnet "÷" indikerer negative forventede sammenhenger, mens tegnet "+" indikerer positive forventede sammenhenger.

11. Metodedel

11.1 Forskningsdesign

Ungdom fra institusjon, spesialklasse og en matchet sammenligningsgruppe har deltatt i den empiriske undersøkelsen, der jeg har sett på hvordan temperament og framtidsorientering er assosiert til attributter relatert til to typer psykopatiske disposisjoner og individuelle forskjeller i aggresjon. Videre er ungdommene med atferdsproblemer sammenlignet med en gruppe ungdom som ikke hadde definerte atferdsproblemer.

Ut fra formålet med undersøkelsen ble det valgt et ikke- eksperimentelt design til å undersøke potensielle forgjengere for antisosial atferd. Et longitudinelt design ble sett på som for omfattende for en slik studie, på tross av at en slik type undersøkelse hadde vært mer optimalt til å besvare oppgavens problemstillinger. Det ligger utenfor undersøkelsens målsetning å studere en påvirkning som skal forsøke å endre tingenes tilstand. Det ble derfor ikke gjort noe forsøk på å utforme et eksperimentelt design.

11.2 Utvalg

Målgruppen

Målgruppen består av 45 ungdommer valgt ut fra et kriterium om at de har et definert atferdsproblemer. Gruppen besto av 29 gutter og 16 jenter som var tilknyttet institusjon eller gikk i spesialklasse.

Matchet sammenligningsgruppe

For å få en sammenligningsgruppe valgte vi ut 45 ungdommer som ikke hadde definerte atferdsproblemer. Disse ble matchet individuelt på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, nasjonalitet og bosted. Dette fordi de skulle være mest mulig lik ungdommene i målgruppen.

Alderen for disse gruppene var fra 13-18 år med en gjennomsnittalder på 15.2 år (SD= 1.2). Jentenes alder var fra 14-18 (M=15,6) og guttene var fra 13-18 (M=14,9).

11.3 Tester

11.3.1 Fremtidsorientering (FTO)

Det er valgt å bruke "the Future Time Orientation Scale" (FTO; Gjesme, 1979) til å måle elevenes fremtidsorientering. Instrumentet består av fire ulike underskalaer:

1. Involvering og strukturering av fremtiden. I hvilken grad individer tenker på fremtiden ("*involvement*").
2. I hvilken utstrekning individet kommer fremtiden i forkjøpet ("*anticipation*").
3. Grad av opptatthet av å tenke fremover ("*occupation*")
4. Hvor raskt individet opplever at fremtiden nærmer seg ("*speed*").

Det opereres likevel med kun en FTO-faktor i studier som har brukt dette instrumentet.

Instrumentet består opprinnelig av 14 items der informanten ved hjelp av avkryssing skal ta stilling til om det enkelte utsagn passer på en firepunkts skala:

"Svært godt" (verdi 4), "Ganske godt" (verdi 3), "Ikke så godt" (verdi 2), eller "Slett ikke" (verdi 1).

I tidligere studier har FTO skalaen oppnådd en reliabilitetskoeffisient på mellom .57 og .67 (Gjesme, 1983b; Halvari, 1991b; Martz, 2004; Thomassen, Halvari og Gjesme, 2001; Öner-Özkan, 2007). For gutter var det imidlertid i Gjesme (1979) sin studie ingen sammenheng mellom faktoren relatert til tidens hastighet og de andre faktorene.

Bjørnebekk (in press) har forandret og forenklet formuleringene vi brukte i testen. Dette er gjort med bakgrunn i at resultatene fra hans pilotstudie tyder på at skalaen i sin opprinnelse passer best for eldre forsøkspersoner. I hans doktorgradsavhandling er $\alpha = .77$. Item 1 er imidlertid her fjernet. Itemet førte både til redusert α og det ladet heller ikke på den samme faktoren som de andre FTO - itemene. Et item også tatt ut i forkant i studien. FTO-skalaen består av 12 item. Vi valgte å bruke de opprinnelige 13 itemene som Bjørnebekk startet med.

Eksempel på item som måler FTO:

”Jeg er opptatt av ting som ligger frem i tid ”.

11.3.2 Disposisjoner relatert til sensitivitet i det nevrologiske grunnlaget for aktivering av tilnærmings- og unngåelsesmotivasjon

En annen forskjell mellom BIS/BAS og flere av de andre tilnærmings – unngåelseskonstruktene, som er benyttet i andre studier, er at BIS og BAS representerer *sensitivitet* og ikke *typiske erfaringer* i hverdags situasjoner.

BIS/BAS skalaen til Carver og White (1994) er det instrumentet som oftest brukes til å tappe BIS/BAS hos voksne (Gomes, Cooper og Gomez, 2005). Sensitivitet i motivasjonssystemene antas å være en sentral forgjenger for menneskers atferd. Atferdstilnærmingssystemet (BAS) er antatt å regulere appetitt atferd, hvor målet er å bevege seg mot noe en ønsker å oppnå. Atferdsunngåelses(eller hindrings)systemet (BIS) er antatt å regulere unngåelsesatferd, hvor målet er å bevege seg bort fra noe ubehagelig. Et individ kan lære seg å unngå angstutløsende situasjoner, men individet kan fortsatt ha en form for sensitivitet for signaler om inntreffning av negative konsekvenser. BIS sensitivitet er derfor teoretisk forskjellig fra det vi måler med angsttester eller med tester som tapper negativ affekt, som for eksempel PANAS NA (Tellegen, 1985). I følge Carver og White er en svakhet ved en rekke av skalaene som er ment å tappe BIS at de i realiteten tapper trekkangst. Wilson, Barrett og Gray har utviklet et instrument, som er basert på Grays teori. Faktoranalyse av instrumentet gav imidlertid ikke støtte til at skalaene deres tappet BIS og BAS sensitivitet (Wilson, Gray og Barrett, 1990). En styrke ved Carver og White (1994) sitt instrument er at det er basert på Grays temperamentsteori. Det vil si at instrumentet er ment å tappe individuell sensitivitet i de to ulike motivasjonssystemene¹⁰.

¹⁰ Det kan imidlertid diskuteres om i hvilken grad deres test måler sensitivitet i to ulike motivasjonssystemer, eller om det i det hele tatt er mulig å tappe dette ved hjelp av et selvrapportskjema. Brenner, Beauchaine og

Det er ikke kommet frem til noen generell enighet om hvordan BAS sensitivitet kan forventes å komme til uttrykk. Carver og White valgte under utviklingen av sin test å hente kvaliteter av BAS sensitivitet fra flere ulike teoretiske tilnærminger. Kvalitetene de endte opp med er som følgende;

Sterk tiltrekning av appetitt mål ("*strong pursuit of appetitive goals*").

- Belønnings - responsivitet ("*responsiveness to reward*")

Tendens mot å søke nye erfaringer som potensielt kan føre til positive opplevelser ("*a tendency to seek out new potentially rewarding experiences*")

Tendens til å handle raskt i jakten på et ønsket mål ("*a tendency to act quickly in pursuit of desired goals*").

For voksne er BAS skalaen ut fra faktoranalyse delt i tre ulike underskalaer;

- BAS Reward Responsiveness

BAS Drive

BAS Fun Seeking.

Alle BAS item refererer likevel til *potensielt* forsterkende hendelser og taper hvordan personen responderer på dem.

BIS skalaen inneholder item som er rettet mot *antesipering av fremtidige negative konsekvenser*. Hvordan vi reagerer i situasjoner som utløser angst er, ulikt en sensitivitet, også påvirket av en rekke faktorer utover angstilstanden i seg selv. For eksempel av i hvilken grad vi forventer å mestre angsten (Carver og Scheier, 1986). I følge Grays teori er BIS sensitivitet relatert til situasjoner som signaliserer negative konsekvenser, fratrekk av belønning og/eller nyhet (Field, 2006; Gray, 1982).

Sylvers (2005) fant i den sammenheng lav korrelasjon ved sammenligning av psykofysiologiske og selvrappert mål av BIS/BAS aktivering.

Det eksisterer, så vidt jeg vet, kun to tilpassninger av BIS/BAS skalaen til barn. Muris, Meesters, de Kanter og Timmerman (2005) tilpasset og testet ut BIS/BAS skalaen til Carver og White på et utvalg av 284 barn mellom 8 og 12år¹¹. Muris og medarbeiderne oppnådde en reliabilitetskoeffisient på .78 for BIS skalaen og .80 for BAS skalaen. Siden skalaen også fungerte godt i forhold til andre skalaer har Bjørnebekk (in press) valgt å oversette og tilpasse barneversjonen av Carver og Whites BIS/BAS skala til norsk. Cronbach's Alpha hos Bjørnebekk er .79 for BAS og .73 for BIS. Studier tyder på at den norske barneversjonen (se Bjørnebekk, 2007, in press) ligger tett opp til faktorstrukturen til skalaene som er utprøvd i USA (Carver og White, 1994), Australia (Heubeck et al., 2005; Jorm et al., 1999) og Nederland (Franken et al., 2006; Muris et al., 2005). I likhet med flere av de andre studiene er det også i denne studien en positiv korrelasjon mellom BIS og BAS RR.

Instrumentet består av 20item hvor forsøkspersonen ved hjelp av avkryssing skal ta stilling til om det enkelte utsagn passer på en firepunkts likert skala;

”Svært godt” (verdi 4), ”Ganske godt” (verdi 3), ”Ikke så godt” (verdi 2) eller ”Slett ikke” (verdi 1).

Eksempel på BIS item

”Jeg blir lei meg når folk kjefter på meg eller forteller meg at jeg gjør noe galt”

Eksempel på BAS item

”Jeg er alltid villig til å prøve noe nytt, hvis jeg tenker at det blir gøy”.

¹¹ Field (2006) har brukt en litt annen versjon av BIS skalaen på 8 og 9åringer, men denne versjonen er ikke testet ut på et større utvalg av barn.

11.3.3 Instrumentell og emosjonell aggresjon

Testen er hentet fra Roland og Idsøe (2001) som utførte en studie av 1801 5.klassinger og 2083 8.klassinger. Intensjonen var å se på hvordan mobbing (tyrannisering, dominering, bølling) er relatert til proaktiv og reaktiv aggresjon. Elevene i utvalgene var 11 år og 14 år. Lisrel 8.30 ble brukt for å få modellenes tilpasning til data. Det var både gutter og jenter med i undersøkelsen, og analysene ble gjennomført i lys av dette. Det ble avdekket støtte for faktorløsninger og faktoriell invarians. Svarene ble gitt på en firepunkts skala som indikerer hvor godt de ulike utsagnene passer til den enkelte ; 1:”passer slett ikke”, 2:”passer ikke så verst”, 3:”passer ganske godt”, 4:”passer svært godt.

Item eksempel fra den Emosjonelle Aggresjons skalaen (EA);

”Hvis noe går meg imot blir jeg skikkelig sinnar.”

Item fra den Instrumentelle Aggresjons skalaen (IA);

”Jeg bruker gjerne vold for å oppnå noe jeg har satt meg fore ”.

Itemene i Roland og Idsøe`s skalaer er relatert til i en skolekontekst. Vi har omkonstruert dem til å tappe aggresjon mer generelt (se Bjørnebekk, in press).

11.3.4 Antisosiale attributter

”The Primary and secondary psychopathy scales” (Levenson, Kiehl and Fitzpatrick, 1995) brukes til å tappe attributter relatert til primær-psykopati og sekundær-psykopati.. Testen er konstruert slik at den også kan brukes i en normalpopulasjon. Levenson og kollegaene har selv testet ut skalaen på 487 studenter som gikk på psykologistudiet ved universitetet i California. I undersøkelsen var det ca dobbelt så mange kvinner som menn som deltok. Alder varierte fra 17- 49 år.

Testen har vist seg å ha to faktorer som tilsvarer de som tappes av Hare`s Psychopathy Checklist (Hare,1991), som er en internasjonalt anerkjent skala for å identifisere

psykopater på grunnlag av kliniske intervjuer og informasjon. Selv om faktorene har høy korrelasjon, har de forskjellig eksterne korrelasjoner. De primær-psykopatiske itemene tapper en egoistisk, lite empatisk og manipulativ holdning mot andre. De sekundær-psykopatiske tapper en impulsiv og selvødeleggende livsstil.

Eksempel fra PPS: ”Det spiller ingen rolle om noen skades når jeg har bestemt meg for nå et mål” og fra SPS: ”De fleste av mine problemer skyldes at andre ikke forstår meg”. PPS og SPS.

11.3.5 Fiendtlig attribusjonsmønster/ mistenksomhet

Til å tappe fiendtlig attribusjonsmønster/mistenksomhet brukes ”The Suspiciousness scale” Karolinska Scales of Personality (KSP skalaen). KSP skalaen måler ulike ting (Schalling mfl., 1987), men her benyttes itemene som måler fiendtlig attribusjonsmønster/mistenksomhet.

Eksempel på item som måler fiendtlig attribusjon:

”Jeg er på vakt mot slike som er vennligere enn ventet”.

Alle testene og skalaene som brukes i denne studien er anerkjent og tidligere utprøvd.

11.3.6 Observasjonsskjema

For å observere voldshandlinger ble det benyttet ”violent incident coding sheet” (Cornell, D.G., Warren, J., Hawk, G., Stafford, E., Oram, G., & Pine, D., 1996). Denne loggføringen ble brukt for å kartlegge voldshandlinger som instrumentelle eller fiendtlige/reaktive former for aggresjon. Skjemaet er gjort tilgjengelig for forskning, og er ikke et klinisk instrument.

Her ble elever i faresonegruppe samt matchet sammenligningsgruppe med disse loggført hver gang det var konflikter med andre ungdommer over et tidsrom på ett år. Dette er en deskriptiv (naturalistisk) forskningsmetode som går på å systematisk observere aggresjonen slik den naturlig forekommer i ulike situasjoner, og uten kunstig manipulasjon av variabler. Loggføringen ble utført av kontaktlærer til hver enkelt elev.

11.4 Instrumenter og framgangsmåte

Det ble søkt om tillatelse av Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste AS (NSD) for å utføre testene. Etter å ha fått klarsignal fra NSD ble det sendt ut brev til foresatte i spesialklassen og referansegruppen, dette fordi de fleste av disse informantene var for unge til selv å avgjøre deltakelsen i testingen.

Elevene i spesialklassen har havnet i den pga. antisosiale handlinger i form av kriminalitet, rusmisbruk, manglende skolegang og manglende evne til å fungere i normalklasse. Alle elevene får hjelp av barnevern eller barne- og ungdomspsykiatri. Spesialklassen er et av disse tiltakene fra barnevernet, og i samråd med skolen ble elevene plasserte i denne klassen. Det har også blitt samarbeidet med tidligere barneskoler.

Ungdommene som var plassert på institusjonene, var plassert på § 4.24, som gjelder plassering og tilbakehold i institusjon uten eget samtykke, og på § 4.26, som gjelder tilbakehold på institusjon på grunnlag av eget samtykke, etter lov om barnverntjenester. Plasseringen bygger på at en ungdom har vist alvorlige atferdsvansker, ved alvorlig eller gjentatt kriminalitet, ved vedvarende misbruk av rusmidler eller på annen måte. På forhånd kan en anta at ungdommene har deltatt i minst en hendelse med alvorlig antisosial atferd. I tillegg kan en regne med at ungdommene som har atferdsproblemer, har deltatt i ulike voldsepisoder. Plasseringen i seg selv forteller lite om hvilke antisosiale handlinger ungdommene har deltatt i, når atferden startet, og hvor alvorlig den er. I hovedsak var ungdommene plassert med utgangspunkt for utredning, observasjon og behandling.

Gjennomføringen av testene ble utført på samme måletidspunkt. Under selve testingen ble ungdommene tatt inn på et rom og testet hver for seg. Den første delen av testen ble gjennomført ved ulike items som målte ulik grad av fiendtlig attribusjonsmønster, kognitiv framtidsorientering, BIS og BAS, instrumentell og emosjonell aggresjon, psykopatiske trekk og skolemålviktighet. Hver ungdom fikk utdelt et avkryssingsskjema hvor ungdommen måtte krysse av på i hvilken grad spørsmålet/påstanden passet til dem selv.

Testleder gjorde oppmerksom på at man skulle krysse av for hvordan en selv vanligvis opplevde spørsmålet eller påstanden, og ikke det aktuelle tidspunktet for testen.

Hver enkelt ungdom ble informert om at testingen var konfidensiell, og at de hadde anledning til å trekke seg på hvilket som helst tidspunkt. De ble også oppfordret til å si ifra hvis det var spørsmål de ikke forsto, eller be om utdypende kommentarer underveis i testingen. Alle spørsmålene/påstandene ble lest høyt opp for hver enkelt ungdom. De hadde ikke spørsmålene framfor seg.

Ungdommene ble oppfattet som fokuserte og seriøse i gjennomføringen av testene.

11.4.1 Statistisk bearbeiding av datamaterialet

Målgruppen og referansegruppen utgjør to uavhengige grupper. Av denne grunnen er Mann-Whitney U test egnet for å analysere disse dataene. Dataene ble videre analysert gjennom korrelasjon (Pearson's r) og multippel regresjon. Tidligere forskning har vist at kjønn er en faktor som bør tas i betraktning når aggresjon og temperament studeres (se f. eks.). I denne studien er det valgt å gjennomføre hierarkisk regresjon av de avhengige variablene hvor de uavhengige variablene er lagt i på ulike trinn på bakgrunn av det teoretiske grunnlaget. Dette gir mulighet til å vurdere endring i R^2 for hvert trinn. Hovedeffekten av kjønn (mann = -1, kvinne = 1) er derfor lagt inn på steg en i modellen. FTO, BIS/BAS ble lagt inn på det andre steget. I det tredje steget ble toveisinteraksjonen lagt til (Aiken & West, 1991).

I prosedyren frem mot test av antatt moderasjon/interaksjon blir hver av predikator variablene gjennomsnittssentrert. Dette blir gjort for å maksimalisere tolkbarhet og redusere problemer knyttet til multikolinearitet i analysen av interaksjonseffekter. Hvis ikke de uavhengige variablene sentreres vil interaksjonsproduktet korrelere høyt med sine komponenter. Alle interaksjonsprodukt termer er videre konstruert ut av de sentrerte variablene ved å multiplisere dem med hverandre (Aiken og West, 1991:49).

Interaksjonsledd som ikke har signifikant effekt blir utelatt av regresjonsanalysen (Judd og Kenny, 1981). Dette blir også gjort med hensyn til interaksjonsleddene for å hindre at deres effekt ikke er en funksjon av samspillet med andre interaksjonsvariabler.

Signifikante interaksjonseffekter er videre tolket ved genererte predikerte verdier fra

regresjonsligninger hvor et standard avvik over (Høy) og under (lav) gjennomsnittet til de kontinuerlige variablene er satt inn for å løse regresjonsligningene for å kunne presentere interaksjonene i grafer.

12. Resultater

Oversikten over korrelasjonen mellom variablene er gitt i tabell 1. Resultatene indikerer som forventet, i hypotese 1, at FTO er negativt korrelert med primær psykopati ($r = -.40$), sekundær psykopati ($r = -.34$), instrumentell aggresjon ($r = -.37$) og emosjonell aggresjon ($r = -.30$).

BAS er positivt linket til attributter relatert til sekundær psykopati ($r = .39$). BAS videre moderat korrelert med mistenksomhet ($r = .42$), emosjonell aggresjon ($r = .42$) og instrumentell aggresjon ($r = .37$). Sammenhengen mellom BAS og attributter relatert til primær psykopati er også signifikant ($r = .25$). Dette gir støtte til hypotese 2.

BIS er relatert til instrumentell aggresjon ($r = -.21$), attributter relatert til primær psykopati ($r = -.23$) og mistenksomhet ($r = .38$). Dette gir støtte til hypotese 3.

Hypotese 4: Attributter assosiert til sekundær psykopati er relatert til mistenksomhet ($r = .39$), emosjonell aggresjon ($r = .73$), og instrumentell aggresjon ($r = .63$). Sammenhengen mellom attributter relatert til sekundær og primær psykopati er likevel sterkere enn forventet ($r = .70$).

Attributter relatert til primær psykopati er assosiert med instrumentell aggresjon ($r = .74$) og med emosjonell aggresjon ($r = .61$) på den forventede måten.

Som forutsett i hypotese 5, er mistenksomhet relatert til emosjonell aggresjon ($r = .43$).

Tabell 1. Deskriptiv statistikk, Reliabilitet og interkorrelasjon

N = 90	M	SD	α	1	2	3	4	5	6	7
1. BAS	37.7	6.1	.82	1						
2. BIS	17.2	4.2	.80	.37**	1					
3.FTO	28.4	5.6	.84	-.15	.17	1				
4. PP	18.3	10.0	.92	.25**	-.23**	-.40**	1			
5. SP	18.0	6.2	.88	.39**	.01	-.34**	.70**	1		
6.Susp	9.5	2.8	.70	.42**	.36**	-.13	.18	.39**	1	
7.Em.Ag.	14.0	4.1	.81	.42**	.08	-.30**	.61**	.73**	.43**	1
8.Inst.Ag.	7.5	3.5	.89	.11	-.21*	-.37**	.74**	.63**	.19*	.62**

* $p < .05$; ** $p < .01$ (to-halet). BAS= Behavioral Approach System; BIS= Behaviorial Inhibition System; FTO= Fremtidsorientering; PP= Primær Psykopati; SP= Sekundær Psykopati; EA= Emosjonell Aggresjon; IA= Instrumentell Aggresjon.

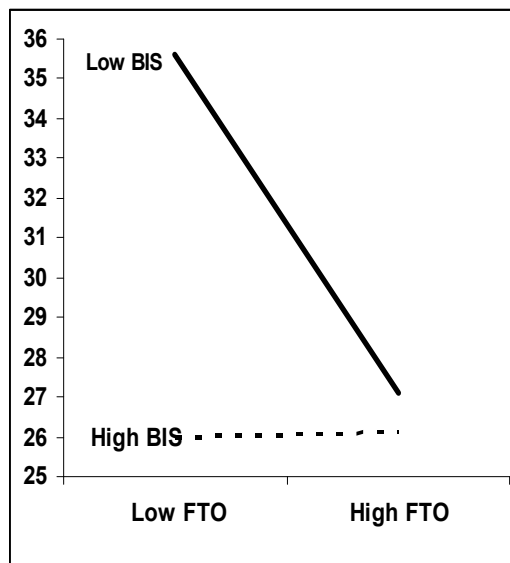
Forskjellene i scor på testene mellom målgruppen og referansegruppen er videre som forventet for de fleste variablene. Signifikante gruppeforskjeller ble funnet for FTO ($z = -1.98$, $p < .0001$), SP ($z = -6.3$, $p < .0001$), BAS ($z = -3.9$, $p < .0001$), instrumentell aggresjon ($z = -2.7$, $p < .01$), og emosjonell aggresjon ($z = -4.5$, $p < .0001$). Differansen mellom gruppene når det gjelder mistenksomhet er imidlertid ikke signifikant ($z = -1.9$, $p < .06$).

Ingen forskjeller ble funnet for BIS ($z = -.64$, $p < .52$).

Antisosiale attributter

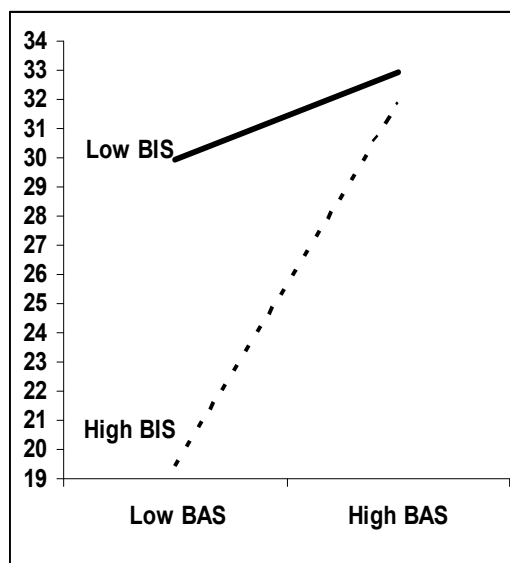
Regresjon av primær psykopati gir signifikant effekt for den samlede modellen, $F_{4,85} = 8.14$, $p < .0001$, $R^2 = .28$. Effekten av kjønn i steg 1 var ikke signifikant $\beta = -.11$, $t_{1,88} = -1.06$, $p = .29$. I det andre steget viste FTO, $\beta = -.30$, $t_{4,85} = -3.12$, $p < .01$, og BIS, $\beta = -.27$, $t_{4,85} = -2.58$, $p < .01$, en negativ link til primær psykopati. BAS er derimot en positiv prediktor av primær psykopati, $\beta = .33$, $t_{4,85} = 3.20$, $p < .002$. Den signifikante FTO x BIS interaksjonen, $F_{\text{change } 1,84} = 9.27$, $p < .01$, $R^2 = .07$, illustrert i figur 8, indikerer at lav sensitivitet til negativ effekt primært er assosiert til attributter relatert til primær psykopati når framtidssorienteringen er lav.

Figur 8. Primær psykopi som en funksjon av sensitivitet i BIS og framtidsorientering.

Illustrasjonen av den signifikante BIS x BAS interaksjonen i figur 9, $F_{\text{change } 1, 84} = 11.77$, $p < .001$, $R^2 = .09$, indikerer at høy BIS-reaktivitet er assosiert med redusert score på attributter relatert til primær psykopi for individer med lav BAS-reaktivitet. I kontrast, underaktiv BIS er assosiert med høy score uansett individets sensitivitet i BAS.

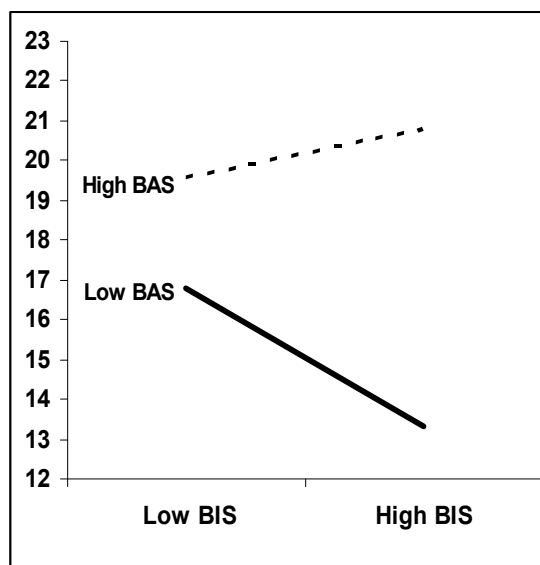
Figur 9. Primær psykopi som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.

Regresjon av sekundær psykopati på grunnlagsmodellen gir en signifikant effekt for den samlede modellen, $F_{4,85} = 6.59$, $p < .0001$, $R^2 = .24$. Effekten til kjønn på steg 1 var ikke-signifikant, $\beta = .07$, $t_{1,88} = .69$, $p = .49$. I det andre steget viste FTO, $\beta = -.27$, $t_{4,85} = -2.77$, $p < .01$, en negativ link til sekundær psykopati. BAS ble avdekket som en positiv prediktor, $\beta = .37$, $t_{4,85} = 3.49$, $p < .001$. Linken fra BIS til sekundær psykopati (SP) er ikke-signifikant, $\beta = -.08$, $t_{4,85} = -.70$, $p = .48$.

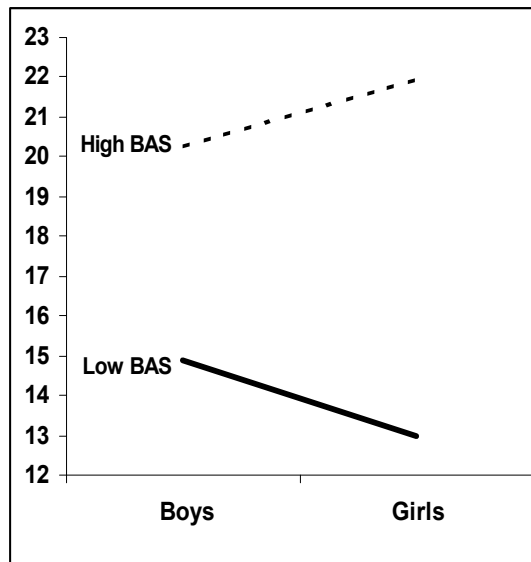
Den signifikante BAS x BIS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 6.77$, $p < .01$, $R^2 = .06$, indikerer likevel at høy BIS er assosiert med høye scor på attributter relatert til sekundær psykopati blant BIS- reaktive individer, men redusert scor blant de lavt BIS- reaktive (se figur 10).

Figur 10. Sekundær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.

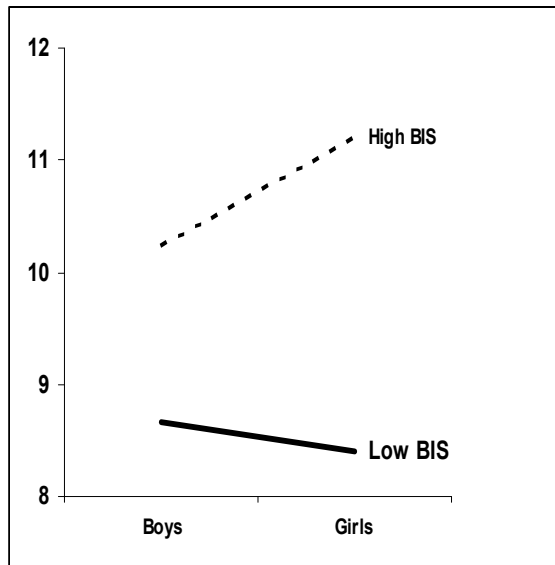
Som framstilt i figur 11, indikerer den signifikante kjønn x BAS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 8.81$, $p < .01$, $R^2 = .07$, at assosiasjonen mellom BAS og attributter relatert til sekundær psykopati er sterkere for jenter enn for gutter.

Figur 11. Sekundær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BAS og kjønn

Regresjon av mistenksomhet viser en signifikant effekt for den samlede modellen, $F_{4, 85} = 7.35$, $p < .0001$, $R^2 = .26$. I det første steget viste kjønn seg som en positiv prediktor, $F_{1, 88} = 6.15$, $\beta = .26$, $p < .0001$, $R^2 = .07$. Jenter er mer mistenksomme enn gutter. I det andre steget er både BAS, $\beta = .27$, $t_{4, 85} = 2.61$, $p < .01$, og BIS, $\beta = .25$, $t_{4, 85} = 2.41$, $p < .05$, positivt relaterte til mistenksomhet. Linken fra FTO til mistenksomhet er ikke-signifikant, $\beta = -.13$, $t_{4, 85} = -1.36$, $p = .18$. Som illustrert i figur 12, indikerer den signifikante Kjønn x BIS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 5.37$, $p < .05$, $R^2 = .05$, at det er primær hos jenter at overaktiv BIS er assosiert til mistenksomhet.

Figur 12. Mistenksomhet som en funksjon av sensitivitet i BIS og kjønn.

Resultatene støtter de predikerte linkene mellom fremtidsorientering, temperament og attributter relatert til antisosiale attributter. Det fremkom også flere interessante interaksjonseffekter.

Aggresjon

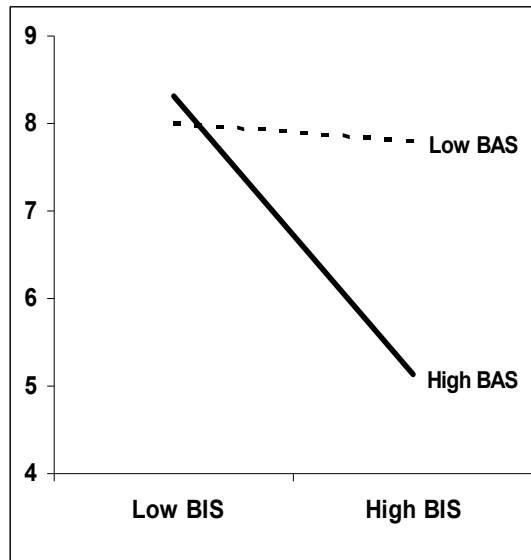
Regresjon av instrumentell aggresjon gir en signifikant effekt for den samlede modellen, $F_{4,85} = 4.85$, $p < .001$, $R^2 = .19$. Effekten av kjønn i steg 1 var ikke-signifikant, $\beta = .07$, $t_{1,88} = .67$, $p = .50$.

I det andre steget viser både fremtidsorientering, $\beta = -.32$, $t_{4,85} = -3.10$, $p < .01$, og BIS, $\beta = -.22$, $t_{4,85} = -2.03$, $p < .05$, en negativ sammenheng med instrumentell aggresjon.

Linken fra BAS til emosjonell aggresjon er ikke-signifikant, $\beta = .12$, $t_{4,85} = 1.1$, $p = .27$.

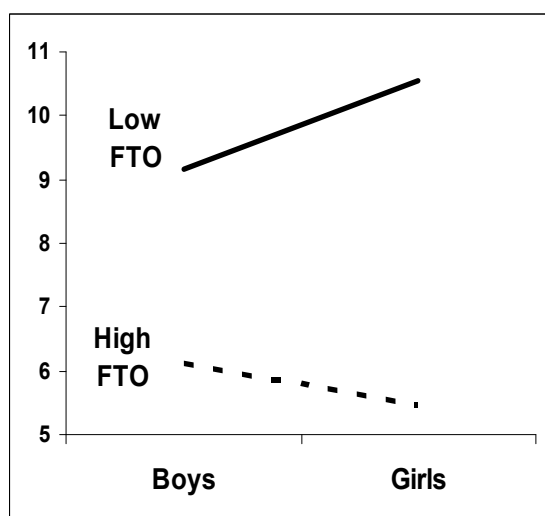
Den signifikante BAS x BIS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 8.53$, $p < .01$, $R^2 = .08$, indikerer at BIS-reaktivitet er assosiert med redusert instrumentell aggresjon hos individer med høy BAS- reaktivitet. I kontrast til dette er en underaktiv BIS assosiert med en høy score uten hensyn til individets sensitivitet i BAS (se figur 13).

Figur 13. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.

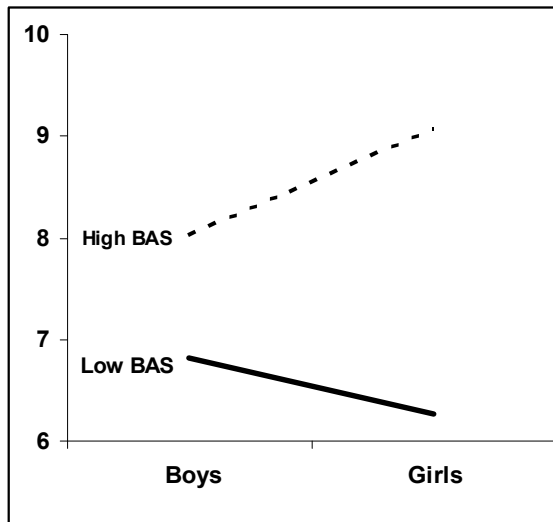

Den signifikante kjønn x BAS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 5.03, p < .05, R^2 = .05$, som er illustrert i figur 15 og den signifikante kjønn x FTO interaksjon som er illustrert i figur 14, $F_{\text{Change } 1, 84} = 7.57, p < .01, R^2 = .07$, indikerer at det er primært blant jenter at det er en sterk negativ assosiasjon mellom FTO og instrumentell aggresjon (IA) og en sterk positiv assosiasjon mellom BAS og IA.

Figur 14. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i Kjønn og FTO.

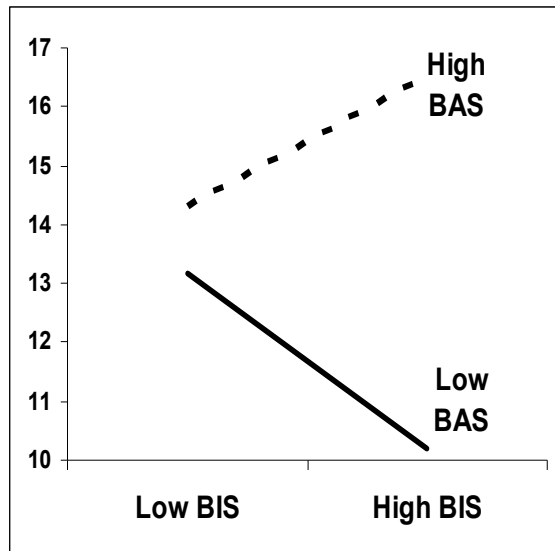
Figur 15. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BAS og kjønn.

Regresjon av emosjonell aggresjon gir en signifikant effekt av den samlede modellen, $F_{4, 85} = 6.27$, $p < .0001$, $R^2 = .23$. Effekten av kjønn i steg 1 var ikke-signifikant, $\beta = .11$, $t_{1, 88} = .94$, $p = .35$.

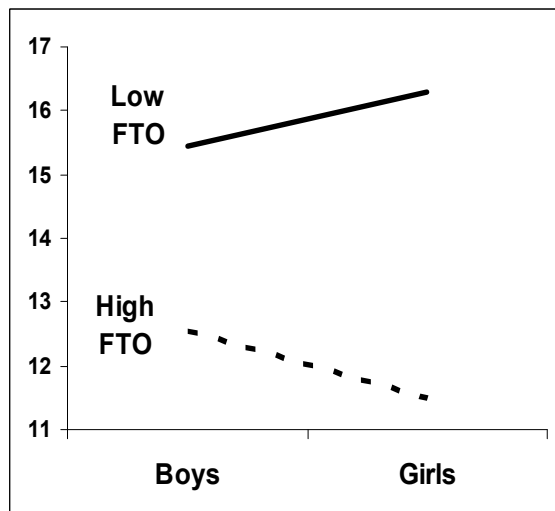
I det andre steget viste FTO, $\beta = -.23$, $t_{4, 85} = -2.34$, $p < .05$, en negativ link til emosjonell aggresjon, mens BAS var en positiv prediktor, $\beta = .38$, $t_{4, 85} = 3.58$, $p < .001$. Linken fra BIS til emosjonell aggresjon var ikke-signifikant, $\beta = -.02$, $t_{4, 85} = -.16$, $p = .88$. Den sterke BAS x BIS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 21.80$, $p < .0001$, $R^2 = .16$, indikerer imidlertid at en overaktiv BIS er assosiert med emosjonell aggresjon blant BAS- reaktive individer men med redusert score blant individer med lav BAS (se figur 16):

Figur 16. Emosjonell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.

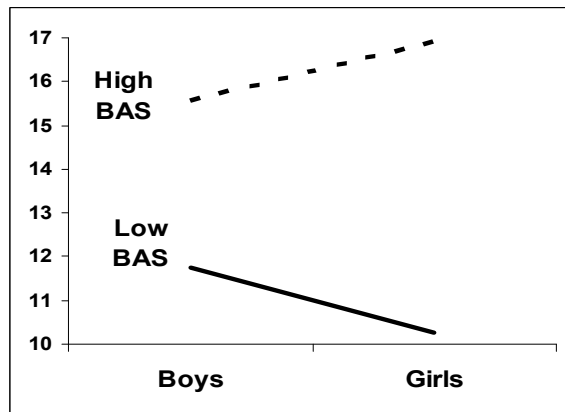
Også for emosjonell aggresjon indikerer kjønn x BAS interaksjonen, $F_{\text{Change } 1, 84} = 13.13$, $p < .0001$, $R^2 = .10$, og den signifikante kjønn x FTO interaksjon, $F_{\text{Change } 1, 84} = 8.00$, $p < .01$, $R^2 = .07$.

Figur 17. Emosjonell aggresjon som en funksjon av FTO og kjønn.

Resultatene indikerer at det er primært blant jenter at det er en sterk negativ assosiasjon mellom FTO og EA (se figur 17), og en sterk positiv assosiasjon mellom BAS og EA (se figur 18).

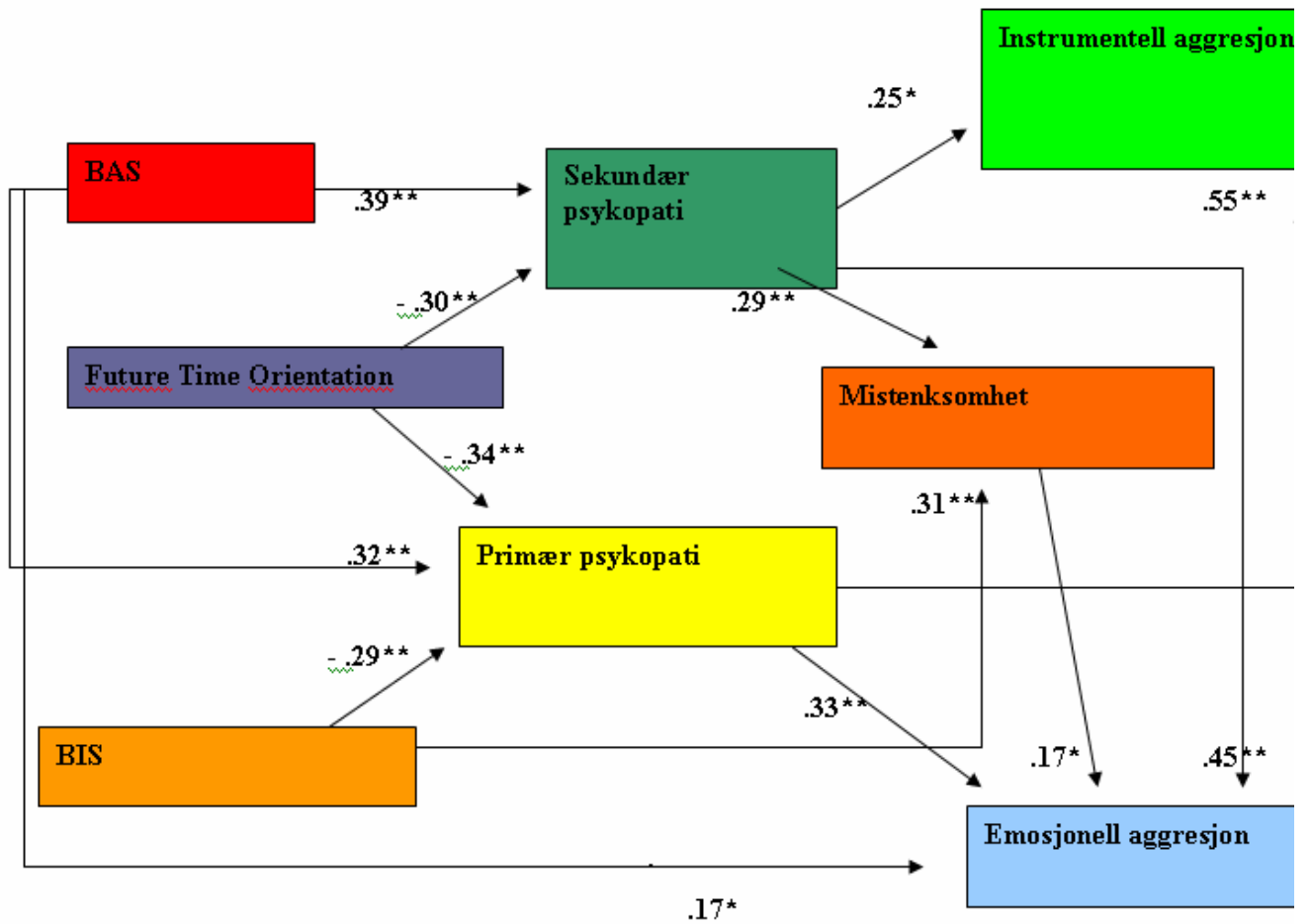
Figur 18. Emosjonell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BAS og kjønn.

Resultatene støtter hypotesene angående linkene mellom framtidsorientering og temperament og begge typer av aggresjon. Det er også her en rekke interessante interaksjonseffekter jeg vil komme tilbake til.

Den empiriske sti-modellen er oppsummert i figur 19. Interessant i den sammenheng er det at kontrollert for de bakenforliggende variablene er det fortsatt en fra moderat til høy sammenheng mellom attributter relatert til psykopati og instrumentell aggresjon, henholdsvis $\beta = .55$ for primær psykopati og $\beta = .25$ for sekundær psykopati. Når det gjelder sammenhengen mellom de antisosiale attributtene og emosjonell aggresjon er sammenhengene fortsatt moderate, henholdsvis $\beta = .33$ for primær psykopati og $\beta = .45$ for sekundær psykopati. Sekundær psykopati predikerer videre mistenksomhet positivt ($\beta = .29$) og mistenksomhet har en positiv, men relativt beskjeden link til emosjonell aggresjon ($\beta = .17$) kontrollert for de andre variablene i modellen (se neste side)

Figur 19. Den Empiriske sti-modellen

Alle signifikante sammenhenger er på signifikantnivå $p < .05^*$ og $p < .01^{**}$.

Når det gjelder loggføring for voldelige hendelser ble det kun resultater fra spesialklasse. Matchet sammenligningsgruppe hadde ingen registrerte hendelser av utagerende voldelige episoder.

Av tabellene nedenfor kan man lese at det til sammen i løpet av ett års periode har vært 39 tilfeller av registrert vold på skolen. Det er også registrert noen episoder etter at skolen har vært ferdig, men har vært knyttet i en sammenheng til hva som har skjedd på skolen og derfor blitt registrert som episoder av skolekarakter.

Tabell 2: Observerte voldsepisoder

Hva er observert:	Antall hendelser:
Planlegging	
4-detaljert planlegging	0
3-moderat planlegging	4
2-litt planlegging og forberedelse	5
1-veldig lite/ingenting planlegging	30
Provokasjon	
6-overfall, alvorlig mishandling	0
5-veldig sterk provokasjon	0
4-sterk provokasjon	1
3-moderat provokasjon	7
2-mild provokasjon	24
1-ingen tydelig provokasjon	7

Kjennskap til offer

5-veldig nært knyttet, familie,kjæreste	0
4-nært knyttet, venn, slekt	3
3-lærer, barnevakt o.l	14
2-kjenninger	19
1-fremmed	3

Instrumentell vs reaksjonær vold

4-klart instrumentell, planlagt	2
3-primært instrumentell	2

Noen reaksjonskvaliteter

2-primært reaksjon-aggressjon, noen instrumentelle kval.	12
1- Emosjonell aggresjon, konflikt med annen part	23

Følelser involvert

4-rasende, "ute av kontroll"	6
3-sint, redd,	8
2-redd, nervøs, opphisset	14
1-rolig, litt spent	11

Mål-oppnåelse (ikke bare hevn)

4-klar mål-oppnåelse,	3
3-primært mål-oppnåelse, med noen andre motiver involvert	7
2-andre motiv viktigst, men med litt mål- oppnåelse	9
1-motivet er å såre,hevne eller forsvare seg	20

Ut fra tabellen kan vi se at det er klart flest tilfeller av reaktiv aggresjon mot en annen part. De fleste voldsepisodene i spesialklassen er av emosjonell karakter. Det er 3 episoder av klart instrumentell art der loggfører mener volden er planlagt for å nå et mål. Det ser ut til at de fleste episodene skjer ut fra lite planlegging. Ut fra dette ser man at voldsepisodene som regel kommer av at utøverne blir provosert og frustrert av en annen part. Imidlertid er det ingen av voldsepisodene som følger en provokasjon av alvorlig karakter, men i et tilfelle er provokasjonen er sterk. I et flertall av episodene har det funnet sted en mild provokasjon i forkant av voldshandlingen. Dette indikerer at ungdommen som utøver volden ikke trenger mer enn moderat eller en mindre provokasjon for å løse en slik konflikt med bruk av vold.

Det var ingen registrerte tilfeller av vold hvor personen var veldig nært knyttet til voldsutøveren. De fleste er noenlunde kjente til utøveren. Tre tilfeller av vold var også utført mot en fremmed. Loggføringen viste at det var et spekter av følelser involvert i voldsepisodene. Det må i den sammenheng tas i betraktning at det er vanskelig å forklare/tolke hvilke følelser som en annen person har. De fleste gangene er også utøverne sett på i ettertid av disse voldsepisodene, ut fra dette er det konkludert med hvilke følelser som var involvert. De fleste voldsepisodene viste at mål-oppnåelsen innebar klare mål mot en annen part. Motivene var ikke bare hevn, men også av andre karakter. De fleste voldelige episodene hadde likevel motivet av å såre, hevne eller forsvare seg.

13. Avsluttende drøftinger og konklusjoner

I oppgaven ønsket jeg å fokusere på forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike typer voldsutøvere og sammenheng mellom ulike former for vold og atferdsproblemer. Ungdom fra institusjoner, spesialklasser og en matchet sammenligningsgruppe har deltatt i den empiriske undersøkelsen. Mer konkret ønsket jeg å studere hvordan temperament og framtidssorientering er assosiert til attributter relatert til to typer psykopatiske disposisjoner og individuelle forskjeller i aggressiv atferd. Videre ønsket jeg å utvikle et design hvor individuelle forskjeller i disse disposisjonene hos ungdom med atferdsproblemer kunne sammenlignes med en gruppe ungdom som ikke hadde definerte atferdsproblemer. Det er valgt å ta utgangspunkt i internasjonal forskning som har studert risiko og beskyttelsesfaktorer som kan lede fram til voldelig atferd og atferdsproblemer.

I ulike studier av barn og ungdom med volds- og aggresjonsvansker – eller atferdsvansker som det ofte også betegnes – har man funnet ulike risikofaktorer som øker sannsynligheten for å utvikle et vold- og aggresjonsproblem. Teori og forskning på læringsteorier og vold gir støtte for at det er utallige risikofaktorer som henger sammen med og kan forutsi utvikling av antisosialitet hos ungdom (f.eks. Bandura, 1973; Patterson, 1982; 1991; Moffitt, 1993; Loeber, 1993). I de siste tiårene inkluderer en rekke av de sentrale forskergruppene på feltet både familiemessige, miljømessige og individuelle forhold (se f. eks. Loeber & Farrington, 1998). Ifølge Bandura er hovedårsaken til vold forventede positive konsekvenser og ikke indre driv. Det blir derfor det forventede utbytte og ikke automatiske reaksjoner bestemt av aversiv stimulering eller frustrasjon som fører til voldelig atferd. Læring finner først og fremst sted i en kontekst der det er kommunikasjon og sosialt samspill. Barn og unge trenger her positive rollemodeller. Disse kan komme fra voksne, eldre ungdom, fra massemedia osv. Et interessant spørsmål er da om ungdom med vold og atferdsproblemer har disse rollemodellene rundt seg som fungerer som signifikante andre for dem. Dette kan ut fra det teoretiske grunnlaget være risikofaktorer for utvikling av vold og atferdsproblemer. Forskning på hvordan vold læres kan avdekke noen av risikofaktorene for hvordan en voldsutøver kan bygge opp et atferdsrepertoar, som videre kan gjøre at

barnet/ungdommen er disponert for senere voldelig atferd. Forskningen indikerer videre at familien er den sosialiseringsarenaen som har størst betydning i å forme et barns aggressive tilbøyeligheter. Ved en mangelfull sosial grunn trening i familien vil barn og ungdom tilegne seg sosiale verdier og normer hos andre sosialiseringsagenter. Studier tyder også på foreldre i noen situasjoner går i en ”forsterkningsfelle” (Patterson, 1982; se kap.5). Et utgangspunkt kan være at barna er vanskelige å oppdra og at foreldrene gir etter for barnas antisosiale atferd eller svarer ved bruk av antisosial atferd. Denne typen interaksjon i familien har vist seg til å kunne forsterke bruk av antisosial atferd til den blir automatisert. En slik type atferd kan senere føre til motreaksjoner fra medelever på skolen, noe som igjen kan føre til utvikling av et fiendtlig attribusjonsmønster (Bjørnebekk, 2007). Som nevnt i kap.7 vil en person som har et fiendtlig attribusjonsmønster, tolke andres intensjoner som fiendtlige når de er tvetydige. Også dette kan ses i sammenheng med observerte voldsepisoder i spesialklassen, der det relativt store antallet av episoder viser seg å være mild provokasjon fra andre. Dette kan bunne i et fiendtlig attribusjonsmønster der voldsutøverne tolker andres intensjoner som fiendtlige.

For at antisosial ungdom skal søke og motta sunne verdier, er det viktig at samfunnet rundt tilrettelegger for arenaer som de kan lykkes i, en arena som kan gi sunne normer og verdier. Av de familierelaterte risikofaktorene inngår manglende samhold og involvering, svak sosial og emosjonell tilknytning mellom foreldre og barn, aggressiv og altfor streng oppdragelse, manglende tilsyn og dårlig oppfølging av barnet, foreldres rusmisbruk, kriminalitet, avvikende verdigrunnlag, dårlig økonomi, svakt sosialt nettverk, psykiske vansker, høyt konfliktnivå i familien og negativ kontakt mellom foreldre og skolen, hjelpetjenestene, eventuelt politiet og rettsapparatet. Alle disse faktorene kan ut fra det teoretiske grunnlaget ses på som en mulig forklaring for utvikling av antisosialitet og vold. Nyere undersøkelser fra Norge (NOVA, 2007; se kap.5) støtter også dette.

Forskning beskriver utvikling av atferdsvansker som en gradvis utvikling fra problematferd i tidlig alder til økende alvorlighetsgrad ved problematferd i ungdomsalder. Atferdsvanskene forklares kausalt med at ungdommene er utsatt for et sett av risikofaktorer som øker sannsynlighet for en negativ utvikling. Forskning viser at barn

med høy aggressivitet bærer dette med seg til voksen alder (for eks. Patterson, 1982, 2006; Henggeler, 1996; Loeber, 1997). Noen forandrer seg eller blir mindre aggressive. En stor andel av voldsutøverne viser først antisosial atferd i ungdomstiden, og denne atferden blir ofte utløst etter at familien deres har gjennomlevd en eller annen krise (Moffitt, 1993). Denne gruppen avslutter ofte sin antisosiale atferd etter ungdomstiden. Ved tidlig identifisering av risikofaktorer blant barn, har forskningen på denne måten bidratt til at intervensjoner kan starte på et stadium før problemene eskalerer. Tidlig intervensjon kan spare samfunnet for både penger og ressurser, siden behandlingen denne gruppen på senere stadier behøver vil koste langt mer. I det lange løp er dette et enkelt regnestykke. Forebyggende arbeid bør organiseres på en mer effektiv måte og tiltak bør effektiviseres til å ikke kun bestå av ”brannsløkking”. Da kreves det imidlertid at det avdekkes hvilke risikofaktorer som bør ”angripes” i forebyggende tiltak.

Aggresjonen er bare ett aspekt i et generelt mønster av antisosial atferd. Aggresjonenes stabilitet er imidlertid høy, både på kort og lang sikt. Aggressive individer har mange måter å vise dette og dette kan fremtre i mange forskjellige situasjoner. Sosiallæringsteoretikeren Berkowitz (1969) mener i den sammenheng at det også gis sentrale bidrag fra medfødte biologiske prosesser. Sagt med andre ord antar han at noen individer har arvet en disposisjon som øker sannsynligheten for at han eller hun reagerer aggressivt i gitte situasjoner. I denne oppgaven er det forsøkt gi en forklaring av vold gjennom individuelle forskjeller hos ulike voldsutøvere og sammenhengen mellom ulike former for antisosialitet og vold. De ulike faktorene som oppgaven beskriver antas å ha en direkte eller indirekte å ha betydning for utløsning av vold. Betydningen av faktorene ser ut til å være størst når flere av dem opptrer samtidig, og er mulige prediktorer for denne negative utviklingen. Forebyggende tiltak og intervensjoner har vist seg å være viktige i bekjempelsen av voldshandlinger. Det er derfor viktig å avdekke slike disposisjoner tidlig og lage forebyggende tiltak som bidrar til en hensiktsmessig utvikling for barn med slike disposisjoner ved å hindre at de forsterker sine negative interaksjoner med sine omgivelser.

Jeg har også forsøkt å analysere sammenhenger mellom risikofaktorene ved å knytte utviklingspsykologisk teori med empiri. Ungdom fra institusjon, spesialklasse og

en matchet sammenligningsgruppe har deltatt i den empiriske undersøkelsen, der jeg har sett på hvordan temperament og framtidsoorientering er assosiert til attributter relatert til to typer psykopatiske disposisjoner og individuelle forskjeller i aggresjon. Videre er ungdommene med atferdsproblemer sammenlignet med en gruppe ungdom som ikke hadde definerte atferdsproblemer.

Det grunnleggende for den hypotetiske sammenhengen mellom framtidsoorientering og belønning er den antakelsen at mangelen på kapasitet i å forsinke belønning gir en individuell svekkelse i prosessen med antakelser og planlegging som er grunnleggende i FTO. Hos mennesker som har denne svekkede kapasiteten, kan man forvente kortere og mindre strukturert framtidsoorientering enn hos mennesker med høy kapasitet (Bjørnebekk & Gjesme, 2007). Hypotesen om at det er negativ sammenheng mellom FTO og primær psykopati var utledet fra Trommsdorff & Lamm (1980), der studien viste at lovovertridere hadde lav framtidsoorientering. Dette kan forklares ved sammenhengen mellom manglende evne til behovsutsettelse og lav FTO. Bjørnebekk (1998) utledet i sin hypotese en negativ sammenheng mellom FTO og primær psykopati. Videre utledet han at det var negativ sammenheng mellom FTO og sekundær psykopati. Resultatene fra den empiriske undersøkelsen stadfester i samsvar med de utledede hypotesene at lav framtidsoorientering er en viktig determinant for antisosial attributter (både primær og sekundær psykopati) og aggressiv atferd (både emosjonell og instrumentell). Den negative sammenhengen mellom framtidsoorientering og emosjonell aggresjon, instrumentell aggresjon, primær psykopati og sekundær psykopati er mye sterkere blant jenter enn hos gutter. Teori og empiri på dette området indikerer at individer som har en lavere tendens til å orientere seg mot fremtidige konsekvenser er mindre rasjonelle og mer styrt av umiddelbare følelser (f. eks. Damasio, 2001). Dette kan være årsaken til den negative sammenhengen mellom FTO og emosjonell aggresjon. Lav/svekket kapasitet når det gjelder framtidsoorientering ser ut fra resultatene ut til å være en risikofaktor for utvikling av både ulike typer aggresjon og antisosialitet.

I den teoretiske delen er det gjort rede for systemer som regulerer atferd for tilnærming og systemer som regulerer unngåelsesatferd som respons til ulike miljøstimuli. Disse systemene blir i teorien kalt for BIS og BAS (Behavioral inhibition system/ Behavioral

approach system). I følge Gray (1990) eksisterer det individuelle forskjeller i hvor lett vi blir aktivert ved presentasjon av en forsterker (BAS-reaktivitet). Aktivering i BAS leder til aktivering av positiv affekt og tilnærmingsatferd. Svært høy aktivering til impulsivitet. Personer som er BAS- reaktive vil være mer motiverte av betingede stimuli for belønning enn personer som ikke er BAS- reaktive (Bjørnebekk 1998:75). I følge Gray (1981), er BIS ansvarlig for negative følelser som frykt, angst, frustrasjon og tristhet. I Berkowitz (1993) teori, er frustrasjon og negativ affekt relatert til emosjonell aggresjon. Newman mfl. (1995) fremhever at primærpsykopaten er assosiert med en normal BAS, og sekundærpsykopaten med en sterk BAS og lav BIS. Resultatene fra oppgavens empiriske studie viser at ungdom med atferdsproblemer har en signifikant sterkere BAS-reaktivitet enn den matchede sammenligningsgruppen og bekreftet den forventede positive korrelasjonen mellom BAS og attributter relatert til både primær og sekundær psykopati. Resultatene indikerer videre at sekundær psykopati, BAS- reaktivitet og mistenksomhet er forløpere for emosjonell aggresjon. Resultatene viser også en positiv sammenheng mellom BAS og mistenksomhet. Bekreftelsen på vår BAS hypotese er interessant fordi det er ingen items i BAS skalaen knyttet til emosjonell aggresjon, negativ affekt eller mistenksomhet. Resultatene indikerer at et høyt tilnærmingsdriv er en risikofaktor for en impulsiv og egoistisk livsstil (SP), men også for utvikling av mistenksomhet overfor andre og bruk av emosjonell aggresjon. Det er viktig å legge til at resultatene også indikerer at sensitivitet i tilnærmingssystemet er en viktig forløper for instrumentell aggresjon blant jenter.

Resultatene fra denne studien underbygger hypotesen om at en kombinasjon av høy BAS og frustrasjon (se f. eks. Carver, 2004) ligger under emosjonell aggresjon. Videre ser det ut til at kapasiteten til å kaste lys og forutse framtiden har en buffer funksjon mot attributter relatert til primær psykopati hos personer med en underaktiv BIS. I tillegg indikerer resultatene at instrumentell aggresjon er rotfestet i en underaktiv BIS. Overaktiv BIS kan imidlertid lede til emosjonell aggresjon og begge typer antisosiale attributter blant individer med overaktiv BAS. Resultatene indikerer imidlertid at kombinasjonen høy BIS og høy BAS kan være en buffer mot bruk av instrumentell aggresjon. Kort oppsummert kan det konkluderes med at forsterkningssensitivitet kan være en sentral faktor for forklaring av vold og antisosialitet. Det er viktig å poengtere at det er relativt få

studier som har utforsket sammenhengen mellom antisosialitet/aggresjon og forsterkningssensitivitet (Scheres, Osterlaan & Seargent, 2001).

I følge Levenson (m.fl. 1995) er det en positiv sammenheng mellom primær psykopati og instrumentell aggresjon. Dette forklares ved deres manglende empati og samvittighet. Hare (2003) mente også å påvise en positiv sammenheng mellom psykopati og instrumentell aggresjon. Blackburn (1975) karakteriserte primær psykopater som impulsive og at impulsiviteten bidrar til en positive sammenheng mellom primær psykopati og emosjonell aggresjon. Sekundære psykopater er karakterisert ved en rekke av de samme trekkene, og det er også funnet likhetstrekk mellom den antisosiale atferden til primære og sekundære psykopater (Blackburn, 1993; Newman mfl., 2005). Tidligere studier har også vist en positiv sammenheng mellom sekundær psykopati og emosjonell aggresjon (Nigg, 2006). En antakelse er at denne typen aggresjon er utløst som en forsvarsreaksjon mot truende stimuli, som raskt aktiveres på grunn av deres fiendtlige attribusjons mønster (se Dodge & Coie, 1987; kapittel 8.1). En mulig forklaring er at bruk av vold fungerer som en negativ forsterker ved at de kommer seg ut av ”farlige situasjoner”. Karpman (1948) betegner denne gruppen som ekstremt impulsiv med antisosial oppførsel under påvirkning av emosjonelle forstyrrelser Resultatene viser at attributter relatert til primær psykopati har en positiv sammenheng til både instrumentell og emosjonell aggresjon. Mistenksomhet er relatert til emosjonell aggresjon. Disse resultatene støttes av teorier det er referert til og som er presentert i den teoretiske delen av oppgaven.

Av observerte voldsepisoder hos målgruppen med definerte atferdsproblemer var det i alt 39 episoder av voldelig karakter. Loggføringen viste at sammenligningsgruppen ikke hadde noen slike episoder. Grunnen til dette kan være at elevene i sammenligningsgruppen går i klasse med 30 andre elever, og konflikter kan derfor bli mer skjult og rapporteringen blir mindre (i dette tilfellet ingen rapporterte episoder). Videre kan bakgrunnen til elevene i spesialklassen også spille en rolle i hvordan man legger merke til elever. En annen forklaring av resultatene er at opphopning av ungdom med atferdsproblemer i en gruppe fører til negativ smitte (se også kap. 6.2 om tilknytning til venner som engasjerer seg i kriminalitet og vold, samt positive holdninger til

kriminalitet, som er blant de risikofaktorene som viser høyest sammenheng til utvikling av atferdsproblemer hos både jenter og gutter). Ut fra dette er det betenkelig å sette slike ungdommer sammen i en spesialklasse. Atferdsproblemer kommer ofte til syne på skolen, skolen er en arena hvor ungdom samles og bruker mye av sin tid. Organiseringen av hverdagen på skolen er derfor essensiell, og det legges opp til smågruppetiltak som tiltak mot elever med atferdsproblemer. Ut fra tidligere forskning på feltet er det ikke nok å lage tilpasset undervisning til ungdom med atferdsproblemer og plassere dem en spesialklasse. Rammene rundt tiltaket må være tilpasset skolens og elevens miljø og forutsetninger. Samarbeid mellom instanser, foresatte og miljø er en avgjørende faktor for å nå elever med atferdsproblemer, men det trengs også behov som blir dekket i fritiden (f.eks miljøarbeidere, fosterfamilier og andre tiltak). Det bør derfor utredes om andre tiltak er mer hensiktsmessige for denne typen unge.

Et mål i denne studien var som nevnt å se på individuelle forskjeller blant barn med definerte atferdsproblemer og barn som ikke har det. Hva som går forut/relasjoner mellom de ulike typer aggresjon, temperament og personlighetstrekk. Resultatene viser at barn med atferdsproblemer har et signifikant høyere BAS-reaktivitet, lavere fremtidsorientering, skårer høyere på antisosiale attributter (både de relatert til primær psykopati og de relatert til sekundær psykopati) og til begge typene aggresjon enn sammenligningsgruppen. Dette kan gi viktige indikasjoner og en mulig forklaring på hvorfor barn og ungdom utvikler voldelig atferd. Likevel er det viktig å kunne gi en enda grundigere og bredere kartlegging på dette feltet. I arbeidet med antisosial ungdom og vold, er det derfor viktig å kunne øke kunnskapen og forstå ulike risikofaktorer som utløser vold. Ved dette kan man identifisere tegn tidlig, slik at tiltak og intervensjoner kan bli satt inn.

Litteraturliste

Aagre, W. (2003): Ungdomskunnskap. *Hverdagslivets kulturelle former*. Fagbokforlaget.

Aiken, L. S., & West, S. G. (1991): Multiple regression. Testing and Interpreting Interactions. Newbury Park, CA: Sage.

Arnesen, B., Ollestad, A. og Tveit, A. (2001): *Ønske om tilhørighet – skolerettet innsats for ungdom med atferdsproblemer*. Kartleggingsrapport – Trondheim kommune - <http://www.mka.no/prosjekter>.

Atkinson, R L., Atkinson R C., Smith E E., Bem D J., og Hilgard E R., (1990): *Introduction to psychology*. Tenth edition. Harcourt Brace Jovanovich International Edition.

Bandura, A. (1973): Social learning theory of aggression. In J. F. Knutson (Ed.). *The control of aggression*. Aldine Publishing Company. Chicago.

Bandura, A. (1983): Psychological mechanisms of aggression. I: Geen, R.G., og Donnerstein, E I. (red.). Aggression. Theoretical and empirical reviews. Volume 1. *Theoretical and methodological issues*. New York: Academic Press.

Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D., Damasio, A R. (2005): *The Iowa Gambling Task and the somatic marker hypothesis. Some questions and answers*. TRENDS in Cognitive Sciences. VOL 9.

Berkowitz, L. (1989): The frustration-aggression hypothesis. Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*, 106, 59-73.

Berkowitz, L. (1990): *On the formulation and regulation of anger and aggression*. American Psychologist, 45, 494-503.

Berkowitz, L. (1993): *Aggression: its causes, consequences and control*. McCrawn Hill.

Bjørge, T. & Carlson, Y. (1999): Vold, Rasisme og Ungdomsgjenger . *Forebygging og bekjempelse*. Tano Aschehoug.

Bjørnebekk, G. (1998): *Vold forklaring og forebygging*. Hovedoppgave i pedagogikk. Universitetet i Oslo.

Bjørnebekk, G., & Gjesme, T. (2007): *Future Time Orientation and Temperaments as Determinants of Antisocial Attributes and Aggressive Behavior*. The Norwegian Center for Child Behavioral Development and Institute of Educational Research, University of Oslo.

Bjørnebekk, G. (2007): Dispositions related to sensitivity in the neurological basis for activation of approach- avoidance motivation, antisocial attributes and individual differences in aggressive behavior. *Social Behavior and Personality*.35 (9): 1251-1264. Society for Personality Research (Inc.).

Bjørnebekk, G. (in press 2008): *Personality and Individual Differences*. Society for Personality Research.

Blackburn, R. (1975): An empirical classification of psychopathic personality. *British Journal of Psychiatry*, 127: 456-460.

Blackburn, R. & Maybury, C. (1985). Identifying the psychopath: the relation of Cleckley's criteria to the interpersonal domain. *Personality and Individual Differences*, 6: 375-386.

Bronfenbrenner, U. (1976): *Oppvækst og miljø, økologisk socialisationsforskning*. Oslo. Gyldendal Pædagogiske bibliotek (1980).

Bronfenbrenner, U. (1979): The ecology of human development. *Experiments by nature and design*. Cambridge M. Harvard University Press.

Buss, D. M., & Shackelford, T. K. (1997): Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*, 17: 605-619.

Bø, I. (1989): Barnet og de andre. *Nettverk som pedagogisk og sosial ressurs*. TANO A.S, opplag 1:3, 1993.

Cairns, R.B., Cairns, B., Neckerman, H., Ferguson, L., og Gariepy, J. (1989): Growth and aggression: 1. Childhood to early adolescence. *Developmental Psychology*, 25: 320- 330.

Carver, C. S. & White, T. L. (1994): Behavioral inhibition, behavioral activation, and affectiveresponses to impending reward and punishment. The BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67: 319-333.

Carver, C. S. (2004). Negative affects deriving from the behavioural approach system. *Emotion*, 4: 3-22.

Caspi, A., McClay, J., Moffitt, T. E., Mill, J., Martin, J., Craig, I. W. et al. (2002): Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children. *Science*, 297: 851-854.

Cleckley H. (1976) *The Mask of Sanity*, 5th edn. Mosby, St Louis.

Cornell, D. G., Warren, J., Hawk, G., Stafford, E., Oram, G. & Pine, D. (1996): Psychopathy in instrumental and reactive violent offenders. *Journal of consulting and clinical psychology*, 64: 783-790

Cooke, D J., Forth, A E, and Hare. R (1998): *Psychopathy: Theory, Research and implications for society*. Vol. 88. NATO ASI Series. (47- 69, 105-139, 355-399)

Corr, P. J. (2002). J. A. Gray's reinforcement sensitivity theory: Tests of joint subsystems hypothesis of anxiety and impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 33: 511-532.

Dadds, M. R., & Salmon, K. (2003): Punishment insensitivity and parenting: temperament and learning as interacting risks for antisocial behavior. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6: 69-86.

Dadds, M. R., Whiting, C., & Hawes, D. J. (2006): Associations among cruelty to animals, family conflict, and psychopathic traits in childhood, *Journal of Interpersonal Violence*, 21: 411-429.

Damasio, A. R. (2001): *Descartes' feiltagelse. Fornuft, følelser og menneskehjernen*. Oversatt av Kåre A. Lie. Oslo: Pax Forlag A/S.

Dodge, K. A. & Coie, J. D. (1987). Social information processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of personality and social psychology*, 53: 1146–1158

Dodge, K. A. & Crick, N. R. (1990): Social information processing bases of aggressive behavior in children. *Personality and psychology bulletin*, 16: 8-22.

Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., & Sears, R. (1939): *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press.

Dryfoos, J.G. (1990): *Adolescents at risk. Prevalence and prevention*. New York: Oxford University Press.

Durlak, J.A. (1995): *School-based prevention programs for children and adolescents*. Thousand Oaks: Sage publications.

Egidius, H. (2003): *Pedagogikk for 2000 talet*. Stockholm, natur och kultur.

Eksperttalelse etter konferansen i september 1997 om tilbud til barn og unge som er spesielt vanskelige og utagerende. (1998) Oslo: Norges forskningsråd.

Eron, L. D., Huesmann, L. R., & Zelli, A. (1991): The role of parental variables in the learning of aggression. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds). *The development of childhood aggression*. Hillsdale. New York. New Haven: Yale University Press.

Elias, M.J. m.fl. (1994): The Consortium on the SchoolbasedPromotion of Social Competence. The schoolbased promotion of social competence: Theory, research, practice, and policy. I: R.J. Haggerty m.fl. (red): *Stress, risk, and resilience in children and adolescents*. Cambridge University Press, Cambridge.

Falck, S. (2003). *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 1(3):79–88.

- Farrington, D. P, and Loeber, R. (2000): Young Children who commit crime. Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Dev Psychopathol*, 12: 737-762
- Farrington, D P. (2006): Key longitudinal-experimental studies in criminology. *Journal of Experimental Criminology* 2: 2-121
- Fraisse, P. (1981). Cognition of time in human activity. I G d'Ydewalle & W. Lens (red.). *Cognition in human motivation and learning*: 233-259. Leuven: Leuven University Press.
- Fyrand. L. (2001): *Sosialt nettverk. Teori og praksis*. AIT Otta: Universitetsforlaget.
- Gjesme T. (1981): Is there any future in achievement motivation? *Motivation and emotion*, 2: 115-138.
- Gjesme T. (1983): On the concept of future-time orientation. Considerations of some functions and measurements implications. *International Journal of Psychology*, 18. North-Holland.
- Gjesme T, Nygård, R. (1996): Future- Time orientation and Motivation. *Advances in motivation*. Scandinavian University Press.
- Gray, J. A. (1981): A critique of Eysenck's theory of personality. In H. J. Eysenck (Ed.). *A model for personality*. Berlin: Springer Verlag.
- Gray, J. A. (1982): *The neuropsychology of anxiety*. Oxford: Clarendon.
- Gray, J. A. (1987): The neuropsychology of emotion and personality. In S. M. Stahl, S. D. Iversen, & E. C. Goodman (Eds.). *Cognitive neurochemistry*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, J. A. (1991): The neuropsychology of temperament. In J. Strelau & A. Angleitner (Eds.). *Explorations in temperament. International perspectives on theory and measurement*. Plenum Press.

Hagen, H. (Ed.). (2000): Rapport. *Psykiatritjenesten 1999- omstilling og vekst*. Trondheim: SINTEF Unimed NIS SAMDATA.

Hare, R. D. (1998): Psychopathy, affect and behavior. In D. J. Cooke, A. E. Forth, & R. D. Hare. (Eds.). *Psychopathy: theory, research and implications for society*. NATO ASI Series. Behavioural and social sciences - Vol.88. Kluwer Academic Publishers.

Hawkins, J.D., Catalano, R.F., Morrison, D.M., O'Donnell, J. Abbott, R.D. & Day, L.E. (1992): Seattle social development project. Effects of the first four years on protective factors and problem behavior. I: J. McCord & R. Tremblay (red.): *The prevention of antisocial behavior in children*. New York: Guilford Press.

Henggeler, S.W., Schoenwald, S.K., Bourdin, C.M., Rowland, M.D. & Cunningham, P.B. (1998): *Multisystemic treatment of antisocial behavior in children and adolescents*. New York: Guilford Press.

Henggeler SW, Melton GB, Smith LA (1992): Family preservation using multisystemic therapy: An effective alternative to incarcerating serious juvenile offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60: 953-961.

Henggeler SW (1996): Multisystemic therapy with serious juvenile offenders and their families: *Program design, implementation, and outcomes*. Manuskript.

Holden, Geffner & Jouriles, (1998): *Children exposed to marital violence*. Washington DC: American Psychological Association.

Huesmann, L R., Moise-Titus, J., Cheryl-Lynn Podolski, C-L., and Eron , L D of the University of Michigan; Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977 - 1992, *Developmental Psychology*, Vol. 39: No. 2.

Hull, C. L. (1951). *Essentials of behavior*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

Hull, C. L. (1952). *A behavior system*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.

- ICD-10: *Den internasjonale statistiske klassifikasjon av sykdommer og beslektede helseproblemer. 10. revisjon*. Utgitt av Statens helsetilsyn på oppdrag av Sosial- og helsedepartementet. Oslo: Elanders Forlag, 1998.
- Imsen, G. (2005): *Elevens verden*. 4. utg. Universitetsforlaget, Oslo.
- Isdal P. (2003): *Vold i skolen*. Kommuneforlaget AS, Oslo.
- Isdal P. (2002): *Meningen med volden*. Kommuneforlaget AS, Oslo.
- Jahnsen, H., S. Nergaard og S. Val Flaatten (2006): *I randsonen*. Forekomst og organisering av smågruppetiltak for elever på ungdomstrinnet som viser problematferd og lav skolemotivasjon. Porsgrunn: Lillegården kompetansesenter.
- Judd, C. M., & Kenny, D. A. (1981). Process analysis: Estimating mediation in treatment evaluations. *Evaluation Review*, **5**, 602-619.
- Justis- og politidepartementet, 2007: *Handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008-2011*. www.regjeringen.no/jd
- Kaufmann A (1988a): *Antisosial atferd hos ungdom. En studie av psykologiske determinanter*. Oslo, TANO.
- Karpman, B. (1948): The myth of the psychopathic personality. *American Journal of Psychiatry*, **104**: 523- 534.
- Kaufmann A (1988b): Psykologiske determinanter for antisosial atferd hos ungdom. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, **25**:121-125.
- Kazdin AE (1995): *Conduct disorder in childhood and adolescence*. 2nd edition. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kazdin AE (1997): *Practitioner review: psychosocial treatments for conduct disorder in children*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, **38**:161-178.

- Klefbeck, J. & Ogden, T. (2003): *Nettverk og økologi. Problemløsende arbeid med barn og unge*. 2. utgave. Oslo, universitetsforlaget.
- Koefoed, T. (2007): *Tidlig intervensjon .Systemrettede tiltak for elever med fare for risikokarriere*. Brusetskollen skole og ressurscenter.
- Krøvel, B R., Rishovd, B., Rør, E. (1997): *Vold og psykiatri. Om forståelse og behandling*. Oslo. Tano Aschenhoug.
- Lamer, K.(1997b): *Du og jeg og vi to! Et rammeprogram. for sosial kompetanseutvikling*. Håndboka. Oslo, Gyldendal.
- Levenson, M. R., Kiehl, K. A., & Fitzpatrick, C. M. (1995): Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68: 151-158.
- Lewin, K. (1948). Time perspective and morale. In K. Lewin (Ed.). *Resolving Social Conflicts*. Harper & Brothers, New York.
- Loeber R (1990): Disruptive and antisocial behavior in childhood and adolescence. Development and risk factors. I. Hurrelman og Lisel (red.): *Health hazards in adolescence*. Berlin: Walt de Gruyter.
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (Red.) (1998): *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lykken, D. T. (1957): A study of anxiety in the sociopathic personality. *Journal of Abnormal Psychology*, 55: 6-10
- Lykken, D.T. (1995): *The antisocial personalities*. Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, New Jersey.
- Mash, J., Hamberlynck, L A., and Handy, L C. (Eds.) (1976): *Behaviour Modification and Families*. Brunner/Mazel: New York.
- McCord, W. & McCord, J. (1964): *The Psychopath*. Princeton: Van Nostrand

- Moffitt TE (1993): Adolescence - Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behaviour. *A Development Taxonomy Psychological Review*, Vol. 4.
- Moffitt, T E., and Sarnoff A. Mednick. (1999): *Biological Contributions to Crime Causation*. Springer forlag.
- Moffitt, T E. (2005): *The New Look of Behavioral Genetics in Developmental Psychopathology*. Gene-Environment Interplay in Antisocial Behaviors. *Psychological Bulletin*, 131: 4,533
- Mossige, S., og Stefansen, K. (red.) NOVA (2007): Vold og overgrep mot barn og unge. En selvrporteringsstudie blant avgangselever i videregående skole. Rapport 20/07
- Muris, P., Meesters, C., de Kanter, E. & Timmerman, P.E. (2005): Behavioural inhibition and behavioural activation system scales for children: relationship with Eysenck's personality traits and psychopathological symptoms. *Personality and Individual Differences*, 38 (4): 831- 841.
- Mæland, J. G. (2001): *Forebyggende helsearbeid i teori og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Newman, J. P., & Brinkley, C. A. (1997): Reconsidering the low-fear explanation for primary psychopathy. *Psychological Inquiry*, 8: 236-244.
- Nigg, J. T. (2006): Temperament and developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47: 395-422.
- Nordahl, T. (1996). *Spesialpedagogiske utfordringer*. I spesialpedagogikk nr 2/96.
- Nordahl, T., og Overland, T. (1998): Idealer og realiteter. *Evaluering av spesialundervisningen i Oslo Kommune*. Oslo. NOVA Rapport 20/98.
- Nordahl, T. (2002): *Eleven som aktør. Fokus på elevenes læring og handlinger i skolen*. Oslo, Universitetsforlaget.

Nygård, R. (1993): *Aktør eller brikke? Om menneskers selvforståelse*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag AS.

Nuttin, J. (1984): *Motivation, planning, and action. A relational theory of behavior dynamics*. Hillsdale. NJ: Erlbaum.

Ogden, T. (1995a): *Elevatferd og læringsmiljø. Læreres erfaring med og syn på elevatferd og læringsmiljø i grunnskolen*. Oslo. Kirke,- utdannings- og forskningsdepartementet.

Ogden, T. (2003): *Sosial kompetanse og problematferd i skolen*. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Olweus D (1994): Annotation: Bullying at School. Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35:1171-1190.

Patterson, G. R. (1982): *Coercive Family Process*. Castalia, Eugene, OR.

Patterson, G. R. (1986): Performance models for antisocial boys. *American Psychologist*, 41: 432-444.

Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D. & Ramsey, E. (1989): A developmental perspective on antisocial behavior. *American psychologist*. 44: 329-35.

Patterson G, Reid JB, Dishion TJ. (1992): *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia Publishing Company.

Patterson, G R. (1995): Individual differences in social aggression. *A test of a reinforcement model of socialization in the natural envirement*, 26: 371-391.

Patterson G. (1996): Some characteristics of a developmental theory for early onset delinquency. I MF Lenzenweger, JJ Haugaard (red.): *Frontiers of Developmental Psychopathology*. Oxford University Press.

Patterson, G R. (2006): Toward a comprehensive model of antisocial development. A dynamic system approach. *By the American psychological association*. 113 (1):101-131.

- Pernanen K. (1996): *Alcohol, other drugs, and violence in an epidemiological perspective*. Nor J Epidemiol . 6 (1): 29-36.
- Poleszynski, D V., og Mysterud, I. (2003): Vold, evolusjon og nye miljøfaktorer. Oslo. *Impuls*, 03/01.
- Raaheim, A., (2002): *Sosialpsykologi*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Rasmussen, K. (1997): Psykopati og vold. I: Krøvel, B., Ruud, B.R., & Rør, E. (red.). *Vold og psykiatri – om forståelse og behandling*. Oslo, Tano Aschehoug.
- Rehn, L., & Vikman, A., (2006): Aggression i domar om mord och försök till mord. Kan reaktiva gärningsmän särskiljs från instrumentella? *Opublicerad pilotstudie, Psykologiske Institutionen*, Stockholms Universitet.
- Robins, L.N. and Regier, D.A.(1991): *Psychiatric Disorders in America*. New York: The Free Press.
- Roland, E. & Idsøe, T. (2001): *Aggression and bullying*. Aggressive Behavior, 27: 446-462.
- Rutter M, Maughan B, Mortimore P, Ouston J (1979): Fifteen thousand hours. *Secondary schools and their effects on children*. London: Open books
- Rutter M (1985): Family and school influences Meanings, mechanisms and implications. I: AR Nicol (red.): *Longitudinal studies in child psychology and psychiatry*.
- Rutter, M., Casaer, P. (1991): *Biological risk factors for psychosocial disorders*. Cambridge University Press
- Salto (2006): Barne- og ungdomskriminalitet i Oslo 2006. *En trendrapport utviklet av oslo politidistrikt og oslo kommune*.
 URL:http://www.salto.oslo.kommune.no/getfile.php/Salto%20%28PROSJEKT-SALTO%29/Internett%20%28PROSJEKT-SALTO%29/Dokumenter/trendrapport_2006.pdf

Scheres, A., Oosterlaan, J., & Sergeant, J. A. (2001): Response Execution and Inhibition in Children with AD/HD and Other Disruptive Disorders: The Role of Behavioral Activation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42: 347-357.

Skinner, B. F. (1953): *Science and Human Behavior*. New York. Macmillan.

Strømstad, M., Nes, K. & Skogen, K. (2004): Inkluderende skoler? Casestudier fra fem skoler. *Rapport høgskolen i Hedmark*. Nr. 14.

Synovate MMI (2006). Undersøkelse om fysisk og psykisk vold og overgrep mot barn og ungdom. *Rapport gjennomført for Redd Barna*.

Sørli, M- A. (1991): Alternative skoler. Lokale kompetansesentra for utsatt ungdom. *En utredning om alternative opplæringstiltak i Norge*. Oslo: Barnevernets Utviklingssenter. Rapport nr. 4/91.

Sørli, M- A., og Nordahl, T. (1998): Problematferd i skolen. Hovedrapport fra forskningsprosjektet ”skole og samspillsvansker”. Oslo. NOVA rapport 12a.

Sørli, M- A. (1998): Liv og leven i skolen. *Omfang og utslag av problematferd*. Delrapport 1 fra forskningsprosjektet ”skole og samspillsvansker”. Oslo. NOVA.

Swaim, R.C., Oetting, R., Edwards, R.W. og Beauvais, F. (1989): Links from emotional distress to adolescent drug use. Apath model. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57: 227–231.

Trommsdorff G. & Lamm H. (1980): *Future orientation of institutionalized and non institutionalized delinquents and non delinquents*. European journal of social psychology. Vol.10. No.2.

Walker HM, Colvin G, Ramsey E (1995): Antisocial behavior in school. *Strategies and best practices*. Pacific Grove, Brooks/Cole publishing company.

Wichstrøm L, Skogen K, Øia T. (1996): The increased rate of conduct problems in urban areas. What is the mechanism? *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35: 471-479.

Zimmerman, F J. PhD; Dimitri A. Christakis, MD. (2005): Children's Television Viewing and Cognitive Outcomes. *A Longitudinal Analysis of National Data*. 159:619-625.

Tabell og figuroversikt

Figur 1: Banduras modell om mestringsforventning og resultatforventning.....	37
Figur 2: Pattersons «årsakshjul».....	42
Figur 3: Modell for sammenheng mellom familiekontekst og antisosial atferd.....	43
Figur 4: Forekomst av antisosial atferd.....	46
Figur 5: Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell.....	51
Figur 6: Atferdsproblemer som funksjon av psykososial belastning og ressurser og kompetanse.....	55
Figur 7. Den teoretiske hypotesemodellen.....	98
Figur 8. Primær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BIS og framtidsorientering.....	112
Figur 9. Primær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.....	112
Figur 10. Sekundær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.....	113
Figur 11. Sekundær psykopati som en funksjon av sensitivitet i BAS og kjønn.....	114
Figur 12. Mistenksomhet som en funksjon av sensitivitet i BIS og kjønn.....	115

Figur 13. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.....	116
Figur 14. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og FTO.....	116
Figur 15. Instrumentell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og kjønn.....	117
Figur 16. Emosjonell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BIS og BAS.....	118
Figur 17. Emosjonell aggresjon som en funksjon av FTO og kjønn.....	118
Figur 18. Emosjonell aggresjon som en funksjon av sensitivitet i BAS og kjønn.....	119
Figur 19. Den Empiriske sti-modellen.....	120

Tabeller

Tabell 1: Deskriptiv statistikk, Reliabilitet og interkorrelasjon.....	110
Tabell 2. Observerte voldsepisoder.....	121